Гарпер Лі

Іди, вартового постав

Переклад Тетяни Некряч

Пам'яті містера Лі й Аліси присвячується

Частина I

1

Після Атланти вона дивилася у вікно вагона-ресторану з майже фізичною насолодою. Потягуючи вранішню каву, спостерігала, як останні пагорби Джорджії поступаються місцем червоним долинам, як з'являються хатки під бляшаними покрівлями у підметених дворах, і в цих дворах росте незмінна вербена, огороджена побіленими автопокришками. Задоволено усміхнулася, побачивши першу телеантену на даху нефарбованої негритянської хатини; що більше їх ставало, то більше вона раділа.

Джін-Луїза Фінч завжди подорожувала літаком, але у цей свій п'ятий щорічний візит додому вирішила їхати потягом з Нью-Йорка до Мейкомської вузлової. По-перше, вона смертельно налякалася під час свого останнього рейсу, бо пілот надумав летіти крізь торнадо. По-друге, якби вона прилітала, то батькові довелося б піднятися о третій ночі та проїхати машиною сто миль, щоб зустріти її в Мобілі, й це перед повним робочим днем; а батькові вже сімдесят два роки, тож це недобре.

Вона раділа, що поїхала потягом. Потяги змінилися з часів її дитинства, і нові враження її тішили: провідник матеріалізувався як добрий геній, коли Джін-Луїза натиснула кнопку на стінці; за її наказом з другої стінки вискочила раковина з нержавіючої сталі, а ще була і

вбиральня з підставкою для ніг. Джін-Луїза твердо вирішила, що її не залякають інструкції, розміщені по всьому купе — воно в них називалося "кімнатка",— та коли вляглася спати попередньої ночі, її буквально вдавило у стінку, бо вона проігнорувала суворий припис закріпити клямку на кронштейнах, але цю прикрість уладнав провідник — на її збентеження, бо вона звикла спати у самій лише піжамній курточці.

На щастя, він саме проходив коридором, коли вона потрапила у ту пастку. "Я вас визволю, міс",— гукнув він у відповідь на її стукотіння кулаком у стінку.— "Ні, не треба, будь ласка,— відповіла вона.— Скажіть лише, як мені вибратися".— "Я стоятиму до вас спиною",— заспокоїв він і так і зробив.

Коли вона прокинулася вранці, потяг, трясучись і пихкаючи, під'їжджав до вокзалу Атланти, але, виконуючи ще одну інструкцію у своєму купе, вона не підводилася з полиці, аж доки вони не проминули Коледж-Парк. Тоді вона вдяглася у своє мейкомське вбрання: сірі широкі штани, чорну блузку без рукавів, білі шкарпетки і мокасини. Хоча до приїзду лишалося ще чотири години, їй уже чулося несхвальне чмихання тітоньки.

Коли вона взялася до четвертої чашки кави, їхній потяг "Кресент" заґелґотав, як дикий гусак, до свого напарника, який прямував на північ, і з гуркотом покотив через міст над Чаттагучі у штат Алабама.

Чаттагучі — річка широка, пласка й каламутна. Сьогодні рівень води був дуже низький; насипний піщаний острів перетворив її на струмок. Можливо, річка співає взимку, подумалося Джін-Луїзі; не пригадую ані рядка з того вірша. "Висвистує серед долин широких"? Ні. Це написано про водяних птахів чи про водоспад?

Вона рішуче притлумила бажання пошуміти, коли згадала, що Сидні Ланьє[1], схоже, трохи нагадував їхнього давно померлого родича, Джошуа Синглтона Сен-Клера, чиї приватні літературні заповідники

простягалися від Чорного Пояса — штатів, де переважає чорношкіре населення, до Баю-Ла-Батр на півдні Алабами. Тітка Джін-Луїзи завжди вказувала їй на кузена Джошуа як на взірець, яким не можна легковажити: він був досконалим чоловіком, він був поетом, він відійшов у розквіті сил, і Джін-Луїза добре вчинить, якщо затямить, що він робить честь їхній родині. Його фотографії прославили родину — кузен Джошуа скидався на розлюченого Алджернона Свінберна[2].

Джін-Луїза посміхнулася, пригадавши, що саме розповідав батько про кінець тієї історії. Кузен Джошуа справді відійшов, але не Божою волею, а людськими зусиллями.

Навчаючись в університеті, кузен Джошуа забагато сил віддавав заняттям і забагато думав; він собі надумав, що належить до дев'ятнадцятого століття. Полюбляв убиратися у довгі плащі-накидки й носив ботфорти, виготовлені за його власним фасоном. Кузена Джошуа згубили представники влади, коли він вистрелив у ректора університету, щоправда, на його думку, той був лише фахівцем з каналізації. То було, безсумнівно, справедливим, але неприйнятним виправданням за напад зі зброєю в руках. Потому як було сплачено чималенько грошей, кузена Джошуа перевезли до певного закладу, в якому його коштом штату утримували за безвідповідальні вчинки до скону. Казали, що в усіх інших сенсах він був розумний, але варто було комусь назвати ім'я того ректора, як його обличчя наливалося кров'ю, він ставав у позу журавля, що курликає, і простоював отак по вісім годин, ба й більше, і ніщо не могло примусити його опустити ногу, аж доки він не забував про того чоловіка. У дні свого просвітлення кузен Джошуа читав грецьких авторів; він залишив тоненький томик віршів, надрукованих приватним порядком однією фірмою в Тускалузі. Його поезія настільки випередила свій час, що її і досі ніхто не розшифрував, але тітка Джін-Луїзи виставляє цю книжку напоказ, нібито ненавмисно, на столику у вітальні.

Джін-Луїза голосно розсміялася і тут-таки озирнулася — чи не почув її хтось. Її тато мав звичку руйнувати пафос лекцій своєї сестри щодо вродженої вищості будь-кого з Фінчів: він завжди розповідав доньці всю

ту історію до кінця, спокійно й серйозно, але Джін-Луїзі іноді здавалося, що вона помічає безпомилковий глумливий блиск в очах Атикуса Фінча — чи то була лише гра світла на скельцях його окулярів? Якби знаття!

Місцевість повільно котилася разом з потягом, і до самого обрію виднілися тільки пасовиська і чорні корови. Цікаво, чому цей краєвид ніколи не здавався їй гарним?

Вокзал Монтгомері був розташований у закруті річки Алабама, і коли Джін-Луїза вийшла з потяга, щоб трохи розім'ятися, її охопили знайомі відчуття, завжди пов'язані з поверненням: тьмяні кольори і неприємні запахи. Чогось бракує, подумала вона. Ага, запаху перегрітого мастила. Он чоловік лізе під вагон з ломом. Потім грюк, с-с-с, здіймається білий димок, і здається, що ти потрапляєш усередину гарячої страви. Зараз ці штуки працюють на рідких мастилах.

З невідомої причини в ній прокинувся давній страх. Вона не була на цьому вокзалі двадцять років, та коли ще дитиною їздила до столиці штату разом з Атикусом, її лякало, що потяг може розкачатися і впасти у річку, і вони всі потонуть. Але, повернувшись до свого вагона, Джін-Луїза про це забула. Потяг торохкотів крізь соснові бори і презирливо прогудів до весело розфарбованого допотопного димаря-дзвона на запасній колії у просіці. На ньому зазначалося, що це лісозаготівельний концерн, але потяг "Кресент" міг би його проковтнути з потрухами, ще й місце б залишилося. Грінвіл, Евергрін, Мейкомська вузлова.

Джін-Луїза попросила провідника, щоб він не забув попередити, коли їй сходити, але, оскільки він був людина літня, вона знала наперед, як він пожартує: промчить Мейкомську вузлову як ошпарений і зупинить потяг за чверть милі після маленької станції, а потім попрощається з нею і скаже: перепрошую, я мало не забув. Потяги змінювалися, а от провідники — ні. Жартувати про полустанки з молодими леді було фірмовим знаком професії, і Атикус, який міг передбачити дії кожного провідника від Нового Орлеана до Цинциннаті, чекатиме за п'ять кроків од місця її висадки.

Домівка — це округ Мейком, результат передвиборчих маніпуляцій, пустка сімдесят миль завдовжки і тридцять миль завширшки, поплямована крихітними поселеннями, найбільшим з яких є центральне місто Мейком. Порівняно нещодавно у своїй історії Мейком був настільки відрізаний від решти країни, що дехто з його мешканців, не знаючи про політичні пристрасті Півдня, і далі голосував за республіканців. Туди не ходив жоден потяг: Мейкомська вузлова — назва, продиктована суто чемністю, бо насправді станція розташована в окрузі Ебот, на відстані у двадцять миль. Автобусне сполучення було безсистемне і, складалося враження, нікуди не вело, проте федеральний уряд змусив прокласти одне чи два шосе через болота, щоб громадяни отримали право на вільний виїзд. Утім, мало хто цим користувався, та й навіщо? Якщо потреби у вас поміркoвані, вам і так усього вистачає.

Округ і місто були названі на честь полковника Мейсона Мейкома — людини, чия недоречна самовпевненість і зарозуміла впертість спричинили безлад і плутанину серед його соратників у війнах з індіанцями племені струмка[3]. Територія, на якій він діяв, мала невеличкі пагорби на півночі й рівнини на півдні, на краю прибережної долини. Полковник Мейком, упевнений, що індіанці завжди уникають битв на рівнинах, сновигав у їхніх пошуках по північних теренах. Коли його генерал з'ясував, що Мейком крутиться по горах, тоді як плем'я струмка засіло по всіх соснових хащах на півдні, він відіслав союзного індіанського гінця до Мейкома з посланням: "Рушайте на південь, хай вам грець!" Мейком не сумнівався, що то була змова струмків загнати його в пастку (хіба не очолював їх синьоокий, рудочубий диявол?); він узяв під варту гінця і рушив ще далі на північ, аж поки його військо остаточно й безпорадно не заблукало у прадавніх лісах, де й просиділо всю війну в неабиякому збентеженні.

Спливло чимало років, доки полковник Мейком переконався, що послання було все ж таки правдиве, і тоді він розпочав цілеспрямований марш на південь, але дорогою його військо зустріло переселенців у глибинну частину краю, які розповіли, що війнам з індіанцями майже прийшов кінець. Військові та переселенці зблизилися достатньо, щоб

стати предками Джін-Луїзи Фінч, а полковник Мейком поспішив до місця, що стало згодом Мобілем, аби упевнитися, що його звитяги отримають належне визнання.

Версія, зареєстрована в історичних джерелах, не збігається з істиною, проте це справжні факти, бо вони передавалися слово у слово з вуст до вуст роками, і кожен мейкомець їх знає.

— ...візьму ваші валізи, міс,— сказав провідник. Джін-Луїза пішла за ним з вагона-ресторану до свого купе. Витягла з гаманця два долари: один — традиційні чайові, другий — за порятунок минулої ночі. Потяг, саме собою, проскочив як ошпарений повз її станцію і зупинився за півсотні ярдів од неї. Показався провідник і, вишкіривши зуби, сказав: вибачте, мало не забув. Джін-Луїза посміхнулася у відповідь і з нетерпінням почала чекати на носія, який мусив опустити жовті сходинки. Він допоміг їй зійти, вона і йому дала дві банкноти. Батька видно не було.

Вона глянула у бік вокзалу і побачила на маленькій платформі високого чоловіка. Той стрибнув з платформи і побіг їй назустріч. Потім схопив її у ведмежі обійми, відсторонив, поцілував у губи спершу міцно, а тоді ніжно.

— Не тут, Генку,— прошепотіла вона, дуже задоволена.

— Мовчи, дівчино,— відповів він, повернувши до себе її обличчя,— Я цілуватиму тебе і на сходах суду, якщо схочу.

Володарем прав на поцілунки з нею на сходах суду був Генрі Клінтон, її давній друг, приятель її брата, і якщо він і далі цілуватиме її отак, то і майбутній її чоловік. Любися з ким хочеш, але одружуйся тільки з рівними собі — цей припис для неї був на рівні інстинкту. Генрі Клінтон був рівнею Джін-Луїзі, тож цей припис не вважався їй аж надто суворим.

Вони підійшли під руку до колії забрати її валізу.

— Як там Атикус? — спитала вона.

— Сьогодні в нього прихопило руки й плечі.

— І він не може сидіти за кермом, так?

Генрі напівзігнув пальці правої руки і сказав:

— Це найбільше, що йому вдається. Коли у нього такі напади, міс Александрі доводиться зав'язувати йому шнурки і застібати ґудзики. Він і леза до гоління не здатен утримати.

Джін-Луїза похитала головою. Вона вже була достатньо доросла, щоб не скаржитися на несправедливість долі, але недостатньо доросла, щоб змиритися з каліцтвом батька без бою.

— Невже нічого не можна вдіяти?

— Ти же знаєш, що нічого,— сказав Генрі.— Він приймає по сімдесят гранів аспірину на день — і все.

Генрі підняв важку валізу, і вони попрямували до машини. Джін-Луїзі подумалося: а як поводитиметься вона сама, коли прийде її час терпіти біль день у день? Навряд чи як Атикус: якщо вона у нього питала, як він почувається, він відповідав правду, але сам ніколи не скаржився; характер у нього не змінився, тож аби дізнатися, як йому ведеться, треба було розпитувати. Генрі дізнався про його хворобу цілком випадково. Якось, коли вони зайшли до судового архіву в пошуках права власності на одну земельну ділянку, Атикус витягнув товстелезну іпотечну книгу, пополотнів і впустив її.

"Що трапилося?" — спитав Генрі. "Ревматоїдний артрит. Можеш її підняти?" — відповів Атикус. Генрі спитав, як довго він хворіє, Атикус сказав — півроку. А Джін-Луїза знає? Ні. Тоді краще їй повідомити. "Якщо ти їй скажеш, вона приїде сюди і спробує зі мною панькатися. Єдиний вихід — просто не здаватися". Тема була закрита.

— Хочеш за кермо? — спитав Генрі.

— Не верзи дурниць.

Хоча Джін-Луїза була пристойним водієм, проте терпіти не могла мати справу з механізмами, трохи хитромудрішими за англійську булавку: складані садові стільці її неймовірно дратували, вона так і не навчилася їздити на велосипеді чи друкувати на машинці; рибу ловила простою вудочкою. Її улюбленою грою був гольф, бо там вимагалися лише ключка, маленький м'ячик і настрій.

З неприхованою заздрістю Джін-Луїза споглядала, як невимушено й майстерно Генрі веде машину. Автомобілі — його слуги, подумала вона.

— Гідропривід? Автоматична трансмісія? — спитала вона.

— Точно!

— А раптом все вимкнеться, і як ти свої передачі переключатимеш? Ото буде лихо!

— Але все не може вимкнутися водночас.

— Звідки ти знаєш?

— Віра — вона така. Іди до мене.

Непохитна віра в "Дженерал моторс". Джін-Луїза поклала голову йому на плече.

— Генку,— сказала вона невдовзі.— Що ж там сталося насправді?

Це був їхній давній жарт. Просто під правим оком у Генка починався рожевий шрам, що тягся до кінчика носа і перетинав по діагоналі верхню губу. Генк мав шість вставних передніх зубів, і навіть Джін-Луїзі не вдалося примусити його вийняти їх і показати їй. Таким він повернувся додому з війни. Один німець, радше щоб виявити своє незадоволення з приводу кінця війни, ніж із будь-яких інших міркувань, ударив його в обличчя кольбою гвинтівки. Джін-Луїза вирішила вважати цю історію вірогідною, хоча за існування гармат, що стріляють аж за горизонт, боїнгів B-17, крилатих ракет "Фау" тощо Генрі навряд чи наближався до німців на відстань плювка.

— Гаразд, люба, зізнаюся,— сказав він.— Ми залізли у винний льох у Берліні. Всі страшенно перепилися, а тут розпочався бій,— ти ж хочеш почути таке, у що можна повірити? А тепер ти підеш за мене заміж?

— Поки що ні.

— Чому?

— Хочу бути, як доктор Швейцер[4], і гратися, поки мені не виповниться тридцять.

— Непогано він пограв ся,— похмуро промовив Генрі.

Джін-Луїза ворухнулася під його рукою.

— Ти ж розумієш, про що я.

— Розумію.

Немає кращого хлопця за Генрі Клінтона, так казали всі в Мейкомі. Джін-Луїза з цим погоджувалася. Генрі був родом з південної околиці округу. Батько його покинув матір невдовзі по народженню Генрі, й вона працювала день і ніч у своїй маленькій придорожній крамничці, щоб Генрі зміг отримати у Мейкомі пристойну середню освіту. Відтоді як йому виповнилося дванадцять років, Генрі мешкав навпроти будинку Фінчів, і це одне підвищувало його статус: він був сам собі хазяїн, вільний від авторитаризму куховарок, двірників і батьків. Він був на чотири роки старший за Джін-Луїзу, і тоді це було дуже важливо. Він її дражнив, вона його обожнювала. Коли Генрі виповнилося чотирнадцять, померла його мати, майже нічого йому не залишивши. Атикус Фінч подбав про ті невеличкі гроші, що виручили від продажу крамнички,— мало не всі вони пішли на похорон,— потай додав свої власні, а також улаштував Генрі працювати після уроків у супермаркеті "Джитні Джангл". Генрі закінчив школу, пішов до армії, а по війні вступив до університету, де вивчав право.

Приблизно у той самий час раптово помер брат Джін-Луїзи, і коли увесь той кошмар закінчився, Атикус, який завжди сподівався передати свою адвокатську практику синові, роззирнувся навколо у пошуках іншого юнака. Цілком природно, що він обрав Генрі, і згодом той став його помічником, його очима і його руками. Генрі здавна поважав Атикуса Фінча, повага ця швидко переросла у приязнь, і Генрі дивився на Атикуса як на батька. Проте на Джін-Луїзу він ніколи не дивився як на сестру. За ті роки, що він їх провів на війні та в університеті, вона перетворилася з непосидючої довготелесої істоти в комбінезоні на цілком пристойне людське створіння. Він почав зустрічатися з нею під час її щорічних двотижневих приїздів додому, і хоча вона й надалі стрибала, як тринадцятирічний хлопчисько, і відмовлялася від усього, що прикрашає жіноцтво, Генрі знаходив у ній щось настільки жіночне, що закохався. На неї було приємно дивитися, з нею було приємно проводити багато часу, але назвати її приємною людиною в багатьох сенсах було важко. Джін-Луїза мала від природи невгамовний дух, який робив її

непередбачуваною, і все ж таки Генрі знав, що вона — саме та, що йому потрібна. Він її захищатиме, він з нею одружиться.

— Втомив тебе Нью-Йорк?

— Ні.

— Дай мені на ці два тижні свободу дій, і я тебе так утомлю, що й не сказати.

— Ти робиш мені непристойну пропозицію?

— Так.

— Тоді пішов під три чорти.

Генрі зупинив машину. Вимкнув запалювання, обернувся і поглянув на Джін-Луїзу. Вона знала, коли він стає серйозним: його коротко стрижене волосся настовбурчувалося, обличчя наливалося жаром, шрам червонішав.

— Люба, ти хочеш, щоб я висловився, як годиться джентльмену? Міс Джін-Луїзо, я вже досяг економічного статусу, коли здатен забезпечити двох людей. Я, подібно до біблійного Ізраїля, працював сім років на виноградниках університету і на пасовиськах твого батька, щоб завоювати тебе...

— Я попрошу Атикуса додати ще сім років.

— Злюка.

— А ще,— сказала вона,— взагалі-то, це був Яків. Хоча ні, це той самий чоловік. Там вічно у кожному третьому вірші змінюють їхні імена... Як поживає тітонька?

— Ти ж чудово знаєш, що з нею все гаразд уже тридцять років поспіль. Не відхиляйся від теми.

Брови Джін-Луїзи затремтіли.

— Генрі,— промовила вона офіційним тоном,— я матиму з тобою роман, але заміж за тебе не піду.

Це було саме так.

— Не будь дитиною, Джін-Луїзо, дідько б тебе ухопив! — аж просичав Генрі й, забувши про найновіші досягнення "Дженерал моторс", ухопився за важіль передач і щосили вчавив ногою педаль трансмісії. Це не спрацювало, і тоді він шалено закрутив ключем запалювання, натиснув на якісь кнопки, і велика машина неквапно і плавно покотилася по шосе.

— Повільно швидкість набирає, атож? — сказала вона.— Не годиться для міста.

Генрі сердито на неї зиркнув.

— Що ти хочеш цим сказати?

Ще хвилина, і вони посваряться. Він не жартував. Краще його розлютити, щоб він замовк, тоді вона зможе все обміркувати.

— Де це ти роздобув цю огидну краватку?

Ну от.

Насправді Джін-Луїза в нього майже закохана. Ні, тут "майже" не буває, подумала вона: або закохана, або ні. Кохання — єдина на світі річ, яка не допускає двозначності. Звісно, існують різновиди кохання, але в одному вони подібні — або любиш, або не любиш.

Джін-Луїза належала до тих людей, які, зіткнувшися з легким виходом із ситуації, завжди шукатимуть важкий. Легкий вихід у цій ситуації — це одружитися з Генрі, й хай він на неї гарує. Мине кілька років, у них підростуть діти, і тут з'явиться той чоловік, за якого їй і треба було виходити заміж. Тоді почнуться сердечні муки, гарячка, збентеження, довгі погляди одне на одного на сходах пошти,— і всі будуть нещасні. А коли закінчиться увесь той лемент і благородство, зостанеться лише жалюгідний романчик у дусі містечкової псевдоаристократії і побудоване власноруч пекло, обладнане найновішими електроприладами компанії "Вестингауз". А Генк на таке не заслуговує.

Ні. Наразі вона зостанеться на кам'янистому шляху стародівоцтва. І Джін-Луїза заходилася встановлювати почесний мир.

— Любий, мені шкода, чесно, шкода,— сказала вона, і це була правда.

— Все нормально,— Генрі злегка ляснув її по коліну.— Просто іноді я ладен тебе вбити.

— Я знаю, що буваю нестерпна.

Генрі поглянув на неї.

— Ти дивовижна, кохана. Зовсім не вмієш лицемірити.

Джін-Луїза підвела на нього очі.

— Ти про що?

— Бачиш, зазвичай жінки, доки не здобудуть собі чоловіка, усміхаються йому і в усьому потурають. Вони тримають свої думки при собі. А от ти, люба моя, якщо вже нестерпна, то дійсно нестерпна.

— Хіба не чесніше дати чоловікові зрозуміти, у що він ув'язується?

— Так-то воно так, але ж тоді не упіймаєш собі чоловіка, розумієш?

Вона прикусила язика, бо він мав рацію, і сказала:

— А як мушу я діяти, щоб стати чарівницею?

Генрі пожвавився. У тридцять років він любив давати поради. Мабуть, тому, що був адвокатом.

— Насамперед,— промовив він розсудливо,— притримуй язика. Не сперечайся з чоловіком, а надто коли знаєш, що можеш його перемогти. Більше усміхайся. Дай йому відчути, який він великий і могутній. Говори йому, що він неперевершений, і прислужуйся йому.

Джін-Луїза сонячно усміхнулася.

— Генку, я погоджуюся з кожним твоїм словом. Ти найрозумніша людина з усіх, кого я зустрічала в житті, ти маєш цілих шість футів п'ять дюймів на зріст, і дозволь мені запалити для тебе цигарку? Так буде правильно?

— Просто нестерпно!

Вони знову були друзями.

2

Атикус Фінч відсмикнув ліву манжету, а потім ретельно її розправив. Перша сорок. Бували дні, коли він носив два годинники, і сьогодні випав саме такий день: Атикус мав старий кишеньковий годинник на ланцюжку, об який його діти ламали собі зуби, і наручний годинник. Перший він носив за звичкою, другим користувався, коли пальці не слухались його і він не міг упоратися з кишенькою для годинника. Атикус був високий, аж доки вік і артрит не перетворили його зріст на середній. Минулого місяця йому виповнилося сімдесят два роки, проте Джін-Луїза завжди вважала, що йому десь п'ятдесят п'ять чи п'ятдесят шість: вона не пригадувала його молодшим, і їй здавалося, що він не старіє.

Перед стільцем, на якому він сидів, стояла металева підставка для нот, на яку він поклав книжку "Дивовижна справа Елджера Гісса"[5]. Атикус трохи нахилився уперед, щоб йому легше було ганити цю книжку. Людина стороння не помітила б незадоволення на обличчі Атикуса, бо він його рідко виказував; а от друг міг би очікувати, що він от-от скаже "Грм", бо брови його поповзли вгору, а рот стягся у приємну тонку лінію.

— Грм,— промовив Атикус.

— Що там, любий? — озвалася його сестра.

— Я не розумію, як така от людина наважується висловлювати свої погляди на справу Гісса. Це все одно якби Фенімор Купер писав романи Вальтера Скотта.

— Чому, любий?

— Він має дитячу віру в чесність і порядність державних службовців і, здається, вважає, що Конгрес — те саме, що їхня аристократія. Ніякого уявлення про американську політику.

Його сестра уважно подивилася на суперобгортку книжки.

— Не знаю цього автора,— проголосила вона, тим самим виносячи книжці смертний вирок.— Нічого, любий, не хвилюйся... Хіба їм уже не час бути тут?

— Я не хвилююся, Сандро.

Атикус із прихованою усмішкою поглянув на сестру. Вона неможлива жінка, але з нею трохи краще, ніж було б із Джін-Луїзою, якби вона повсякчас мешкала тут з ним удома і почувалася нещасною. Коли його донька почувалася нещасною, вона не знаходила собі місця, а Атикус любив, щоб його жіноцтву було затишно, щоб вони не випорожняли безнастанно свої попільнички. Він почув, як під'їжджає автомобіль, як грюкають двоє його дверцят, а потім гупають вхідні двері. Злегка відштовхнув ногами підставку для нот, зробив одну марну спробу підвестися з глибокого крісла, не спираючись руками, на другий раз це йому вдалося, і він саме випростувався, коли на ньому повисла Джін-Луїза. Він витерпів її обійми і, як міг, відповів тим самим.

— Атикусе! — вигукнула вона.

— Віднеси її валізу до спочивальні, Генку, будь ласка,— попросив Атикус через доньчине плече.— Дякую, що зустрів.

Джін-Луїза тицьнулася була поцілувати тітку, але промазала, витягла пачку цигарок зі своєї торбинки і жбурнула її на диван.

— Як там ваш ревматизм, тітонько?

— Трохи краще, сонечко.

— А твій, Атикусе?

— Трохи краще, сонечко. Подорож минула добре?

— Так, дякую.

Вона впала на диван. Генк повернувся, залагодивши все, що треба, сказав "Посунься" і всівся поруч із нею. Джін-Луїза позіхнула і потягнулася.

— Що новенького? — спитала вона.— Знаю тільки те, що вичитую поміж рядків у "Мейком триб'юн". Ви мені геть нічого не пишете.

— Ти читала про смерть сина кузена Едгара,— відповіла Александра. — Дуже сумна історія.

Джін-Луїза помітила, як Генрі й тато перезирнулися. Потім Атикус сказав:

— Він повернувся додому увечері, розпалений після футбольного тренування, і наївся морозива. А ще з'їв дюжину бананів і запив їх добрячою пінтою віскі. Не минуло й години, як він помер. Зовсім воно не сумно.

Джін-Луїза присвиснула.

— Атикусе! — вигукнула Александра.— Але ж ти знаєш, що він був сином кузена Едгара.

— Так, це й справді було сумно, міс Александре,— сказав Генрі.

— Кузен Едгар і досі за вами упадає, тітонько? — спитала Джін-Луїза. — Гадаю, після дванадцяти років він попросить вашої руки.

Атикус застережливо звів брови. Він бачив, як у його доньки пробудився біс і дражнить її: вона звела брови так само, як і він, її очі з важкими повіками округлилися, а кутик рота небезпечно смикнувся.

Коли вона мала такий вигляд, тільки Бог і Роберт Браунінг[6] знали, що їй спаде на думку.

Тітка запротестувала.

— Ну, знаєш, Джін-Луїзо, адже Едгар нам з твоїм татом двоюрідний брат.

— На цьому етапі гри це вже не має великого значення, тітонько.

Атикус вирішив за краще втрутитися.

— І як ти виїхала з великого міста?

— У цю мить мене цікавить оце велике місто. Ви двоє ніколи не пишете мені про місцеві скандали. Тітонько, я покладаюся на вас, розкажіть мені всі новини, що сталися протягом року, за п'ятнадцять хвилин.

Вона погладила Генрі по руці, радше щоб не дати йому завести ділову розмову з Атикусом, ніж з інших міркувань. Генрі сприйняв цей жест за прояв ніжності й відповів тим самим.

— Що ж,— почала Александра,— ти, мабуть, чула про Меривезерів. Дуже сумна історія.

— А що трапилося?

— Вони роз'їхалися.

— Не може бути! — здивувалася Джін-Луїза.— Ви маєте на увазі, що вони розлучилися?

— Так,— кивнула тітка.

Джін-Луїза звернулася до батька.

— Меривезери? Скільки років вони були у шлюбі? Атикус подивився на стелю, пригадуючи. Він любив у всьому точність.

— Сорок два роки. Я був на їхньому весіллі.

— Ми вперше запідозрили, що щось не так,— провадила Александра, — коли вони в церкві почали всідатися якнайдалі одне від одного...

— А по неділях безнастанно обмінювалися вбивчими поглядами,— додав Генрі.

— А потім узяли та й прийшли до мене в контору,— сказав Атикус,— і почали вимагати розлучення.

— І ти їх розлучив?

— Звісно.

— А на якій підставі?

— Подружня зрада.

Джін-Луїза зачудовано похитала головою. Господи, подумала вона, світ таки змінюється... Її роздуми урвав голос Александри.

— Джін-Луїзо, ти їхала в потязі в такому вигляді? Заскочена зненацька, вона не одразу втямила, що має на увазі тітка під "таким виглядом".

— Еге ж... так, мем,— відповіла вона,— хоча... хвилинку, тітонько. Я виїхала з Нью-Йорка в панчохах, рукавичках і черевичках на підборах. А це я вдягла, коли ми проїхали Атланту.

Тітка пирхнула.

— Я була би вдячна, якби ти вдягалася пристойніше, поки живеш із нами вдома. Люди в місті можуть скласти про тебе хибне враження. Подумають, що ти... що ти — нечупара.

Джін-Луїза занепала духом. Їхня Столітня війна триває вже двадцять шість років — і жодних ознак покращення, окрім коротких моментів незграбного перемир'я.

— Тьотю,— сказала вона,— я приїхала на два тижні, щоб просто побути вдома, ось і все. Навряд чи я взагалі вийду з хати. Я цілісінький рік виснажуюся вщент...

Вона підвелася, підійшла до коминка, глянула на камінну дошку й обернулася.

— Якщо люди в Мейкомі не складуть одного враження, вони складають інше. Вони і так не звикли бачити мене причепуреною,— в її голосі чулася терплячість.— Бачте, якби я вискочила перед ними виряджена, вони б сказали, що я перетворилася на нью-йоркську модницю. А ви тут мені кажете, що вони думають, ніби мені байдуже, що вони думають, коли я ходжу містом у штанях. Господи Боже, тітонько, увесь Мейком знає, що я не носила нічого, крім комбінезона, поки в мене не почалися місячні...

Атикус забув про свої руки. Нахилився зав'язати свої ідеально зав'язані шнурки і розігнувся з обличчям розпашілим, але серйозним.

— Досить, Скауте,— промовив він.— Вибачся перед тіткою. Не розпочинай чвар, не встигши приїхати додому.

Джін-Луїза усміхнулася батькові. Висловлюючи несхвалення, він завжди вживав її дитяче прізвисько.

— Вибачте, тітонько,— зітхнула вона.— Вибач, Генку. Я пригнічена, Атикусе.

— Тоді повертайся до Нью-Йорка і роби там, що хочеш. Александра підвелася і розправила численні виступи китового вуса на корсеті, які зусібіч охоплювали її фігуру.

— Ти обідала в потязі?

— Так, мем,— збрехала Джін-Луїза.

— А кави вип'єш?

— Залюбки.

— Генку?

— Дякую, і я залюбки.

Александра випливла з кімнати, не спитавши нічого в Атикуса.

— Ти так і не навчився пити каву? — мовила Джін-Луїза.

— Ні,— відповів їй батько.

— І віскі теж ні?

— Ні.

— Цигарки й жінки?

— Ні.

— Які ж у тебе нині радощі?

— Даю собі раду.

Джін-Луїза зробила жест, ніби грає у гольф.

— А як з цим? — спитала вона.

— Не твоя справа.

— Ти ще здатен тримати ключку?

— Так.

— Ти свого часу вельми пристойно грав, як на сліпого.

— З моїми очима все гаразд.

— Все гаразд, якщо не рахувати, що ти нічого не бачиш.

— Будь ласка, доведи своє твердження.

— Слухаюся, сер. Завтра в три, підійде?

— Так... хоча ні. Маю одну зустріч. Як щодо понеділка? Генку, є в нас якісь справи у понеділок по обіді?

Генк ворухнувся.

— Тільки одну — про іпотеку, о першій. Не забере у нас і години.

Атикус сказав своїй доньці:

— Тоді я твій. Судячи з твого вигляду, міс Причепо, це буде ситуація, коли сліпий веде сліпого.

Біля коминка Джін-Луїза підняла стару почорнілу дерев'яну ключку, яка роками правила ще й за коцюбу. Висипала з величезної прадавньої плювальниці її вміст — м'ячі для гольфа, поставила плювальницю на бік, пхнула ногою м'ячі на середину вітальні й уже заганяла їх назад, коли знову увійшла тітка з тацею, на якій були кава, чашки з блюдцями і торт.

— Для тебе, твого батька і твого брата цей килим — ганьба,— проголосила Александра.— Генку, коли я прибула вести тут хазяйство, перше, що я зробила, це віддала його пофарбувати у якомога темніший колір. Ти пам'ятаєш, який він мав вигляд? Та на ньому була чорна стежина звідси й до коминка, яку нічим не можна було вивести...

— Пам'ятаю, мем,— сказав Генк.— Боюся, я також до того доклався.

Джін-Луїза поставила ключку назад, поміж камінні щипці, зібрала м'ячики і висипала їх у плювальницю. Потім сіла на диван і стежила, як Генк збирає ті, що закотилися. "Так би повсякчас і дивилася, як він рухається",— подумала вона.

А він уже повернувся на своє місце, з тривожною швидкістю проковтнув гарячу — аж пекучу — каву і сказав:

— Містере Фінч, мені вже час іти.

— Зачекай трошки, я піду з тобою,— відізвався Атикус.

— Ви справді хочете, сер?

— Звісно... Джін-Луїзо,— раптом звернувся він до доньки,— скільки з того, що тут у нас відбувається, потрапляє до газет?

— Ти про політику? Ну, коли губернатор вчиняє якусь нетактовність, про це пишуть у бульварній пресі, а опріч — нічого.

— Я маю на увазі заявку від Верховного суду на безсмертя[7].

— А, оце. Ну, якщо послухати, як те подає "Пост", ми лінчуємо їх на сніданок; "Джорнел" не звертає уваги; а "Таймс" так переймається своєю відповідальністю перед прийдешнім, що аж нудить. Я помітила лише бойкот автобусів[8] й оту справу в Міссісіпі[9]. Атикусе, навряд чи вдасться переконати штат, що ця постанова — наша найгірша помилка після атаки Пікетта[10].

— Але ж це саме так і є. Гадаю, газети вхопилися за це.

— Вони просто оскаженіли.

— А НАСПКН[11]?

— Нічого не знаю про цю компанійку, хіба що один їхній клерк помилково прислав мені минулого року різдвяні наліпки НАСПКН, і я їх наклеїла на всі листівки, що посилала додому. Чи отримав свою кузен Едгар?

— Отримав і висловив деякі міркування стосовно того, що мені слід з тобою зробити,— широко усміхнувся її батько.

— І що ж?

— Поїхати до Нью-Йорка, схопити тебе за патли і добряче відшмагати. Едгар ніколи тебе не схвалював, каже, аж надто ти самостійна...

— Він ніколи не мав і натяку на почуття гумору, пихатий старий сом. Справді сом: вуса отут і отут, і рот, як у сома. Він, мабуть, вважає, що оскільки я живу в Нью-Йорку сама, це автоматично означає, що я живу в гріху.

— Десь так,— погодився Атикус. Він важко підвівся з крісла і знаком, показав Генрі йти за ним.

Генрі звернувся до Джін-Луїзи:

— О сьомій тридцять, кохана?

Вона кивнула і краєчком ока позирнула на тітку.

— Нічого, якщо я вдягну штани?

— Ні в якому разі, мем!

— Правильно, Генку,— схвалила Александра.

3

Не було найменших сумнівів: Александра Фінч-Генкок вражала під будь-яким ракурсом; ззаду вона була так само безкомпромісна, як і

спереду. Джін-Луїза завжди хотіла знати, хоча так ніколи і не спитала, звідки тітка добуває собі корсети. Вони підносили на карколомну висоту її груди, стискали їй талію, випинали сідниці й наводили на думку, що тітка Александра раніше була пісочним годинником.

З усіх їхніх родичів батькова сестра дратувала Джін-Луїзу найбільше. Александра ніколи не була з нею активно недоброю,— вона не бувала недоброю з живими істотами, за винятком кроликів, які пожирали її азалії і яких вона труїла,— але вона перетворила життя Джін-Луїзи на пекло на колесах, у свій час і у свій власний спосіб. Тепер, коли Джін-Луїза виросла, вони і п'ятнадцяти хвилин не могли поговорити, не висловивши непримиренні позиції,— друзів таке підбадьорює, між кревними породжує незграбну сердечність. Тітка мала багато якостей, якими Джін-Луїза нишком захоплювалася, коли їх розділяли півконтиненту, але у тісному спілкуванні ці якості допікали і зводилися нанівець, коли Джін-Луїза намагалася зрозуміти тітчині мотиви. Александра належала до того типу людей, які ідуть по життю, ні за що не сплачуючи; якщо їй і доводилося сплачувати свої емоційні борги, зроблені під час земного існування, то у раю вона б стала біля стійки реєстрації і вимагала повернення коштів: Джін-Луїза добре могла це уявити.

Александра прожила у шлюбі тридцять три роки; якщо це так чи інакше на неї вплинуло, вона того ніколи не показувала. Вона породила одного сина, Френсиса[12], який, на думку Джін-Луїзи, виглядав і поводився, як коняка, і багато років тому покинув Мейком задля задоволення від продажу страховок у Бірмінгемі. То й на краще.

Александра й досі формально залишалася одружена з кремезним флегматичним чолов'ягою на ім'я Джеймс Генкок, який з непересічною сумлінністю управляв бавовняним пакгаузом шість днів на тиждень, а на сьомий день рибалив. Однієї неділі п'ятнадцять років тому він сповістив свою дружину через чорношкірого хлопчика, що облаштувався у своєму риболовному таборі на річці Тензас і не збирається повертатися. Коли Александра переконалася, що тут не замішана інша жінка, вона заспокоїлася і зовсім не переймалася. Френсис вирішив, що це буде його

довічний хрест; він так і не втямив, ані чому дядько Атикус залишився у дружніх, хоча й неблизьких стосунках з його батьком: Френсис уважав, що Атикус повинен щось зробити; не зрозумів він і чому його мати не злягла від ексцентричної, а відтак непростимої поведінки свого чоловіка. Дядько Джиммі прочув про ставлення Френсиса і передав ще одне послання з лісів: він залюбки зустрінеться з Френсисом, якщо той хоче приїхати і застрелити його, але Френсис так і не приїхав, і тоді, трохи згодом, до Френсиса надійшло третє послання, а саме: "Якщо ти не з'являєшся тут, як годиться чоловіку, стули пельку!"

Відхід дядька Джиммі жодним чином не порушив безтурботного існування Александри: її частування місіонерського товариства була найкращі в місті; її діяльність у трьох культурних клубах поширювалася; вона збагатила свою колекцію виробів з матового скла, коли Атикус витягнув гроші в дядька Джиммі; коротше кажучи, вона зневажала чоловіків і процвітала у їхній відсутності. Те, що в її сина з'явилися всі ознаки нестандартної сексуальної орієнтації, залишилося поза її увагою: вона раділа, що він мешкає в Бірмінгемі, бо його прив'язаність до неї була обтяжлива, а це означало, що вона вважала своїм обов'язком платити йому тією ж монетою, проте була на це неспроможна.

Для усіх верств суспільства нашого округу, однак, Александра залишалася останньою у своєму роді: вона мала бездоганні манери вихованки аристократичного пансіону; вона обстоювала будь-яке повчальне твердження, яке чула; вона до всього ставилися критично; вона була невиліковною пліткаркою.

Коли Александра ходила до старших класів школи, жоден підручник не навчав сумніватися у собі, отже, вона не знала, що воно таке; вона ніколи не нудьгувала і за найменшої нагоди застосовувала свою королівську прерогативу: вона вживала заходів, давала поради, застерігала і попереджала.

Їй навіть на думку не спадало, що одним рухом свого язика здатна довести Джін-Луїзу до нервового зриву, змушуючи племінницю піддавати

сумніву власні мотиви і найкращі наміри, торкаючись протестантських, обивательських струн у совісті Джін-Луїзи, поки вони не починали звучати, як якась примарна цитра.

Якби Александра колись свідомо зачепила вразливі місця Джін-Луїзи, вона могла б додати ще один скальп до своїх заслуг, але після багаторічного вивчення тітчиної тактики Джін-Луїза добре знала свого супротивника. Хоча Джін-Луїза могла б розбити її вщент, вона ще не навчилася відшкодовувати завдані ворогом збитки.

Востаннє вона зчепилася з Александрою, коли помер брат. Після похорону Джемі вони мили на кухні посуд після поминок, невід'ємного ритуалу смерті в Мейкомі. Келпурнія, стара куховарка Фінчів, покинула їх і вже не повернулася, дізнавшись про смерть Джемі. Александра атакувала, як Ганнібал:

"Я справді вважаю, Джін-Луїзо, що прийшов час тобі повернутися додому назавжди. Ти дуже потрібна своєму батькові".

Маючи багатий досвід, Джін-Луїза одразу стала дибки. Брехня, подумала вона. Якби я була потрібна Атикусу, я про це знала б. Не можу пояснити, звідки я про це знаю, тому що не можу до вас пробитися.

"Я йому потрібна?" — перепитала вона.

"Так, люба. Ти ж усе усвідомлюєш, хіба ні? Не мені це тобі казати".

Скажіть мені. Заспокойте мене. Ви пхаєтесь у своїх черевиках на нашу приватну територію. Господи, та ми з ним ніколи навіть не зачіпали цієї теми!

"Тьотю, якщо я потрібна Атикусу, я, звісно, залишуся. Але зараз я йому потрібна, як дірка в голові. Разом у цій хаті ми обоє будемо нещасні. Це знає він. Це знаю я. Хіба ви не бачите: якщо ми не повернемося до

звичного життя, яким жили до того, як не стало Джемі, наше одужання вельми затягнеться. Тьотю, не можу вам пояснити, але, слово честі, єдине, в чому полягає мій обов'язок перед Атикусом, це і далі робити те, що я роблю,— заробляти на себе самій і жити своїм життям. А знадоблюся я Атикусу аж тоді, коли він зовсім підупаде на здоров'ї, і годі й говорити, як саме вчиню я тоді. Невже ви не розумієте?"

Ні, Александра не розуміла. Вона бачила те, що бачив Мейком, а Мейком вимагав, щоб кожна дочка виконувала свій обов'язок. Обов'язок єдиної доньки овдовілого батька по смерті його єдиного сина був очевидний: Джін-Луїза має повернутися й оселитися з Атикусом; так роблять справжні дочки, а хто цього не робить — не дочка.

"...Ти можеш отримати посаду в банку і їздити на узбережжя на вихідні. Нині в Мейкомі є приємне товариство, багато нової молоді. Ти ж, здається, любиш малювати?"

Любиш малювати. Як, у біса, Александра уявляє її вільні вечори в Нью-Йорку? Мабуть, так само, як кузен Едгар. Спілка студентів-художників по вихідних о восьмій. Юні леді роблять ескізи, пишуть акварелі й короткі фрагменти художньої прози. Для Александри існує чітка й огидна відмінність між тим, хто малює, і художником; між тим, хто пише, і письменником.

"...На узбережжі безліч чудових краєвидів, і ти будеш вільна по вихідних".

Господи! Вона хапає мене, коли я майже божеволію, і планує моє життя. Як може вона бути його сестрою і не мати найменшої гадки про те, що в голові у нього, що в голові у мене, що в голові у будь-кого? Господи, ну чому ти не дав нам окремого язика, аби розтлумачувати тітці Александрі?

"Тітонько, легко вказувати іншим, що треба робити..."

"Але дуже важко примусити їх це зробити. Причина майже всіх проблем на світі полягає в тому, що люди не роблять того, що їм кажуть".

Усе було, певно, вирішено. Джін-Луїза залишиться вдома. Александра повідомить Атикуса, і він перетвориться на найщасливішу людину на землі.

"Тьотю, я не залишуся, бо тоді Атикус став би найсумнішою людиною на землі... проте не хвилюйтеся, Атикус усе чудово розуміє, і я впевнена, що коли ви візьметеся за цю справу, то примусите зрозуміти і весь Мейком".

Але на це їй глибоко застромили гострий ніж:

"Джін-Луїзо, твого брата непокоїла твоя легковажність, непокоїла до самої смерті!"

На його могилу падав тихий дощ, вечір був спекотний... Ти ніколи цього не казав, ти ніколи навіть про таке не думав; якби думав, сказав би. Ти був такий. Спи спокійно, Джемі.

Джін-Луїза почала сипати собі сіль на рани: Так, я легковажна. Егоїстична, свавільна, забагато їм і почуваюся як молитовник. Господи, прости мене за те, що я не роблю того, що повинна б робити, і роблю те, чого робити не повинна... до біса!

Вона повернулася до Нью-Йорка з роз'ятреним сумлінням, яке навіть Атикус не зміг угомонити.

Це сталося два роки тому, і Джін-Луїза вже давно кинула перейматися своєю легковажністю, а Александра обеззброїла її, здійснивши єдиний у своєму житті акт благородства: коли Атикус захворів на артрит, вона переїхала до нього жити. Джін-Луїза від вдячності почувалася упокореною. Якби Атикус знав про таємну угоду

між сестрою і донькою, він би їм ніколи не пробачив. Йому ніхто не був потрібен, але то була блискуча ідея — мати поруч когось, хто дбає про нього, застібає йому ґудзики на сорочках, коли руки його не слухаються, і господарює в домі. Ще півроку тому це робила Келпурнія, але вона сильно постаріла, й Атикус більше займався домашніми справами, ніж вона, от вона й відбула до негритянського кварталу в почесну відставку.

— Давайте я помию, тітонько,— зголосилася Джін-Луїза, коли Александра зібрала кавові чашки. Вона підвелася і потягнулася.— Коли отак сидиш, тягне на сон.

— Та тут лише три чашки,— відізвалася Александра,— я все перемию за одну мить. Сиди собі на місці.

Джін-Луїза сіла на місце й оглянула вітальню. Старі меблі гарно вписалися у новий будинок. Вона кинула погляд на їдальню і побачила на буфеті важкий срібний глек на воду, який належав ще її матері, келихи і тацю, яка аж сяяла на тлі ясно-зеленої стіни.

"Батько просто неймовірний,— подумала вона.— Життя його входить у останню фазу, а він зносить старий будинок і зводить новий у новому кварталі міста. Я б так не змогла". Тепер на місці їхньої старої оселі стоїть кафе-морозиво. Цікаво, хто там хазяїн?

Вона увійшла до кухні.

— Ну, як там у Нью-Йорку? — спитала тітка.— Хочеш ще кави, поки я її не вилила?

— Так, мем, дякую.

— До речі, у понеділок вранці я влаштовую на твою честь кавове частування.

— Тітонько! — простогнала Джін-Луїза.

Кавове частування було традицією Мейкома. Його влаштовували на честь дівчат, які поверталися додому. Таких дівчат виставляли напоказ о 10.30 ранку з єдиною метою: дозволити молодим жінкам їхнього віку, які залишилися в Мейкомі, їх як слід роздивитися. Дитяча дружба рідко поновлювалася за таких умов. Джін-Луїза втратила зв'язок майже з усіма, з ким виросла, і не надто бажала відродження стосунків з товаришами юних літ. Роки, проведені у школі, були для неї нестерпні, а до жіночого коледжу, в якому навчалася, вона не плекала жодних сентиментів, й ніщо так її не пригнічувало, як оточення людей, які гралися у "Пам'ятаєш таку-то чи таку-то".

— Мене зазвичай лякає перспектива кавового частування,— сказала вона.— Але я не проти.

— Я так і думала, люба.

Джін-Луїза відчула приплив ніжності. Вона ніколи не зможе належно віддячити тітці за те, що та переїхала до Атикуса. Вона вважала себе негідницею за те, що завжди ставилися саркастично до тітки, котра, попри свої корсети, була доволі вразливою і мала своєрідну вишуканість, якої у Джін-Луїзи не буде ніколи. Вона таки остання в своєму роді, подумала Джін-Луїза. Всі війни обійшли її стороною, хоча за її життя їх пройшло аж три; ніщо не зачіпало створений нею світ, у якому джентльмени курять на веранді або у гамаку, а леді делікатно обмахуються віялами і присьорбують холодну воду.

— Як справи у Генка?

— У нього все чудово, сонечко. Знаєш, його визнали Людиною року в клубі "Ківаніс". Видали йому гарненьку грамоту.

— Я не знала.

Людина року в клубі "Ківаніс", повоєнне нововведення у Мейкомі, зазвичай означало Надзвичайно Успішного Парубка.

— Атикус так ним пишався! Атикус каже, що Генк поки ще не знає слова "контракт", але добре розуміється на податках.

Джін-Луїза усміхнулася. її батько казав, що треба щонайменше п'ять років, аби вивчити право після закінчення університету: два роки йдуть на заняття економікою, ще два на вивчення судової документації Алабами, а п'ятий рік — на перечитування Біблії та Шекспіра. Тоді людина буде достатньо підготована, щоб вистояти за будь-яких умов.

— А що б ви сказали, якби Генк став вашим племінником?

Александра завмерла з кухонним рушничком у руках.

Вона обернулася і гостро поглянула на Джін-Луїзу.

— Ти це серйозно?

— Можливо.

— Не поспішай, сонечко.

— Поспішати? Мені вже двадцять шість, тьотю, і я знаю Генка все життя.

— Так, але...

— В чому річ, він вам не подобається?

— Справа не в тім, а у... Джін-Луїзо, зустрічатися з хлопцем — це одне, а виходити за нього заміж — зовсім інше. Минуле Генрі...

— Буквально таке саме, як у мене. Ми виросли разом.

— У його родині була схильність до пиятики.

— Тітонько, в усіх родинах є схильність до пиятики.

Александра напружила спину.

— Тільки не в родині Фінчів.

— Ваша правда. У нас просто всі божевільні.

— Це не так, і ти це добре знаєш,— виголосила Александра.

— Кузен Джошуа сказився, не забувайте.

— У нього це не з нашого боку. Джін-Луїзо, у нас в окрузі немає кращого хлопця, ніж Генрі Клінтон. Він стане прекрасним чоловіком для якоїсь дівчини, але...

— Але ви хочете сказати, що Клінтони не пара Фінчам. Тітонько, голубко, такі погляди відійшли з Французькою революцією, чи прийшли з нею, не пам'ятаю доладно.

— Я зовсім не це кажу. Просто ти мусиш бути обачливою у таких речах.

Джін-Луїза усміхалася, але її оборонні споруди були вже напоготові. Все починалося спочатку. "Господи, ну для чого я взагалі на це натякнула?" їй хотілося дати собі ляпаса. Тітка Александра, якщо їй дозволити, вибрала б для Генрі якусь милу, чистеньку телицю з Диких Вил і благословила б їхніх дітей. Таким було місце Генрі в житті.

— Ну, не знаю, наскільки обачливою можна бути, тьотю. Атикус хотів би, щоб Генк увійшов до нашої родини офіційно. Він був би просто в захваті.

Справді, був би. Атикус Фінч з поблажливою безсторонністю спостерігав за незграбними залицяннями Генрі до своєї доньки, давав поради, коли його про них просили, але цілковито відмовлявся вплутуватися у їхні стосунки.

— Атикус — чоловік. Він недостатньо знається на таких речах.

У Джін-Луїзи занили зуби.

— На яких речах, тьотю?

— Бачиш, Джін-Луїзо, якби ти мала доньку, чого б ти хотіла для неї? Звісно, всього найкращого. Схоже, ти того не розумієш, як і більшість твоїх однолітків, але чи сподобалося б тобі, якби твоя донька вирішила одружитися з чоловіком, батько якого покинув його матір, а згодом помер п'яний на залізничній колії у Мобілі? Кара Клінтон була добра душа, і життя у неї було важке, але ж ти хочеш вийти заміж за продукт такого союзу. Це серйозна проблема.

Серйозна проблема, ясна річ. Джін-Луїза побачила блиск окулярів у золотій оправі на кислому обличчі, яке визирало з-під скоса нап'ятої перуки, і тремтіння кістлявого пальця. Вона продекламувала:

Вся справа в алкоголі, джентльмени,

Він каже: сп'яну жінку підштовхнув.

Поради ви питаєте у мене?

Хильне для проби чарку хай одну[13].

Александру це не насмішило. Вона розсердилася. Вона була неспроможна розібратися у поглядах сучасної молоді. Не те що вони потребували розуміння,— молодь у всі часи однакова,— але оце зухвальство, оце небажання серйозно сприймати найсуттєвіші в житті питання, її допікали до живого. Джін-Луїза стоїть за крок від найжахливішої помилки в житті й при цьому легковажно цитує їй арію з комічної опери, глузує з неї. Шкода, що дівчина виросла без матері, Атикус давав їй повну волю з двох років, от і результат. Зараз треба привести її до тями, і до того ж без зволікань, поки не пізно.

— Джін-Луїзо,— сказала вона,— я хотіла б тобі нагадати деякі серйозні речі. Ні,— Александра жестом наказала їй мовчати.— Я упевнена, що вони тобі добре відомі, але дечого ти не знаєш, попри всю свою дотепність, і з Божою поміччю я тобі розповім. Ти невинна, як щойно знесене яйце, хоча й живеш у великому місті. Генрі не пара тобі й ніколи парою не буде. Ми, Фінчі, не одружуємося з дітьми білого бидла, а саме цим були батьки Генрі — від дня народження і до самої смерті. Їх і назвати інакше не можна. Єдина причина, чому Генрі став тепер таким, як є, полягає в тому, що Атикус опікувався ним, коли він ще був хлопчиком, а участь у війні дала йому можливість платити за освіту. Він гарний хлопець, але бидло залишається бидлом.

Ти помічала, як він облизує пальці, коли їсть торт? Бидло. Ти бачила, як він кашляє, не прикриваючи рота? Бидло. Ти знаєш, що він занапастив одну дівчину, коли вчився в університеті? Бидло. Ти звертала увагу, що він колупається в носі, коли думає, що ніхто не бачить? Бидло...

— Він не бидло, а просто чоловік, тьотю,— урвала її Джін-Луїза спокійно, хоча в душі у неї все клекотіло. "Дамо їй трохи часу, і вона знову буде у доброму гуморі. Тітка ніколи не буває вульгарною, а я вже готова зірватися. Тітка ніколи не буває брутальною, як-от ми з Генком. Не знаю, яка там вона буває, але краще б їй замовкнути, бо зараз я їй дещо як скажу..."

— ...а найголовніше, він вважає, що може зайняти високу позицію у Мейкомі, ухопившись за піджак твого батька. Подумати тільки, він намагається посісти місце твого батька у методистській церкві. Намагається перебрати на себе його адвокатську практику, роз'їжджає повсюди у його машині. Та він узагалі поводиться так, ніби це вже його дім, а що на це Атикус? Нічого, просто нічого. Сприймає як належне і радіє. Вже весь Мейком говорить, що Генрі Клінтон загарбує все, що має Атикус...

Джін-Луїза кинула водити пальцем по краю мокрої чашки у раковині. Струсила краплю води з пальця на підлогу і розтерла її ногою.

— Тьотю,— сказала вона сердечно,— а не пішли б ви в дупу?

Ритуал, встановлений між Джін-Луїзою і її батьком по суботніх вечорах, був надто давній, щоб його ламати. Джін-Луїза увійшла до вітальні, зупинилася перед батьковим кріслом і кашлянула.

Атикус відклав убік газету і подивився на доньку. Вона повільно покрутилася.

— Всі змійки застібнуті? Шви на панчохах не перекручені? Вихри пригладжені?

— Сьома година, і все до ладу,— відповів Атикус.— Ти кляла тітку.

— Ні.

— А вона мені сказала, що кляла.

— Я нагрубіянила, але не лихословила.

Коли Джін-Луїза і її брат були дітьми, Атикус якось провів чітке розмежування між копрологією — і богохульством. З першим він ще міг змиритися, але не терпів, коли в це втягували Бога. В результаті Джін-Луїза і її брат ніколи не кляли в його присутності.

— Вона мене допекла, Атикусе.

— Не треба було її до цього доводити. Що ти їй сказала?

Джін-Луїза переповіла. Атикус скривився.

— Краще б тобі з нею помиритися. Доню, її, буває, заносить, але вона добра жінка...

— Це через Генка. І вона мені дошкулила...

Атикус, як людина мудра, вирішив облишити цю тему.

Дверний дзвоник Фінчів здавався інструментом містичним; завжди можна було вгадати настрій людини, яка дзвонить. Коли пролунало "дзень-дзень!", Джін-Луїза знала, що у Генрі все просто чудово. Вона кинулася до дверей.

Коли він увійшов до передпокою, до неї долинув приємний, суто чоловічий запах крему для гоління, тютюну, нового автомобіля і припорошених книжок, але спогад про розмову на кухні дещо притлумив її втіху. Несподівано вона обійняла Генрі й сховала обличчя у нього на грудях.

— За що це мені? — спитав він, страшенно задоволений.

— За Загальні Принципи, відстояні у війні на Піренейському півострові[14]. Ходімо.

Генрі зазирнув до вітальні, де сидів Атикус.

— Я привезу її додому не пізно, містере Фінч.

Атикус помахав йому газетою.

Коли вони вийшли в ніч, Джін-Луїза подумала, як учинила б Александра, якби дізналася, що її племінниця ще ніколи в житті не була так близько до шлюбу з бидлом.

Частина II

4

Місто Мейком, штат Алабама, завдячує своїм розташуванням винахідливості такого собі Синкфілда, який ще на зорі формування нашого округу тримав на перехресті двох битих шляхів єдину в тій місцину таверну. Губернатор Вільям Ваєт Бібб, прагнучи забезпечити мир і спокій у новому окрузі, вислав двійко землемірів, щоб визначити точний центр того округу і започаткувати там головне місто з усіма урядовими установами, і якби Синкфілд не наважився на один зухвалий хід, щоб зберегти свої володіння, Мейком опинився б посеред Вінстонської трясовини — в місці, позбавленому будь-якої привабливості.

Натомість Мейком розростався навколо таверни Синкфілда, тому що Синкфілд напоїв одного вечора землемірів, примусив їх розкласти свої мали й графіки, тут підрізати, там додати і встановити центр округу там, де влаштовувало Синкфілда. Наступного дня він їх вирядив у зворотну путь з усіма їхніми мапами і п'ятьма квартами самогону в саквах — по дві на брата й одну для губернатора.

Джін-Луїза так і не дійшла однозначного висновку, чи справді мудрим був маневр Синкфілда: він розташував місто за двадцять миль від єдиного на той час громадського транспорту — пароплава, і людині з

південного кінця округу доводилося витрачати два дні, щоб дістатися Мейкома по магазинний крам. Унаслідок цього місто не розширювалося протягом більш як 150 років. Головною причиною його існування були урядові установи. Від перетворення на ще одне неоковирне містечко в Алабамі Мейком рятувала велика кількість представників вільних професій: до Мейкома їздили, коли треба було вирвати зуб, відремонтувати фургон, перевірити роботу серця, покласти гроші в банк, показати мулів ветеринару, спасти душу і подовжити іпотеку.

Нові люди оселялися там нечасто. Одні й ті самі родини брали шлюб з одними й тими самими родинами, аж доки стосунки безнадійно не заплуталися, і місцеве населення виглядало одноманітно: всі були дуже схожі між собою. Джін-Луїза аж до Другої світової війни перебувала у родинних стосунках — кревних чи через шлюби — майже з усім містом, але це ще було дрібницею порівняно з північною частиною округу Мейком, де у місцині під назвою Старий Сарем мешкали дві сім'ї, спершу цілком окремі, але які, на нещастя, мали майже однакове прізвище. Каннінгеми одружувалися з Коннінгемами, і відмінність у написанні прізвища носила суто академічний характер, доки один з Каннінгемів не надумався пожартувати з Коннінгемом стосовно землеволодіння і не звернувся до суду. Саме під час відкритих судових слухань у цій справі Джін-Луїза вперше і востаннє побачила, як суддя Тейлор зайшов у глухий кут. Джімз Каннінгем засвідчив, що його мати іноді підписувалася Каннінгем на різних документах, але насправді вона була Коннінгем, просто не дуже-то розумілася на орфографії, а ще була схильна дивитися удалечінь, сидячи на веранді. Вислухавши за дев'ять годин чимало оповідок мешканців Старого Сарема, суддя Тейлор відмовив у розгляді справи на підставі дріб'язковості звинувачення й оголосив, що щиро сподівається: сторони вдовольняться тим, що їм дали змогу висловитися публічно. Так воно і було. Саме цього вони головно й домагалися.

Перша брукована вулиця в Мейкомі з'явилася лише в 1935 році, завдяки люб'язності Ф. Д. Рузвельта, та навіть і її важко було назвати брукованою вулицею. З певних міркувань Президент вирішив, що просіка

від парадного входу молодшої школи Мейкома до перетину двох колій, що прилягали до шкільної території, потребує удосконалення, і вона була відповідно удосконалена, що призвело до розідраних колін і розбитих голів у дітей, а також до виданої директором школи заборони гратися на тротуарі. Таким чином у серцях покоління Джін-Луїзи було засіяно зерна прав штатів.

Друга світова війна змінила Мейком: хлопці повернулися з химерними ідеями щодо того, як заробляти гроші, і прагненням надолужити згаяний час. Вони перефарбували батьківські хати у жаскі кольори, побілили мейкомські крамниці та встановили неонові вивіски; вони зводили собі будинки з червоної цегли на місці кукурудзяних нив і соснових борів; вони спотворили обличчя старого міста. Вулиці тепер не лише замостили, їм дали назви (як-от авеню Аделіни, на честь міс Аделіни Клей), але старі мешканці не вживали цих назв — досить сказати "дорога, що йде повз Садибу Томпкінсів", і кожний зрозуміє.

По війні молоді люди з орендованих ферм по всьому округу прибивалися до Мейкома, будували дерев'яні хатки й обзаводилися родинами. Ніхто не знав доладно, чим вони заробляють собі на життя, але вони заробляли і вже б утворили новий соціальний прошарок у Мейкомі, якби решта городян готова була визнати їхнє існування.

Хоча вигляд Мейкома і змінився, ті самі серця билися у нових оселях під музику нічних концертів по телебаченню. Можна скільки завгодно білити і ставити кумедні неонові вивіски, але старі колоди міцно трималися і під цим новим тягарем.

— Тобі тут не подобається, правда ж? — спитав Генрі.— Я бачив твоє обличчя, коли ти увійшла в двері.

— Консервативний опір змінам, от і все,— відповіла Джін-Луїза з набитим смаженими креветками ротом.

Вони сиділи у ресторанчику готелю "Мейком" на хромованих стільцях за столиком на двох. Кондиціонер нагадував про свої наміри безнастанним тихим гуркотінням.

— Єдине, що мені тут подобається,— нічим не відгонить.

Довгий стіл, заставлений багатьма стравами, затхлий запах старих кімнат і гарячого лою на кухні.

— Генку, що таке "Гарячий-лій-на-кухні"?

— М-м?

— Якась там гра абощо?

— Ти маєш на увазі "Гарячий горох", кохана. Це коли швидко крутять скакалку і намагаються тебе збити з ніг.

— Ні, щось типу квача.

Вона не могла пригадати. Пригадає, напевне, коли вмиратиме, а зараз тільки промайнув якийсь проблиск про джинсовий рукав і короткий вигук "Гарячийлійнакухні!" Цікаво, кому належав той рукав і що з нього вийшло. Може, він якраз і живе зі своєю жінкою й дітьми в одному з тих нових будиночків. У Джін-Луїзи виникло дивне відчуття, що час пройшов повз неї.

— Генку, поїхали на річку,— сказала вона.

— Ти ж не сумнівалася, що ми поїдемо, правильно? — усміхнувся Генрі. Він так і не з'ясував, чому Джін-Луїза найбільше нагадувала себе колишню, коли приїздила на Пристань Фінча: здавалося, вона щось усмоктувала там з самого повітря.

— Ти — як доктор Джекіл і містер Гайд,— сказав він.

— А ти забагато дивишся телевізор.

— Іноді мене здається, що я тебе тримаю отак,— він стиснув кулак,— та лише подумаю, що вже упіймав тебе і міцно держу, як ти від мене втікаєш.

Джін-Луїза звела брови.

— Містере Клінтон, якщо дозволите одне зауваження від світської дами, ви не вмієте приховувати своїх намірів.

— Тобто?

Вона широко усміхнулася.

— Невже ти не знаєш, як упіймати жінку, любий? — вона пригладила уявний "їжачок" і нахмурилася.— Жінкам подобається, коли їхні чоловіки владні й водночас слабкі, якщо ти здатен це поєднати. Примусь їх почуватися безпорадними, особливо коли їм відомо, що на них легко можна воду возити. Ніколи не сумнівайся у собі в їхній присутності й за жодних умов не кажи їм, що не розумієш їх.

— Touché, кохана,— сказав Генрі.— Але я не зовсім погоджуюся з твоєю останньою порадою. Я завжди гадав, що жінкам подобається бути незбагненними і загадковими.

— Ні, вони просто люблять здаватися незбагненними і загадковими. Коли ти відкинеш усю цю мішуру, то побачиш, що кожна жінка на землі мріє про сильного чоловіка, який знає її як свої п'ять пальців, який їй не тільки коханець, а й Сторож Ізраїлів[15]. Безглуздо, правда?

— Тоді їй потрібен батько, а не чоловік.

— До цього все й зводиться,— відповіла Джін-Луїза.— Книжки тут не брешуть.

— Щось ти аж надто мудра сьогодні. Де ти всього цього набралася?

— Забув, що я живу в гріху в Нью-Йорку,— відповіла Джін-Луїза. Вона запалила цигарку і глибоко затягнулася.— Я цього навчилася, спостерігаючи випещені молоді пари з Медисон-авеню,— тобі знайомий їхній жаргон, любий? Він класний, але для нього треба мати особливий слух,— це ніби племінне фанданго, але універсальне. Все починається з того, що жінки страшенно нудяться, бо їхні чоловіки виснажуються, заробляючи гроші, й не звертають на них уваги. Та коли жінки починають скандалити замість зрозуміти, чому так сталося, чоловіки знаходять для себе співчутливе плече, на якому можна виплакатися. Потім, коли їм набридає говорити про себе, вони повертаються до своїх дружин. Усе йде ідеально деякий час, але тут нудяться чоловіки, і жінки знову починають скандалити, і все йде по колу. Чоловіки у наші дні перетворили Іншу Жінку на психотерапевта, тільки значно дешевшого.

Генрі не зводив з неї очей.

— Ніколи не чув, щоб ти так цинічно говорила,— промовив він.— Що з тобою?

Джін-Луїза примружилась.

— Вибач, любий,— вона зім'яла свою цигарку.— Я просто страшенно боюся вийти заміж не за ту людину, тобто не за того, хто мені підходить. Я така сама, як всі інші жінки, і хибно обраний чоловік перетворив би мене на суще стерво у рекордний строк.

— А чому ти так упевнена, що вийдеш не за того? Хіба не знаєш, що я лупцюю жінок і все таке?

Чорна рука простягнула рахунок на маленькій таці. Рука була їй знайома, і Джін-Луїза підвела очі.

— Привіт, Альберте,— сказала вона.— Тебе одягнули в білу куртку?

— Так, мем, міс Скаут,— відповів Альберт.— Як там Нью-Йорк?

— Просто супер,— сказала вона і подумала: хто ще у Мейкомі досі пам'ятає її як Скаута Фінч, неповнолітню шибайголову, хуліганку, яких мало. Ніхто, мабуть, окрім дядька Джека, який іноді безжально її збентежував, розказуючи гостям своїм дзвінким речитативом про її дитячі бешкети. Вона побачиться з ним завтра у церкві, а по обіді піде до нього в гості до самого вечора. Дядько Джек був однією з невід'ємних утіх Мейкома.

— Чому так сталося,— обережно почав Генрі,— що по вечері ти випиваєш тільки половину своєї другої чашки кави?

Джін-Луїза подивилася на свою чашку і здивувалася. Найменший натяк на її особисті дивацтва її бентежив. Генк спостережливий, якщо таке помітив. Але чому він чекав цілих п'ятнадцять років, щоб сказати про це?

5

Сідаючи в машину, вона боляче вдарилася головою об верх.

— Прокляття! Чому не можна робити дахи трохи вищими! — Джін-Луїза терла чоло, поки не розійшовся туман в очах.

— Все гаразд, кохана?

— Та нібито.

Генрі тихенько причинив дверцята, обійшов машину і всівся поруч із Джін-Луїзою.

— Надто довго живеш у Нью-Йорку,— зауважив він.— Там ти, мабуть, на машинах не їздиш.

— Не їжджу. Невдовзі зріжуть висоту ще на цілий фут. Наступного року зможемо тільки лежати у машині.

— Літатимемо, як ядро з гармати,— підхопив Генрі.— Від Мейкома до Мобіла за три хвилини.

— Мене цілком задовольнив би старий квадратний "б'юїк". Пам'ятаєш їх? У них до землі було щонайменше п'ять футів.

— А ти пам'ятаєш, як Джемі випав з машини?

Вона засміялася.

— Після того я його тижнями цькувала: хлопець, який не може дістатися Чорторию Баркера, щоб не випасти з машини, просто велика мокра курка.

У далекому минулому Атикус мав для поїздок старий автомобіль з брезентовим верхом, і якось, коли він віз Джемі, Генрі та Джін-Луїзу купатися, машина підстрибнула на особливо неприємній вибоїні, і Джемі викинуло на дорогу. Атикус безтурботно їхав далі до самого Чорторию, бо Джін-Луїза не мала наміру сповіщати батька, що Джемі від них відстав, як і не дала це зробити Генрі, ухопивши його за палець і мало не

зламавши того. Коли ж вони прибули на берег затоки, Атикус обернувся, привітно гукнув: "Злізайте!" — і тут усмішка застигла у нього на обличчі. "Де Джемі?" Джін-Луїза сказала, що він ось-ось має підійти. І коли Джемі з'явився, геть захеканий, спітнілий і брудний після свого вимушеного спринту, він промчав повз них і пірнув у воду просто в одязі. За кілька секунд над водою показалося його сердите обличчя, і він крикнув: "Ану сюди, Скауте! Боїшся, Генку?" Вони прийняли виклик, і Джін-Луїзі здалося, що Джемі її задушить на смерть, але врешті-решт він її відпустив — бо там був Атикус.

— На Чорториї побудували деревообробну фабрику,— повідомив Генрі.— Тепер там не поплаваєш.

Генрі під'їхав до закусочної і посигналив.

— Зроби нам, будь ласка, дві содові з собою, Білле,— сказав він молодику, який вийшов на його виклик.

У Мейкомі людина або п'є, або не п'є. Якщо людина п'є, вона ховається у себе за гаражем, відкриває пляшку пива і видудлює її. Якщо людина не п'є, вона під покровом ночі замовляє у закусочній содову з собою: то річ нечувана, якщо хтось перехиляє перед вечерею або після вечері скляночку-другу сам-на-сам або удвох з котримсь із сусідів. Це називається Соціальне Пияцтво. Ті, що пиячать соціально, не належать до вищих прошарків, а оскільки в Мейкомі не було людей, які б у власних очах не належали до вищих прошарків, то не було і Соціального Пияцтва.

— Тільки не дуже міцне для мене, любий,— попросила вона Генрі.— Просто трохи зафарбуй воду.

— Так і не навчилася пити? — Генрі витяг з-під сидіння коричневу пляшку віскі "Сігрем Севен".

— Міцного не навчилася.

Генрі налив трошечки віскі у її паперовий стаканчик із содовою. Собі він налив повноцінну чоловічу порцію, розмішав пальцем, затиснув пляшку між колінами і закрутив ковпачок. Пхнувши її назад під сидіння, Генрі завів машину.

— Поїхали,— сказав він.

Колеса шурхотіли по асфальту, заколисуючи Джін-Луїзу. У Генрі Клінтоні їй найбільше подобалося, що він дозволяв їй мовчати, коли вона того хотіла. Розважати його не було потреби.

Генрі ніколи не докучав Джін-Луїзі, коли на неї находив такий настрій. Своїм лібералізмом він не поступався британському прем'єру Асквіту[16], а до того ж добре знав, що вона цінує його за таку терпимість. Їй було невідомо, що навчив його цієї чесноти її батько. "Зачекай, синку,— якось сказав йому Атикус, котрий дуже рідко коментував поведінку своєї доньки,— не тисни на неї і не підштовхуй. Дай їй рухатися з власною швидкістю. Варто її підштовхнути — і жоден мул у нашому окрузі не зрівняється з нею в упертості".

Група Генрі Клінтона на юридичному факультеті університету складалася зі здібних, але позбавлених почуття гумору ветеранів. Конкуренція була страшенна, та Генрі звик до важкої праці. Хоча він тримався на належному рівні й навчався добре, він небагато вивчив з того, що мало справді практичну цінність. Атикус Фінч мав рацію, кажучи, що єдина користь від університету полягає в тому, що той дозволив Генрі затоваришувати з майбутніми політиками, демагогами і державними діячами штату Алабама. Розуміння юриспруденції приходить лише з практикою. Предмет під назвою "Штат Алабама і змагальні папери з прецедентного права", скажімо, був настільки ефемерний, що Генрі склав його, просто зазубривши підручник. Злостивий чоловічок, який читав цей курс, був єдиним на факультеті професором, який мав достатньо мужності цей предмет викладати, але навіть він продемонстрував жорсткість недосконалого розуміння. "Містере Клінтон, — сказав він якось, коли Генрі наважився запитати його про аж надто

неоднозначний іспит,— як на мене, то ви можете писати свої відповіді аж до другого пришестя, але якщо ваші відповіді не збігаються з моїми, значить, вони неправильні. Неправильні, сер". Що ж дивуватися, коли Атикус збив Генрі з пантелику в перші ж дні їхньої співпраці такими словами: "Змагальні папери — це просто викладення того, що збираєшся говорити на суді, тільки у письмовій формі". Терпляче й ненав'язливо Атикус навчив Генрі всього, що слід знати про свою справу, але Генрі нерідко задавався питанням, чи він опанує юриспруденцію лише у такому самому поважному віці, як Атикус. "Том безвусий, син сажотруса"[17]— Це ота стара справа про звільнення на поруки? Ні, перша зі справ про знайдені скарби: право власності має істинний володар скарбу, а не той, хто його знайшов. Це коли хлопець знайшов брошку.

Генрі поглянув на Джін-Луїзу. Вона дрімала.

"Я її істинний володар,— подумав він,— я — понад усякий сумнів". Відтоді як вона жбурляла у нього камінці; відтоді як їй мало голову не відірвало, коли вона гралася з порохом; відтоді як вона наскакувала на нього ззаду і затискувала у жорсткому напівнельсоні, поки він не просив пощади; відтоді як вона одного літа хворіла й у маренні кликала його, Джемі та Ділла... Цікаво, де зараз Ділл. Джін-Луїза мусить знати, вони спілкуються.

— Кохана, а де тепер Ділл?

Джін-Луїза розплющила очі.

— Востаннє він писав мені з Італії.

Вона ворухнулася. Чарльз Бейкер Гарне. Ділл, її сердечний друг. Вона позіхнула і задивилася, як машина ковтає білу лінію на шосе.

— Нам ще далеко? — спитала Джін-Луїза.

— Миль десять.

— Уже відчувається, що річка десь поруч.

— Ти, напевне, наполовину алігатор,— пожартував Генрі.— Я нічого такого не відчуваю.

— А Двопалий Том ще тут?

Двопалий Том водився всюди, де була річка. Він був геній — копав тунелі під Мейкомом і ночами пожирав свійських курчат; одного разу він подолав відстань від Демополіса до Тензаса. Він був такий старий, як і сам округ Мейком.

— Може, ми його сьогодні зустрінемо.

— А чого ти раптом спитав про Ділла?

— Не знаю. Просто згадав його.

— Він тобі ніколи не подобався, правда ж?

Генрі усміхнувся.

— Я ревнував до нього. Він монополізував вас із Джемі на все літо, а я мусив їхати додому одразу по закінченні шкільних занять. У мене вдома гратися не було з ким.

Джін-Луїза затихла. Час зупинився і поволі поплив у зворотний бік. Тоді чомусь завжди було літо. Генк повертався до магері й не провідував їх, і Джемі доводилося задовольнятися товариством молодшої сестри. Дні були довгі, Джемі виповнилося одинадцять, і все йшло за звичним порядком. Брат і сестра спали на задній веранді, в найпрохолоднішому

місці в усьому домі. Спали там від початку травня і до кінця вересня. Джемі, який прокидався на світанку й одразу починав читати у себе на розкладайці, тицьнув Джін-Луїзі в обличчя футбольний журнал і спитав: "Хто це, Скауте?"

"Джонні Мак Браун[18]. Може, пограємося?"

Джемі помахав перед нею сторінкою:

"А тоді хто це?"

"Ти",— відповіла вона.

"Гаразд. Клич Ділла".

Ділла кликати не було потреби. Затремтіла капуста на городі міс Рейчел, застогнав паркан у дворі, і Ділл уже тут. Ділл був свого роду дивиною: родом з Меридіана, штат Міссісіпі, він добре знався на тому, як треба жити в цьому світі. Щоліта він приїздив до Мейкома гостювати у своєї двоюрідної бабусі, яка мешкала по сусідству з Фінчами. Ділл був низенький, кремезний, білоголовий, з обличчям янгола і хитрістю горностая. Він був на рік старший за Джін-Луїзу, проте вона була вища за нього на цілу голову.

"Привіт,— сказав Ділл.— Граємося сьогодні у Тарзана. Тарзаном буду я".

"Який з тебе Тарзан",— пхикнув Джемі.

"Я — Джейн",— сказала Джін-Луїза.

"А я не хочу більше бути мавпою,— заявив Ділл.— Вічно мені доводиться грати мавпу".

"Тоді що, ти будеш Джейн? — спитав Джемі й натягнув штани.— Граймося в Тома Свіфта. Я — Том".

"А я Нед",— закричали Ділл і Джін-Луїза водночас.

"Не будеш ти Недом",— це вже вона Діллові.

Ділл аж розчервонівся.

"Скауте, ти завжди забираєш собі другу головну роль. А я ніколи не буваю другим головним героєм".

"Хочеш посперечатися?" — спитала вона чемно, але стиснула кулаки.

Тут утрутився Джемі.

"Можеш бути містером Деймоном, Ділле. Він кумедний і в кінці всіх рятує. А ще він повсякчас щось благословляє".

"Благословен мій страховий поліс,— Ділл засунув великі пальці за уявні підтяжки.— Ну, гаразд".

"Що будемо розігрувати? — спитав Джемі.— "Аеропорт в океані" чи "Летючу Машину"?"

"Вони мені всі набридли,— сказала Джін-Луїза.— Вигадай сам якусь історію".

"Добре. Скауте, ти будеш Недом Ньютоном. Ти, Ділле,— містером Деймонодо. Ну от, Том у своїй лабораторії працює над одним приладом, який може бачити крізь кам'яні стіни, і тут приходить отой чоловік і каже: "Містере Свіфт!" Я — Том, тож я кажу: "Так, сер", а..."

"Ніщо не може бачити крізь кам'яну стіну",— перервав його Ділл.

"А ця штукенція може. Коротше, цей чоловік заходить і каже: містере Свіфт!"

"Джемі,— сказала Джін-Луїза,— якщо буде цей чоловік, то нам потрібен хтось іще. Хочеш, я збігаю по Беннета?"

"Ні, цей чоловік з'являється ненадовго, я просто перекажу його роль. Починати історію повинна ти, Скауте..."

Роль "того чоловіка" зводилася до повідомлення молодому винахіднику, що один знаменитий професор уже тридцять років пропадає у Бельгійському Конго і прийшов час його звідти витягти. Ясна річ, він звернувся по допомогу до Тома Свіфта і його друзів, і Том радо ухопився за ймовірну пригоду.

Всі троє залізли у Летючу Машину — широкі дошки, які вони давним-давно прибили до найтовстіших гілок платана.

"Тут нагорі страшенно гаряче,— промовив Ділл.— Ух-ух-ух".

"Що?" — здивувався Джемі.

"Кажу, тут страшенна спека, бо ближче до сонця. Благословенні мої довгі кальсони".

"Та ні, Ділле. Що вище піднімаєшся, то холодніше стає".

"А я думаю, що стає гарячіше".

"А от і ні. Що вище, то холодніше, бо повітря розріджується. А тепер ти, Скауте, кажи: Томе, куди ми прямуємо?"

"Я гадав, що ми вирушили до Бельгії",— здивувався Ділл.

"Ви мусити спитати про це, бо той чоловік сказав тільки мені, а я ще вам не переповів, зрозуміло?"

"Зрозуміло".

Коли Джемі розтлумачив їм їхню місію, Ділл спитав: "Якщо цей професор так довго пропадав, звідки відомо, що він не загинув?"

"Той чоловік розповів, що прийшов сигнал із Золотого Берега: професор Віґінс перебуває..." — почав пояснювати Джемі.

"Якщо від нього приходять звістки, чого ж вважають, що він пропав?" — втрутилася Джін-Луїза.

"...що він перебуває у загубленому племені мисливців за головами,— відмахнувся від неї Джемі.— Неде, маєш гвинтівку з рентгенівським прицілом? Кажи — маю".

Вона сказала: "Маю, Томе".

"Містере Деймон, ви запасли достатньо провізії на Летючій Машині? Містере Деймон!"

Ділл рвучко став струнко.

"Благословенна моя скалка, Томе. Так, сер!!! Хе-хе-хе!"

Діти приземлилися на околицях Кейптауна, і вона заявила Джемі, що він вже цілих десять хвилин не давав їй ніяких реплік і вона далі не гратиметься, якщо він такий.

"Гаразд, Скауте, кажи: Томе, ми не можемо гаяти час. Прямуймо у джунглі".

Джін-Луїза повторила за ним.

Діти обійшли двір, вирубаючи тропічні зарості, подеколи зупиняючись, щоб підстрелити заблукалого слона або вступити в бій з племенем канібалів. Джемі очолював експедицію. Іноді він гукав: "Назад!" — і діти падали долілиць на теплий пісок. Одного разу він урятував містера Деймона від падіння у водоспад Вікторія, а Джін-Луїза стояла осторонь і злилася, бо їй випало тільки тримати мотузку, якою обв'язався Джемі.

Нарешті Джемі крикнув: "Ми майже на місці, тож уперед!" — і вони побігли до гаража — селища мисливців за головами. Джемі впав навколішки і почав жестикулювати, як заклинач змій.

"Що це ти робиш?" — спитала вона.

"Цить! Приношу жертву".

"Ти наче хворий,— промовив Ділл.— А що таке жертва?"

"Її треба принести, щоб мисливці за головами нам не зашкодили. Дивись, он вони!" І Джемі тихо загудів: "Буджа-буджа-буджа",— і наш гараж переповнився дикунами.

Ділл так закотив очі, що стало моторошно, закляк і впав на землю.

"Вони поцілили у містера Деймона!" — заволав Джемі.

Удвох Джемі з Джін-Луїзою витягли твердого як колода Ділла на осоння. Зірвали листя з інжиру й обклали ним Ділла з голови до ніг.

"Гадаєш, це допоможе, Томе?" — спитала вона.

"Можливо. Поки що важко сказати. Містере Деймон! Отямтеся!" — і Джемі вдарив Ділла по голові.

Ділл сів, скинувши з себе все листя.

"Припиняй-но, Джемі Фінчу,— сказав він і знову розпластався на землі.— Я не збираюся тут розлежуватися. Сонце сильно пече".

Джемі почав робити якісь загадкові паси над головою Ділла, неначе папа римський.

"Поглянь, Неде, він оговтується".

Повіки Ділла затремтіли, й очі розплющилися. Він підвівся і пройшов, хитаючись, двором, бурмочучи собі під ніс: "Де я?"

"Ти тут, Ділле",— відізвалася Джін-Луїза стурбовано.

Джемі скривився.

"Так неправильно. Кажи: містере Деймон, ви заблукали у бельгійському Конго, де вас зачаклували. Я — Нед, а оце Том".

"Ми також заблукали?" — спитав Ділл.

"Блукали повсякчас, поки на тебе діяли чари, але зараз уже на правильному шляху. Професор Віґінс прив'язаний до стовпа отам у хатині, й нам потрібно його визволити..."

Професор Віґінс так і залишився прив'язаним — Келпурнія розігнала всі чари, вистромившись із вікна і загукавши: "Хто хоче лимонаду? Вже

пів на одинадцяту. Ану, біжіть попийте, бо зваритеся живцем на такому сонці!"

Келпурнія поставила три великі склянки і повний глек лимонаду біля виходу на веранду: це забезпечувало затінок бодай на п'ять хвилин. Лимонад до опівдня був влітку щоденною традицією. Діти проковтнули по три повні склянки кожен і зрозуміли, що до обіду часу купа, а робити нема чого.

"Може, сходимо на пасовисько Добсона?" — запропонував Ділл.

Ні.

"А як щодо повітряного змія? — це вже Джін-Луїза.— Можна попросити трохи борошна в Келпурнії".

"Які там повітряні змії влітку? — відізвався Джемі.— Немає і натяку навіть на легенький вітерець".

Термометр на веранді зашкалював, над бляшаним дахом гаража коливалося розпечене повітря, а два гігантські платани стояли нерухомо, не ворушився жоден листок.

"Я придумав! — сповістив Ділл.— Граймося у Відродження віри".

Всі троє перезирнулися. В цьому щось було. У розпал літа відбувалося щонайменше одне Відродження, і саме воно проходило цього тижня. Існувала традиція, що три міські церкви — методистська, баптистська і пресвітеріанська — об'єднуються, щоб послухати одного з приїжджих священнослужителів, але подеколи, якщо церкви не могли дійти згоди стосовно особи проповідника або його платні, кожна конфесія влаштовувала своє власне Відродження, на яке запрошувалися всі без винятку; тому іноді місцеві мешканці гарантовано отримували три тижні духовного пробудження. Час Відродження ставав часом війни —

війни з гріхом, з кока-колою, з кіносеансами, з полюванням у неділю; то була війна зі зростанням прагнення серед молодих жінок вживати косметику і палити на людях; війна з віскі — в зв'язку з цим щонайменше п'ятдесят дітлахів щоліта підходили до олтаря і давали обітницю, що не питимуть, не куритимуть і не лаятимуться аж до самого повноліття; війна проти ще чогось настільки розпливчастого, аж Джін-Луїза ніколи не могла утямити, що воно таке, бо ніхто не давав ніяких обітниць, що не буде чогось робити; а ще то була війна між міськими дамами, хто з них накриє найкращий стіл для проповідника-візитера. Протягом цих тижнів також безкоштовно пригощалися штатні мейкомські пастори, тому в непоштивих колах і подейкували, що місцеві священики навмисно заохочують свою паству до проведення окремих церемоній, тим самим забезпечуючи собі два додаткові тижні частувань. Ясна річ, то був наклеп.

Того тижня, вже чотири вечори поспіль, Джемі, Ділл і Джін-Луїза сиділи у дитячій частині баптистської церкви (саме була черга баптистів) і слухали заклики превелебного Джеймса Едварда Мургеда, славетного проповідника зі штату Джорджія. Принаймні так їм про нього сказали; діти небагато розуміли з того, що він говорив, за винятком описів пекла. Пекло було й зостанеться, на його думку, вогняним озером завбільшки точнісінько як Мейком, штат Алабама, яке оточує мур у двісті футів заввишки. Сатана перекидає через цей мур грішників, і вони там киплять на малому вогні цілу вічність у такому собі бульйоні з рідкої сірки. Превелебний Мургед був високий, сумний і сутулий, він любив вигадувати приголомшливі назви для своїх проповідей. ("Чи поговорили б ви з Ісусом, якби перестріли його на вулиці?" Превелебний Мургед мав щодо цього сумніви, бо навіть якби ви й схотіли, то навряд чи змогли б,— адже Ісус, імовірно, розмовляв арамейською). У другий вечір проповідей тема була "Плата за гріх". У той час у місцевому кінотеатрі йшов фільм з такою назвою (діти до шістнадцяти років не допускалися): весь Мейком думав, що Мургед присвятить проповідь цьому фільму, і всі так і ринулися до церкви. Проте превелебний Мургед нічого подібного не зробив. Він добрячі три чверті години торочив про правильність назви: як точніше казати — плата, сплата чи розплата за гріх, якою є смерть. Тут неабияка

різниця. І превелебний Мургед так заглибився у відмінності між цими поняттями, що навіть розумаха Атикус Фінч не второпав, до чого він веде.

Джемі, Ділл і Джін-Луїза знудилися б до смерті, якби превелебний Мургед не мав одного виняткового таланту, який причаровував дітей. Він присвистував. Між передніми зубами в нього була щілина (Ділл готовий був заприсягтися, що зуби ті вставні, і щілина зроблена навмисно, аби вони видавалися природними), яка породжувала страшенно втішний звук, коли превелебний вимовляв слово, що містило одну або дві літери "с". Спокуса, Ісус, Христос, скорбота, спасіння, успіх — то були ключові слова, які діти чули щовечора, і їхня увага винагороджувалася у два способи: у ті дні жоден священик не міг уникнути цих слів у своїх проповідях, тому діти гарантовано корчилися у нападах прихованих веселощів щонайменше сім разів за вечір; по-друге, оскільки Джемі, Ділл і Джін-Луїза так уважно слухали превелебного Мургеда, вони вважалися найчемнішими дітьми в усій пастві.

На третій вечір Відродження, коли всі троє вийшли наперед з кількома іншими дітьми і визнали Христа своїм особистим Спасителем, вони боялися підвести очі впродовж усієї церемонії, тому що превелебний Мургед склав руки у них над головами і промовив, зокрема, таке: "Благословен той, хто не всівся на лаву знеславлених". На Ділла напав страшенний кашель, і превелебний Мургед прошепотів Джемі: "Виведи хлопчика на свіже повітря. Він знесилений"...

Отож, Джемі сказав: "Знаєш що, гратимемося у твоєму дворі біля басейна".

Ділл відповів: гаразд.

"Слухай, Джемі. Треба зробити кафедру з ящиків".

Укритий гравієм проїзд розділяв ґанки Фінчів і міс Рейчел. Басейн містився у бічному дворі міс Рейчел в оточенні кущів азалій, троянд, камелій і гарденій. У басейні жили старі жирні золоті рибки, декілька жабок і водяних ящірок, затінок їм утворювало широке листя білих лілей і плющ. Велике фігове дерево розкинуло над усією прилеглою територією свою отруйну крону, утворюючи найпрохолодніший куточок в усій околиці. Міс Рейчел розставила навколо басейна садові меблі, а під фіговим деревом притулився стіл. У коптильні міс Рейчел діти знайшли два порожні ящики і встановили перед басейном "олтар". Ділл розташувався за ним.

"Я буду містер Мургед",— заявив він.

"Я буду містер Мургед,— заперечив Джемі.— Я найстарший".

"Добре, добре",— погодився Ділл.

"Ви зі Скаутом будете паствою".

"Нам не буде чого робити,— сказала вона.— І затям собі, Джемі Фінчу, що я не збираюся сидіти тут цілу годину і слухати тебе, ясно?"

"Ви можете збирати пожертви",— запропонував Джемі.— "А ще ви можете бути хором".

Паства підтягла два садових стільця і всілася перед олтарем.

Джемі наказав: "А тепер щось співайте".

Джін-Луїза і Ділл заспівали:

По милості великій Бога

Спасен я: диво з див!

Заблудлий, я знайшов дорогу,

Сліпий був — і прозрів.

Амінь.

Джемі охопив руками "кафедру", нахилився уперед і заговорив конфіденційним тоном:

"До чого ж приємно бачити вас усіх тут сьогодні вранці. А ранок і справді чудовий".

"Амінь",— сказав Ділл.

"Чи хоче хтось із вас цього ранку розкрити душу і співом очистити серце?"

"Так, с-с-сер",— відізвався Ділл. Ділл, чия квадратна фігура і малий зріст прирікали його довічно грати характерні ролі, підвівся — і на очах перетворився на хор з однієї людини.

Засурмить сурма Господня., і закінчаться часи.,

І настане ранок вічний і ясний,

На тім березі зберуться всі спасенні: вознеси!

То й моє ім'я упишеться в сувій.

Священик і паства приєдналися до хору. Поки вони співали, Джін-Луїзі почулося, ніби десь здалеку їх кличе Келпурнія. Вона відігнала від себе настирливий звук, як відганяють комара.

Ділл, червоний від натуги, усівся і зайняв "Куток Амінь" — місце в церкві, де співають найпобожніші.

Джемі нап'яв на носа уявне пенсне, відкашлявся і розпочав:

"Сьогоднішній текст, брати і сестри, взято з Псалмів: "Уся земле, покликуйте Господу!Джемі зняв пенсне і почав його протирати, повторюючи низьким голосом: "Уся земле, покликуйте Господу!"

Ділл сказав: "Час збирати пожертви",— і смикнув Джін-Луїзу, щоб дала йому два п'ятаки, які мала у себе в кишені.

"Віддаси їх мені після церкви, Ділле".

"Ану замовкніть там,— гримнув Джемі.— Настав час проповіді".

Він проголосив найдовшу і найнуднішу проповідь з усіх, що чула Джін-Луїза. Сказав, що гріх — це найгріховніша річ, яку він тільки може уявити, і ніхто з тих, хто грішив, не може досягти успіху, а благословен той, хто сів на лаву знеславлених; коротше, він повторив свою власну версію того, що вони почули за останні три вечори. Голос його опустився до найнижчого регістру, а іноді злітав до вереску, і тоді Джемі хапав руками повітря, немов земля розверзалася під його ногами. Одного разу він спитав: "Де перебуває диявол? — і вказав пальцем просто на паству.— Він отут, у Мейкомі, штат Алабама". Потім почав розводитися про пекло, але Джін-Луїза мовила: "Облиш це, Джемі". Їй цілком вистачило опису, що його дав превелебний Мургед. Джемі змінив напрям і узявся за рай: у раю було повно бананів (пристрасть Ділла) і запеченої у молоці з сиром картоплі (улюблена страва Джін-Луїзи), і коли вони помруть, то потраплять туди і їстимуть усілякі смаколики до самого Судного дня, але

у Судний день Бог, який ретельно записував у книгу всі їхні вчинки з моменту народження, жбурне їх до пекла. Під кінець служби Джемі закликав тих, хто хоче поєднатися з Христом, зробити крок уперед. Джін-Луїза зробила. Джемі поклав їй на голову руку і запитав: "Юна леді, ти розкаюєшся?"

"Так, сер",— відповіла вона.

"Тебе хрестили?"

"Ні, сер".

"Тоді..."

Тут Джемі зачерпнув жменю чорної води з басейна і скропив їй голову.

"Я хрещу тебе..."

"Зажди! — закричав Ділл.— Так неправильно!"

"А по-моєму — правильно,— відповів Джемі.— Ми зі Скаутом методисти".

"Але ж у нас баптистське Відродження. Її треба занурити. Гадаю, мені також слід охреститися".

Церемонія розросталася, і Ділл затято боровся за свою роль.

"Я головний,— наполягав він.— Я баптист, от мене і треба хрестити".

"Слухай сюди, Ділле Баламуте Гарис,— у голосі Джін-Луїзи прозвучала погроза.— Я взагалі не мала що робити цілісінький ранок. Ти

був Куточок Амінь, ти співав соло, ти збирав пожертви. Тепер моя черга". Вона стиснула кулаки, зігнула ліву руку і загребла пальцями ніг землю.

Ділл позадкував. "Ти це припиняй, Скауте".

"А вона має рацію, Ділле,— сказав Джемі.— Ти можеш бути моїм причетником".

Джемі подивися на сестру.

"Скауте, тобі краще зняти одяг. Він увесь вимокне".

Вона скинула комбінезон — більше на ній нічого не було.

"Тільки не тримайте мене під водою,— застерегла вона.— І не забудьте затиснути мені носа".

Вона стала на бетонний бортик басейна. Якась старезна золота рибка випірнула, подивилася на неї недоброзичливо і зникла у темній воді.

"Тут глибоко?" — спитала Джін-Луїза.

"Футів зо два, не більше",— відповів Джемі й обернувся до Ділла по підтвердження. Але Ділл їх покинув. Брат і сестра побачили, як він мчить до будинку міс Рейчел.

"Гадаєш, він розізлився?" — спитала Джін-Луїза.

"Не знаю. Зачекаймо і побачимо, чи він повернеться".

Джемі сказав, що їм варто відігнати рибок на один край басейну, щоб не завдати їм шкоди, і вони перехилилися через бортик і скаламутили воду, аж тут у них за спинами пролунав зловісний голос: "У-у-у! У-у-у!"

Це був Ділл, накритий простирадлом, знятим з двоспального ліжка: він прорізав у ньому дві дірки для очей. Ділл підніс руки над головою і підскочив до Джін-Луїзи.

"Ти готова? — спитав він.— Не барися, Джемі. Мені тут немає чим дихати".

"Бо ти голосно кричиш. А що це ти надумав?"

"Я — Святий Дух",— скромно повідомив Ділл.

Джемі узяв сестру за руку і допоміг увійти у воду.

Вода була тепла й каламутна, а дно слизьке.

"Глядіть, занурюйте мене тільки один раз",— попередила вона.

Джемі став на бортик басейна. Постать під простирадлом приєдналася до нього і несамовито замахала руками. Джемі ухопив сестру і штовхнув під воду. Коли її голова знову з'явилася на поверхні, Джін-Луїза почула, як Джемі тягне речитативом: "Джін-Луїзо Фінч, я охрещую тебе в ім'я..."

Ляпс!

Лозина міс Рейчел увійшла і тісний контакт з сідничками священної примари. Оскільки Ділл не міг відступити назад — під град ударів, він рвонувся вперед і приєднався до Джін-Луїзи в басейні. Міс Рейчел

безжально лупцювала клубок з листя лілей, простирадла, ніг, рук і сплутаної лози плюща.

"Ану вилазь звідти! — горлала міс Рейчел.— Я тобі покажу Святого Духа, Чарльзе Бейкере Гарнеє! Побачиш, як воно — цупити мої найкращі простирадла! Побачиш, як вирізати в них дірки! Побачиш, як призивати ім'я Боже надаремно! Бігом вилізай, ну ж бо!"

"Годі вам, тітонько Рейчел,— белькотів Ділл, майже з головою занурившись у воду.— Дайте мені шанс".

Намагання Ділла виплутатися з гідністю мали дуже скромний успіх: хлопець виліз із басейна, як якесь невеличке водяне чудовисько; з простирадла, вкритого зеленим мулом, стікала вода. З голови й шиї звисали вусики плюща. Ділл шалено мотав головою, щоб їх позбутися, і міс Рейчел відступила, щоб не забризкатися.

Джін-Луїза вилізла слідом за ним. У носі в неї свербіло від брудної води, а коли вона чхнула, стало боляче. Міс Рейчел не торкалася Ділла, але підганяла своєю лозиною: "Ходу, ходу!"

Вони з Джемі дивилися, як ті двоє зникли у будинку міс Рейчел. Джін-Луїзі було страшенно шкода Ділла.

"Ходімо додому,— сказав Джемі.— Мабуть, уже час обідати".

Вони обернулися до свого двору — і наштовхнулися на погляд батька. Тато стояв на під'їзній доріжці.

Поруч з ним стояла жінка, якої вони не знали, і превелебний Джеймс Едвард Мургед. Схоже, стояли вони отам уже довгенько.

Атикус рушив до них, на ходу знімаючи піджак. У Джін-Луїзи перехопило горло і підкосилися ноги. Коли батько накинув їй на плечі

свій піджак, вона усвідомила, що стоїть геть гола у присутності священика. Вона кинулася була втікати, але Атикус ухопив її за гамалик і наказав: "Іди до Келпурнії. З чорного ходу".

Потім Келпурнія немилосердно шкребла її у ванні, примовляючи: "Містер Фінч зателефонував зранку, повідомив, що запросив на обід проповідника з дружиною. Я вас кликала, мало не посиніла. Чого ви не відзивалися?"

"Ми не чули",— збрехала Джін-Луїза.

"А я мала або ставити пиріг у духовку, або йти шукати вас. Не могла я розірватися. А вам мусить бути соромно, це ж треба отак зганьбити власного батька!"

Їй здалося, що кістлявий палець Келпурнії проткне їй вухо наскрізь.

"Досить уже, Кел",— попросила вона.

"Якщо він не відлупцює вас обох до смерті, то за це візьмуся я,— пообіцяла Келпурнія.— А зара' швидко вилізай мені з ванни".

Келпурнія мало шкіру з неї не здерла жорстким рушником, звелівши піднести руки над головою. Тоді нап'яла на неї туго накрохмалену рожеву сукню, міцно ухопила за підборіддя і розчухрала коси гребінцем з гострими зубчиками. Потім жбурнула їй під ноги пару лакованих черевичків: "Взувайся".

"Я не можу їх застібнути",— сказала Джін-Луїза.

Келпурнія з грюкотом опустила кришку унітаза і всадовила на неї Джін-Луїзу. Дівчинка дивилася, як великі, ніби у городнього опудала, пальці вправно виконують тонку роботу — просовують перламутрові ґудзики у замалі для них петельки, і подивувалася силі рук Келпурнії.

"А зараз іди до тата".

"А де Джемі?"

"Він миється у ванній містера Фінча. На нього я покластися можу".

У вітальні вони з Джемі сумирно сиділи на дивані. Атикус і превелебний Мургед вели якусь нудну розмову, а місіс Мургед відверто глипала на дітей. Джемі подивився на місіс Мургед і усміхнувся. Але вона не відповіла усмішкою на усмішку, і він облишив свої спроби бути чемним.

Усі відчули полегшення, коли Келпурнія задзвонила у дзвоник, сповіщаючи, що обід подано. За столом усі якусь хвилину ніяково мовчали, аж поки Атикус не попросив превелебного Мургеда прочитати вдячну молитву. Превелебний, замість попросити загального благословення, ухопився за нагоду сповістити Господа про злочинства Джін-Луїзи і Джемі. Коли превелебний Мургед дійшов до пояснення, що ці діти росли без матері, Джін-Луїза сама собі видавалася миршавою. Кинувши погляд на Джемі, побачила, що той мало не занурив носа в тарілку, а вуха у нього аж палають. Джін-Луїза сумнівалася, що Атикус наважиться колись підняти голову, і ці сумніви підтвердилися, коли превелебний Мургед нарешті сказав: "Амінь". Атикус підняв-таки голову: дві великі сльози котилися з-під його окулярів по щоках. Цього разу діти завдали йому страшенного болю. Раптом він промовив: "Перепрошую",— рвучко підвівся і зник на кухні.

Обережно ступаючи, увійшла Келпурнія зі щільно заставленою тацею. Коли приходили гості, манери Келпурнії мінялися: хоча вона вміла говорити майже як президент Конфедеративних Штатів Джеф Девіс, але у присутності чужих людей переходила на негритянську говірку. Зараз вона, бундючно роздаючи овочеві стави, глибоко дихала. Коли Келпурнія підійшла до Джін-Луїзи, та сказала: "Вибачте, будь ласка",— і притягнула до себе голову Келпурнії.

"Кел,— прошепотіла вона.— Атикус дуже пригнічений?"

Келпурнія випросталася, подивилася на неї звисока й оголосила, звертаючись до всіх присутніх: "Містер Фінч? Ні, мем, міс Скаут. Та він зара' на веранді — регоче, як несамовитий".

Містер Фінч? Та він регоче, як несамовитий. Колеса автомобіля, з'їхавши з асфальту на ґрунтову дорогу, повернули Джін-Луїзу до реальності. Вона пригладила волосся. Потім відчинила бардачок, знайшла пачку цигарок, витягла собі одну і запалила.

— Ми вже майже доїхали,— повідомив Генрі.— А ти де була? У Нью-Йорку зі своїм коханцем?

— Просто замріялася,— відповіла вона.— Згадала час, коли ми проводили Відродження. Ти його проґавив.

— І слава Богу. Доктор Фінч дуже полюбляє ту історію.

Джін-Луїза засміялася.

— Дядько Джек нагадує мені про неї вже мало не двадцять років, а мені й досі соромно. До речі, Ділл — єдиний, кого ми не сповістили про смерть Джемі. Хтось надіслав йому газетну вирізку. Так він і дізнався.

— Завжди так буває. Забуваєш про найдавніших друзів,— сказав Генрі.— Як гадаєш, він колись сюди повернеться?

Джін-Луїза похитала головою. Коли в армії Ділла послали до Європи, він там і залишився. Ділл був природжений мандрівник. Він, якщо йому доводилося перебувати довший час в одному й тому самому місці з одними й тими самими людьми, перетворювався на малу люту пантеру. Цікаво, де він буде, коли прийде його час. Уже точно не на тротуарі в Мейкомі.

Холодне повітря з річки увірвалося в спекотну ніч.

— Пристань Фінча, мадам,— оголосив Генрі.

Пристань Фінча утворювали триста шістдесят сходинок, що збігали з високої кручі й закінчувалися біля широкого молу, який виступом заходив у річку. До пристані вела велика просіка ярдів у триста завширшки; тяглася вона від краю кручі аж до лісу. Порита коліями дорога бігла від дальнього кінця просіки і губилася серед дерев. У кінці дороги стояв великий двоповерховий білий будинок з верандами, які оперізували його по периметру на обох поверхах. Старе обійстя Фінчів зовсім не було занедбане, навпаки, його чудово відремонтували: там розмістився мисливський клуб. Якісь ділки з Мобіла орендували навколишні землі, купили будинок і облаштували те, що в Мейкомі вважалося приватним пеклом азартних ігор. Це було не зовсім так: зимовими вечорами у кімнатах старого будинку лунали схвальні чоловічі вигуки, подеколи чувся постріл з дробовика, але не від гніву, а з надмірних веселощів. Нехай собі грають у покер і бенкетують досхочу, для Джін-Луїзи найголовніше, що про старий будинок добре дбають.

Пристань Фінча мала історію, типову для Півдня: дід Атикуса купив цей будинок у дядька одного славетного отруювача жінок, який орудував по обидва береги Атлантичного океану, але походив з родовитої сім'ї в Алабамі. В цьому будинку народився батько Атикуса, а також і сам Атикус, Александра, Керолайн (вона вийшла заміж за добродія з Мобіла) і Джон Гейл Фінч. Просіка використовувалася для родинних з'їздів, доки ті були в моді, тобто й на пам'яті Джін-Луїзи теж.

Атикусів прапрадід, англійський методист, оселився біля річки поблизу Клейборна і привів на світ семеро дочок і одного сина. Вони одружилися з дітьми вояків полковника Мейкома, виявилися плодючими і започаткували те, що округ називав Вісьмома Родинами. Багато років поспіль, коли нащадки ще збиралися щороку, існувала необхідність, щоб на Пристані постійно жив бодай один з Фінчів — вирубав ліс, щоб розширити місце для пікніків, тому просіка зараз і мала отакі розміри.

Але використовувалася Пристань не лише для родинних з'їздів: негри грали там у баскетбол, Ку-клукс-клан збирався у часи свого розквіту, а коли Атикус ще був юнаком, там проводився великий турнір, на якому місцеві лицарі билися на честь прекрасних дам, і переможці здобували право нести своїх дам на руках до великої бенкетної зали (Александра розповідала, що одружилася з дядьком Джиммі тільки тому, що бачила, як він дуже вправно встромив палю у кільце на повному скаку).

Ще в Атикусові молоді роки Фінчі почали переїздити до міста: сам Атикус вивчав право у Монтгомері й практикував у Мейкомі; Александра, захоплена майстерністю дядька Джиммі, поїхала за ним до Мейкома; Джон Гейл Фінч вирушив до Мобіла вивчати медицину; а Керолайн втекла зі своїм хлопцем, коли їй було сімнадцять років. По смерті батька вони почали здавати землю в оренду, проте їхня мати не рушила зі старого місця. Вона залишалася там і спостерігала, як земля навколо неї орендується і як продається ділянка по ділянці. Коли померла і вона, залишилися тільки будинок, просіка і пристань. Будинок стояв порожній, поки його не купили джентльмени з Мобіла.

Джін-Луїзі здавалося, що вона пам'ятає бабусю, але не дуже чітко. Побачивши першу в своєму житті картину Рембрандта — жінку в очіпку з рюшами, вона промовила: "Ось моя бабуня". Атикус заперечив — ні, нічого схожого. Але Джін-Луїза мала враження, що колись її завели до тьмяно освітленої кімнати в глибині старого будинку, посеред якої сиділа стара-престара леді, убрана в чорне, з білим мереживним коміром.

Сходинки до Пристані, ясна річ, називалися "Стриб-скок", і коли Джін-Луїза була маленька і її возили на родинні з'їзди, вони з купою кузенів і кузин примушували батьків підбігати до краю кручі у страху, що діти, граючись на сходах, впадуть і розіб'ються. Тоді дітей хапали і розділяли на дві категорії: плавців і неплавців. Тих, що не вміли плавати, відсилали в кінець просіки, в лісок, і примушували гратися у невинні ігри; плавці могли бігати сходами під поблажливим наглядом двох молодих негрів.

Мисливський клуб тримав сходи у пристойному стані, а мол вони використовували як причал для своїх човнів. Вони були люди ледащі; їм легше було пливти за течією і гребти до Вінстонської трясовини, ніж продиратися крізь підлісок і соснові вирубки. Нижче за течією, поза кручею, ще залишалися сліди старої вантажної пристані, де чорні раби Фінчів завантажували тюки з бавовною й іншим крамом, а розвантажували блоки льоду, борошно, цукор, сільськогосподарське обладнання і жіночі речі. Пристань Фінча призначалася лише для гостей: високі сходинки давали дамам чудову нагоду зомліти; багаж залишався на вантажній пристані: висаджуватися там, на очах у всіх негрів, була річ неприпустима.

— Як гадаєш, сходинки безпечні?

— Саме собою,— відповів Генрі.— Клуб їх доглядає. Але, знаєш, ми вдираємося на чужу територію.

— Яка ще там, у біса, чужа територія? Хотіла б я побачити той день, коли Фінчі не зможуть ходити по власній землі! — Джін-Луїза помовчала. — Що ти маєш на увазі?

— Останній шматок землі був проданий п'ять місяців тому.

— А мені й словом ніхто не прохопився,— промовила Джін-Луїза.

Щось у її тоні насторожило Генрі.

— Тобі ж це байдуже, правда?

— Як тобі сказати. Просто мене б мали повідомити.

Генрі це не переконало.

— На Бога, Джін-Луїзо, яка користь від тої землі для містера Фінча й решти?

— Жодної, з усіма податками і морокою. Просто шкода, що мені не сказали. Не люблю сюрпризів.

Генрі засміявся. Нахилився і зачерпнув жменю сірого піску.

— Ти перетворюєшся аж на таку південку? Хочеш зробити з мене Джеральда О'Гару[19]?

— Облиш, Генку,— голос її звучав підозріло лагідно.

— Гадаю, що ти — найгірша з усіх. Містеру Фінчу сімдесят два роки, але він молодий душею, а тобі можна дати всі сто, коли доходить до таких справ.

— Мені просто не подобається, коли мій світ руйнують без попередження. Ходімо вниз, на пристань.

— А сил тобі стане?

— Та я ще тебе обжену.

Вони помчали до сходів. Коли Джін-Луїза розпочала швидкісний спуск, її пальці торкнулися холодного металу, і вона зупинилася. За рік, що її тут не було, поставили перила з залізної труби. Генк вирвався далеко вперед, його вже не наздогнати, але Джін-Луїза спробувала. Коли вона, захекана, добігла до пристані, Генк уже розпластався на дошках.

— Гляди, не влізь у смолу, кохана,— застеріг він.

— Я старію,— зітхнула вона.

Вони мовчки курили. Генрі підсунув руку під шию Джін-Луїзі і час від часу цілував її. Вона дивилася в небо.

— Небо так низько — здається, простягнеш руку і торкнешся його.

— Слухай, а ти говорила серйозно, що не любиш, коли руйнується твій світ? — поцікавився Генрі.

— Що?

Хтозна! Мабуть, серйозно. Вона спробувала пояснити.

— Бачиш, щоразу як я приїжджаю додому останні п'ять років... ні, навіть раніше, ще з коледжу,— дещо змінюється...

— А ти не впевнена, що тобі це до вподоби, так? — Генрі усміхався в місячному сяйві, і вона його добре бачила.

Джін-Луїза сіла.

— Не знаю, чи здатна я тобі пояснити, любий. Коли живеш у Нью-Йорку, часто відчуваєш, що Нью-Йорк — ще не увесь світ. Розумієш, коли я повертаюся сюди, я повертаюся у свій світ, і коли я полишаю Мейком, то ніби я полишаю світ. Доволі безглуздо звучить. Не можу цього пояснити, але ще безглуздіше інше: якби я жила у Мейкомі, я просто оскаженіла б.

— Не оскаженіла б,— сказав Генрі.— Не хочу на тебе тиснути і силою виривати відповідь — не смикайся! — але тобі доведеться прийняти одне рішення, Джін-Луїзо. Ти побачиш зміни, ти побачиш, що Мейком кардинально зміниться ще за нашого життя. Твоя проблема в тому, що

ти хочеш поєднати непоєднуване: ти хочеш зупинити годинник, але не можеш. Рано чи пізно доведеться вибирати — Мейком чи Нью-Йорк.

Він майже зрозумів. "Я одружуся з тобою, Генрі, якщо ти привезеш мене жити тут, на Пристані Фінча. Я обміняю Нью-Йорк на Пристань, але не на Мейком".

Вона задивилася на річку. Берег округу Мейком був крутий і стрімкий; берег округу Ебот — низький і плаский. У сезон дощів ріка розливалася, і можна було допливти човном до бавовняних плантацій. Джін-Луїза подивилася угору за течією. Десь там відбувся Бій на каное[20]. Сем Дейл розбив індіанців, і Червоний Орел стрибнув з кручі.

І він тоді впізнав

Горби, де він зростав,

І моря вічний плав[21].

— Ти щось сказала?

— Нічого. Просто романтичний настрій. Між іншим, тітка від тебе не в захваті.

— Я знаю про це все своє життя. А ти?

— А я в захваті.

— Тоді виходь за мене.

— Освідчись мені.

Генрі сів поруч з нею. Вони звісили ноги над водою.

— А де мої черевички? — раптом спитала вона.

— Там, де ти їх скинула,— біля машини. Джін-Луїзо, зараз я маю достатньо грошей на нас обох. А за кілька років, якщо справи і надалі йтимуть добре, ми забагатіємо. Нині Південь — край сприятливих можливостей. У самому окрузі Мейком досить грошей, щоб... До речі, хотілося б тобі мати чоловіка, якого обрали до Законодавчих зборів?

Джін-Луїза здивувалася.

— Ти збираєшся балотуватися?

— Є такі думки.

— Підеш проти системи?

— Так. Вона невдовзі сама розвалиться під власним тягарем, і якщо я буду десь унизу...

— Пристойний уряд в окрузі Мейком — це такий шок, що люди навряд чи зможуть це пережити,— сказала вона.— А що каже Атикус?

— Він вважає, що час прийшов.

— Тобі це вдасться не так легко, як йому.

Її батько, потому як провів свою першу кампанію, був членом Законодавчих зборів стільки, скільки сам бажав, без жодної опозиції. То був унікальний випадок в історії округу: жодні угрупування не протистояли Атикусу Фінчу, жодні угрупування не підтримували його, і ніхто не суперничав з ним. Коли він вирішив вийти з гри, система проковтнула оте єдине незалежне місце, яке він утримував.

— Але зі мною їм служба медом не видасться. Судова громада зараз так розслабилася, що жорстка кампанія може її побороти.

— Малий, тут я тобі не помічник,— сказала Джін-Луїза.— Від політики мене смертельно нудить.

— Принаймні ти не вестимеш кампанію проти мене. Вже легше.

— А ти у нас — перспективний юнак, так? Чому не сказав, що тебе обрали Людиною року?

— Боявся, що ти глузуватимеш.

— З тебе, Генку?

— Так. Ти й без того з мене повсякчас кепкуєш.

Що вона могла тут сказати? Скільки разів вона ранила його почуття?

— Знаю, що я не завжди буваю дуже тактовна, але присягаюся, що ніколи з тебе не сміялася, Генку. В глибині душі — ніколи.

Сказавши це, вона охопила руками його голову. Його коротко стрижене волосся лоскотало їй підборіддя, воно було як чорний оксамит. Генрі, цілуючи її, підтягнув до себе на настил причалу. За якийсь час Джін-Луїза відсторонилася:

— Краще б нам уже повертатися, Генку.

— Ще ні.

— Так.

Генрі сказав спроквола:

— Що я тут найбільше не терплю, то це що, повертаючись, треба дертися сходами нагору.

— У мене в Нью-Йорку є друг, який завжди бігає сходами нагору зі швидкістю одна миля на хвилину. Каже, що так він не захекується. Чому б і тобі не спробувати?

— Він твій коханець?

— Не верзи дурниць.

— Ти вже це сьогодні говорила.

— Тоді іди під три чорти,— мовила вона.

— І це ти також уже сьогодні говорила.

Джін-Луїза узяла руки в боки.

— Може, хочеш скупатися в одязі? Цього я ще сьогодні не говорила? Бо зараз я тебе ладна зіпхнути, ти й оком не зморгнеш.

— Від тебе всього можна сподіватися.

— Не сумнівайся,— кивнула вона.

Генрі ухопив її за плече.

— Якщо я полечу у воду, то й ти зі мною.

— Зроблю тобі одну поступку. На рахунок п'ять дозволяю витягти все з кишені.

— Ти навіжена, Джін-Луїзо,— Генрі вже витягав ключі, гаманець, цигарки. Скинув мокасини.

Вони дивилися одне на одного, як два бойових півня. Генрі стрибнув на неї, але, падаючи, вона вчепилася у його сорочку і потягла за собою. Вони швидко допливли до середини ріки, не говорячи ні слова, повернули назад і вже неквапно попливли до пристані.

— Дай мені руку,— попросила вона.

У мокрому одязі, який щільно обліпив їх, вони йшли сходами нагору.

— Поки дійдемо до машини, вже майже висохнемо,— зауважив Генрі.

— Сьогодні сильна течія,— сказала вона.

— Це твоє розпусне життя дається взнаки.

— Пильнуйся, бо скину тебе з кручі. Я не жартую,— вона хихонула.— Пам'ятаєш, як місіс Меривезер карала бідолашного містера Меривезера? От ми поберемося — і я так само робитиму з тобою.

Містеру Меривезеру бувало несолодко, коли йому траплялося посваритися з дружиною десь у дорозі. Містер Меривезер не вмів водити машину, і якщо їхні чвари досягали апогею, місіс Меривезер зупиняла машину й автостопом діставалася міста. Якось вони затіяли суперечку десь на богом забутій стежині, й містер Меривезер простирчав там цілих сім годин. Урешті-решт йому вдалося зупинити якийсь випадковий фургон, який його і довіз додому.

— Коли я буду членом Законодавчих зборів, ми вже не зможемо плавати серед ночі,— сказав Генрі.

— Тоді не балотуйся.

Машина тихенько гуділа. Поступово прохолодне повітря поступилося задушливому. Джін-Луїза побачила у вітровому склі відблиск фар позаду них, і їх обігнав автомобіль. За ним інший, потім ще один. Мейком був уже близько. Джін-Луїза, поклавши голову на плече Генрі, почувалася затишно. "Може, у нас щось і вийде,— подумала вона.— Я, щоправда, не домашня людина. Не знаю навіть, як упоратися з куховаркою. І про що пані говорять між собою, коли приходять у гості? І ще мені б доводилося вдягати капелюшок. І я впускала б своїх немовлят на підлогу, і вони повбивалися б".

Тут щось схоже на велетенську чорну бджолу просвистіло повз них і зникло за поворотом дороги. Джін-Луїза злякано відсахнулася.

— Що це було?

— Повна машина негрів.

— Господи, що вони собі думають?

— Отак вони самостверджуються в наші дні,— пояснив Генрі.— Вони тепер мають гроші на старі автомобілі й ганяють по шосе з карколомною швидкістю. Це вже стало суспільною загрозою.

— А права вони мають?

— Далеко не всі. І ніяких страховок.

— А раптом, не дай Боже, щось трапиться?

— Буде дуже прикро.

На порозі Генрі ніжно поцілував її і відпустив.

— Завтра увечері? — спитав він.

Вона кивнула.

— На добраніч, любий.

Тримаючи черевички в руках, Джін-Луїза пройшла навшпиньках до спочивальні й увімкнула світло. Потім роздяглася, вбрала піжамну курточку і тихенько прослизнула до вітальні. Увімкнула лампу і підійшла до книжкових поличок. Ой, рятуйте, подумала вона. Провела пальцем по томах військової історії, призупинилася на "Другій пунічній війні", але обрала "З цієї причини"[22]. Допоможе підготуватися до розмови з дядьком Джеком. Джін-Луїза повернулася до спочивальні, вимкнула верхнє світло, намацала й увімкнула настільну лампу. Вмостилася у ліжку, в якому народилася, прочитала три сторінки і заснула при світлі.

Частина III

6

— Джін-Луїзо, Джін-Луїзо, прокидайся!

Голос Александри вирвав її з нетями, і вона неохоче зустріла ранок. Розплющивши очі, побачила Александру, яка стояла просто над нею.

— Що...— почала вона.

— Джін-Луїзо, як тобі спало на думку — як вам з Генрі спало на думку — купатися голяка серед ночі?

Джін-Луїза сіла в ліжку.

— Чого?

— Повторюю, як вам з Генрі Клінтоном спало на думку купатися вчора вночі голяка? Весь Мейком уже гуде про це з самого ранку.

Джін-Луїза зіперлася головою об коліна і спробувала прокинутися.

— Хто вам таке сказав, тітонько?

— Мері Вебстер забігла ще на світанку. Каже, бачила вас двох, як ви плавали зовсім голі о першій ночі.

— Якщо у людини аж такий гострий зір, то добра від неї не жди,— знизала плечима Джін-Луїза.— Що ж, тітонько, тепер, гадаю, я не маю іншого виходу, як тільки одружитися з Генком, правда?

— Я... я просто не знаю, що про тебе думати, Джін-Луїзо. Твого батька це просто вб'є, коли він дізнається. Краще розкажи йому сама, поки він не почув десь на вулиці.

Атикус стояв на порозі, сховавши руки в кишенях.

— Доброго ранку,— привітався він.— І що ж це мене вб'є?

— Я не збираюся розповідати йому, Джін-Луїзо,— заявила Александра.— Це твоя справа.

Джін-Луїза подала батькові безмовний сигнал, і він його зрозумів.

— У чому річ? — спитав він із серйозним виглядом.

— Мері Вебстер сурмить по всіх усюдах. Її передовий загін бачив, як ми з Генком плавали в річці учора вночі без одягу.

— Гм-м,— Атикус поправив окуляри.— Сподіваюся, ви плавали не на спині.

— Атикусе! — вигукнула Александра.

— Пробач, Сандро. Це правда, Джін-Луїзо?

— Частково. Я зганьбила нашу родину безповоротно?

— Та вже якось переживемо.

Александра сіла на ліжко.

— Отже, це правда,— видихнула вона.— Джін-Луїзо, не знаю, що ти взагалі робила на Пристані Фінча, це перше...

— Але ж ви знаєте, тітонько. Хіба Мері Вебстер вам не донесла? Невже вона не розповіла, що було далі? Будь ласка, тату, кинь мені піжаму.

Атикус кинув їй піжамні штанці. Вона вдягла їх під простирадлом, відкинула його і випростала ноги.

— Джін-Луїзо,— почала тітка і замовкла. Атикус тримав у руках її полотняну сукню, яка висохла зібганою. Він поклав її на ліжко і підійшов до стільця. Узяв так само зібгану комбінацію, продемонстрував Александрі й кинув згори на сукню.

— Годі тобі мучити тітку, Джін-Луїзо. Це твоє купальне вбрання?

— Так, сер. Гадаю, нам слід його пронести містом на жердині?

Спантеличена Александра помацала одяг Джін-Луїзи і сказала:

— Який у тебе біс вселився, що ти полізла у воду одягнена?

Коли її брат і племінниця відсміялися, вона зауважила:

— Нічого смішного тут немає. Навіть якщо ти і плавала в сукні, Мейком тебе за це не похвалить. З тим самим успіхом ти могла б купатися і голяка. Просто уявити не можу, як ви до такого додумалися.

— Я також,— зізналася Джін-Луїза.— Крім того, тітонько, якщо це вас втішить, не так воно було й приємно. Ми просто почали дражнити одне одного, і я підбурила Генка, а він не міг відступити, а потім вже я не могла відступити, і не встигли ми й оком змигнути, як опинилися у воді.

На Александру це не справило враження.

— У твоєму віці, Джін-Луїзо, така поведінка просто непристойна.

Джін-Луїза зітхнула і підвелася з ліжка.

— Що ж, мені шкода,— сказала вона.— А кава у нас знайдеться?

— На тебе чекає повний кавник.

Джін-Луїза приєдналася до батька на кухні. Підійшла до плити, налила собі велику чашку і сіла за стіл.

— Як ти можеш пити крижане молоко на сніданок?

Атикус мало не захлинувся.

— Принаймні воно смакує краще за каву.

— Келпурнія завжди казала, коли ми з Джемі випрошували у неї каву, що кава перетворить нас на таких чорношкірих, як вона. Я тебе сильно підставила?

— Звісно, ні,— пирхнув Атикус.— Але можна було вигадати щось краще для нічних розваг, ніж отакі жарти. Вже час збиратися до недільної школи.

Вихідний корсет Александри був ще ефектніший за її буденні корсети. Вона постала у дверях кімнати Джін-Луїзи у повних бойових обладунках, у капелюшку, рукавичках, напахчена і зібрана. Неділя була днем Александри: перед недільною школою і після неї вона і ще п'ятнадцять дам-методисток розсаджувалися в церковному вестибулі й проводили симпозіум. Джін-Луїза називала це "Огляд новин тижня". Їй було шкода, що вона позбавила тітку головної розваги вихідних: сьогодні Александрі доведеться перейти з нападу в оборону, але Джін-Луїза була впевнена, що Александра здатна вести оборонні бої з неменшою тактичною геніальністю, ніж атакувати, і що вона вирине на поверхню і слухатиме проповідь, не дозволивши зашкодити репутації племінниці.

— Джін-Луїзо, ти готова?

— Майже,— вона шваркнула помадою по губах, пригладила вихор, розслабила плечі й обернулася.— Як я вам?

— Ще ніколи в житті я не бачила тебе повністю готовою. А капелюшок?

— Тітонько, вам чудово відомо, що якби я сьогодні зайшла до церкви у капелюшку, всі подумали б, що у нас хтось помер.

Єдиний раз, коли вона вдягла капелюшок, був на похороні Джемі. Вона сама не знала, навіщо це зробила, але перед похороном попросила містера Гінзберга відчинити для неї крамницю, ухопила якийсь капелюшок і нап'яла собі на голову, добре знаючи, що Джемі засміявся б, якби її побачив, і тоді їй трохи полегшало.

Дядько Джек уже стояв на церковних сходах, коли вони прибули.

Доктор Джон Гейл Фінч був на зріст не вищий за свою племінницю, яка мала п'ять футів сім дюймів[23]. Від свого батька він отримав великий ніс, сувору нижню губу і високі вилиці. Він був схожий на свою сестру Александру, проте їхня фізична подібність закінчувалася на шиї: доктор Фінч був худорлявий і тонкий, тоді як сестра його мала міцну статуру. Він став причиною того, що Атикус не одружувався до сорока років: коли для Джона Гейла Фінча прийшов час обирати собі професію, він зупинився на медицині. Вирішив вивчати медицину в ті часи, коли за фунт бавовни давали один цент, і Фінчі мали все, окрім грошей. Атикус, який на той час ще не затвердився у своїй професії, витрачав кожний п'ятак, що міг заробити або позичити, на освіту свого брата; згодом він отримав ці гроші назад з лихвою.

Доктор Фінч став хірургом, практикував у Нешвілі й дуже успішно грав на біржі; коли він досяг сорока п'яти років, у нього було достатньо грошей, щоб покинути роботу і присвятити життя своїй єдиній і незмінній любові — вікторіанській літературі, захопленню, яке саме по собі створило йому репутацію найученішого дипломованого ексцентрика в окрузі Мейком.

Доктор Фінч випив так багато цього п'янкого трунку за ці роки, що ознакою усього його буття стали дивовижні манери і кумедні вигуки вікторіанців. Він перемежав своє мовлення короткими "Ха" і "Хо" та архаїчними виразами, що вкупі з непереборною схильністю до сучасного сленгу створювало небезпечні контрасти. Дотепи його були дуже тонкі й гострі; він був забудькуватий; він був одинак, але справляв враження людини, яка має втішні спогади; він мав руду кицьку дев'ятнадцяти

років; він був незбагненний для більшості округу Мейком, тому що його мова була забарвлена витонченими алюзіями на вікторіанські двозначності.

Незнайомцям він міг здатися напівбожевільним, але люди, налаштовані на його хвилю, знали, що розум у доктора Фінча такий здоровий та міцний, особливо коли йдеться про біржові операції, що його друзі готові були витерпіти нескінченні лекції про поезію Макворта Прейда[24], аби тільки потім отримати його пораду. Після довгого й тісного спілкування з ним (у її самотній ранній юності доктор Фінч намагався виростити з неї вченого-філолога) Джін-Луїза навчилася розуміти його достатньо, щоб стежити за розвитком теми, і слухати його було для неї неабияким задоволенням. Коли він не доводив її до безмовної істерики, вона зачаровувалася його чіпкою пам'яттю і великим невтомним розумом.

— Доброго ранку, Нереїдо! — привітав її дядько і поцілував у щоку. Однією з поступок доктора Фінча двадцятому століттю був телефон. Дядько відсторонив племінницю на відстань витягнутої руки й оглянув з веселою цікавістю.— Усього дев'ятнадцять годин вдома, і вже потураєш своїй схильності до втіх надмірних обливань, ха! Класичний приклад вотсоніанського біхевіоризму — гадаю, я це опишу і надішлю до "Американського медичного журналу".

— Замовкни, старий коновале,— прошепотіла Джін-Луїза крізь зціплені зуби.— Я прийду до тебе в гості сьогодні по обіді.

— Ви з Генком талапалися у річці — ха! — як не соромно — ганьба нашій родині — отримала задоволення?

Недільна школа розпочиналася, і доктор Фінч уклонився Джін-Луїзі у дверях.

— Твій злочинний коханець чекає всередині,— сказав він.

Джін-Луїза кинула на дядька погляд, який його зовсім не спопелив, і увійшла до церкви з усією можливою гідністю. Вона усміхалася і віталася з мейкомськими методистами, а у своєму колишньому класі сіла сама біля вікна і проспала увесь урок з розплющеними очима, як у неї було давно заведено.

7

Ніщо так не нагадує, що ти приїхала додому, як церковний гімн, від якого кров стигне в жилах, подумала Джін-Луїза. Якщо в неї і було відчуття усамітнення, воно зблякло й померло у присутності двохсот грішників, які ревно благали, щоб їх поглинув червоний потік спокути. Пропонуючи Господу плоди галюцинації містера Каупера або проголошуючи, що її підвищує Любов, Джін-Луїза відчувала те саме тепло, яке охопило зовсім різних людей, що опинялися разом в одному човні на одну годину щотижня.

Вона сиділа поруч з тіткою на середньому ослоні праворуч у залі; батько і доктор Фінч сиділи разом з лівого боку, в третьому ряду. Чому так повелося, було для неї загадкою, але саме так вони всідалися, відколи доктор Фінч повернувся до Мейкома. Ніхто не прийняв би їх за братів, подумалося Джін-Луїзі. Важко повірити, що батько на десять років старший за дядька Джека.

Атикус був схожий на їхню матір. Александра і Джон Гейл Фінч — на батька. Атикус був на голову вищий за брата, обличчя мав кругле й відкрите, з тонким носом і широким вузьким ротом, але всі троє були чимось подібні. Дядько Джек і Атикус сивіли в однакових місцях, і очі у них схожі, думала Джін-Луїза, ось у чому річ. Вона не помилялася. Всі Фінчі мали прямі як стріла брови і важкі повіки; і коли вони дивилися скоса чи просто перед собою, сторонній спостерігач побачив би те, що у Мейкомі називалося Родинною Схожістю.

Її роздуми перервав Генрі Клінтон. Він пройшов через ряд позаду неї з тацею для пожертвувань і тепер чекав, коли його напарник пройде через її ряд. Генрі підморгнув їй відкрито, але без усмішки. Це побачила Александра і кинула на нього вбивчий погляд. Генрі з напарником пройшли центральним проходом і шанобливо зупинилася перед олтарем.

Одразу після збору пожертв мейкомські методисти заспівали те, що називалося Славослов'ям, натомість проповідник молився над тацею з пожертвами,— це звільняло його від необхідності вигадувати ще одну молитву, тому що він уже прочитав їх цілих три. Скільки пам'ятала себе Джін-Луїза, у церкві мейкомці завжди співали Славослов'я в один і той самий спосіб:

Сла-ві-мо-Бо-жу-бла-го-дать, —

і ця розбивка була такою ж традицією південних методистів, як і Фундування проповідника[25]. Цієї неділі Джін-Луїза й уся паства вже прокашлювались, нічого не підозрюючи, щоб затягти у звичній манері, як раптом, ніби грім серед ясного неба, місіс Клайд Гаскінс накинулася на орган і заграла в такому ритмі:

Славімо Божу бла-агода-ать,

Слабім Його створі-інь прости-их,

Славімо всю небе-есну ра-ать,

Отця і Сина й Ду-ух Святи-ий!

Серед того безладу, який це спричинило, Джін-Луїза зовсім не здивувалася б, якби перед ними матеріалізувався сам архієпископ Кентерберійський при повних регаліях: уся паства не помітила, що місіс Гаскінс змінила ритм, і проспівала Славослов'я до жалюгідного кінця

саме так, як звикла співати все життя, а місіс Гаскінс бамкала собі несамовито далі щось безпосередньо з собору в Селісбері.

Спершу Джін-Луїза подумала, що Герберт Джемсон збожеволів. Герберт Джемсон був регентом Мейкомської методичної церкви, скільки вона себе пам'ятала. Він був високий, добрий чоловік, мав приємний баритон, тактовно керував хором пригноблених солістів і бездоганно пам'ятав найулюбленіші гімни окружних очільників. У різних церковних війнах, які безнастанно точилися поміж мейкомських методистів, Герберт вважався єдиною людиною, яка була здатна не втрачати голови і здорового глузду, а також примирювати примітивніших членів пастви з фракцією молодотурків. Він тридцять років присвячував увесь свій вільний час цій церкві, і церква винагородила його поїздкою до Методистського музичного табору в Південній Кароліні.

Другим поривом Джін-Луїзи було звинуватити священика, молодого чоловіка на прізвище містер Камінь,— доктор Фінч казав, що той володіє унікальним талантом нудності, який він тільки бачив у людини, котрій ще далеко до п'ятдесяти років. Власне, з містером Каменем все було гаразд, хіба що він мав усі необхідні якості дипломованого громадського ревізора: він не любив людей, швидко рахував, не мав почуття гумору і був тугодумом.

Оскільки мейкомська церква протягом років була недостатньо великою для хорошого священика, але завелика для посереднього, Мейком був у захваті, коли на останній Церковній конференції було прийнято рішення прислати своїм методистам енергійного молодого проповідника. Але не минуло й року, як цей молодий проповідник здивував свою паству до такої міри, що доктор Фінч зауважив якось у неділю, недбало й голосно: "Ми просили хліба, а отримали Камінь".

Містер Камінь давно підозрювався у ліберальних уподобаннях; він аж надто дружньо, як дехто уважав, ставився до своїх побратимів з-поміж янкі; він нещодавно вийшов з невеликими ушкодженнями з дискусії стосовно апостольського кредо; і, найгірше, його вважали честолюбцем.

Джін-Луїза вже готувала проти нього бездоганне звинувачення, як раптом пригадала, що містер Камінь був суцільно позбавлений музикального слуху.

Зовсім не збентежений порушенням вірності з боку Герберта Джемсона, бо не почув його, містер Камінь підвівся і підійшов до кафедри з Біблією в руках. Розгорнув її і проголосив:

— Сьогодні мій текст обрано з двадцять першого розділу Книги пророка Ісаї, вірш шостий:

Бо до мене сказав Господь так:

"Іди, вартового постав,—

що побачить, нехай донесе".

Джін-Луїза щиро силкувалася слухати, що там побачив вартовий містера Каменя, але вона відчувала, як її веселощі переходять в обурене невдоволення, і подолати його їй не вдавалося; упродовж усієї служби вона не зводила очей з Герберта Джемсона. Як він насмілився так усе змінити? Чи не намагається він повернути їх в лоно матері-церкви? Якби вона дослухалася до голосу розуму, то пригадала б, що Герберт Джемсон — методист чистої води: на богослов'ї він тямився не надто, а в добрих справах був одним з перших.

Славослов'я закінчилося, зараз почнуть кадити — "ортодоксальність є моя доктрина". Це дядько Джек сказав чи один з його старих єпископів? Джін-Луїза подивилася на нього через прохід і побачила гострий контур його профілю: розлючений, подумала вона. Містер Камінь бубонів: християнин може позбутися розчарувань і зневіри сучасного буття... приходити на Родинний вечір щосереди і приносити накритий таріль... хай буде з вами віднині й довіку, амінь.

Містер Камінь виголосив благословення і вже рушив до центрального виходу, коли Джін-Луїза пройшла рядами перехопити Герберта, який залишився зачинити вікна. Але її випередив доктор Фінч.

— Не можна так співати, Герберте,— говорив він.— Ми ж, зрештою, методисти БВ.

— Не дивіться так на мене, докторе Фінч,— Герберт простягнув руки, ніби хотів зупините те, що насувалося на нього.— Це нас так навчили у таборі Чарльза Веслі.

— Але ж ви не збираєтеся оце просто покірно проковтнути? Хто наказав вам таке робити? — доктор Фінч втягнув нижню губу, так що її майже видно не стало, а потім з циканням відпустив її.

— Музичний керівник. Він прочитав нам курс про помилки у церковній музиці Півдня. Сам він з Нью-Джерсі,— відповів Герберт.

— Ах, он воно як!

— Так, сер.

— І що ж, на його думку, у нас неправильно?

— Він сказав, що з тим самим успіхом ми могли б співати замість своїх гімнів "Припадай до джерела — Божа слава потекла". А ще він сказав, що слід піддати анафемі Фанні Кросбі й що "Скеля віків" — це просто образа Господу.

— Он як?

— Він сказав, що нам слід пожвавити Славослов'я.

— Пожвавити? Як саме?

— Як ми співали сьогодні.

Доктор Фінч сів на передню лаву. Закинув руку за спину і задумливо поворушив пальцями. Потім звів очі на Герберта.

— Очевидно,— промовив він,— очевидно, наші брати по вірі з Півночі вже не задовольняються тільки рішеннями Верховного суду. Вони намагаються змінити наші церковні гімни.

— Він ще й казав, що нам слід позбутися південних гімнів і вивчити декілька нових,— додав Герберт.— Мені це зовсім не сподобалося: ті, що йому видавалися гарними, зовсім не мають мелодії.

"Ха!" доктора Фінча прозвучало ще жорсткіше, ніж зазвичай,— вірна ознака, що йому уривається терпець. Вистачило його лише щоб сказати:

— Південні гімни, Герберте? Південні гімни?

Доктор Фінч поклав руки на коліна і випростав спину.

— Так от, Герберте,— виголосив він.— Сядьмо тихенько в цьому храмі й проаналізуймо все спокійно. Я гадаю, той чоловік хоче, щоб ми співали Славослов'я точнісінько як в англіканській церкві, однак він сам собі суперечить — сам собі суперечить — хоче вилучити... "Пребудь зі мною"?

— Так.

— Досконало.

— Перепрошую, сер?

— Досконало, сер. Досконало. А стосовно "Коли дивлюсь я на священний хрест" ?

— І цей також,— кивнув Герберт.— Він вручив мені перелік.

— Вручив перелік, он як? Гадаю, "Вперед, солдати-християни" там також є?

— Першим номером.

— Гр-р! — рикнув доктор Фінч.— Г. Ф. Лайт, Айзек Воттс, Сабіна Баринг-Гоулд.

Доктор Фінч вимовив останнє прізвище у мейкомський спосіб: розтягуючи а та и і з паузами між складами.

— Кожний англієць, Герберте, чесний і вірний,— сказав він,— намагається примусити нас співати Славослов'я таким чином, ніби ми всі опинилися у Вестмінстерському абатстві, хіба не так? Але я хочу вам дещо сказати...

Джін-Луїза подивилася на Герберта, який кивав на знак згоди, і на свого дядька, який виглядав немов Теобальд Понтифекс зі "Шляху усякої плоті" Семюеля Батлера.

— Отой чоловік, ваш музичний керівник,— він просто сноб, Герберте, і це доведений факт.

— Він такий зманіжений,— повідомив Герберт.

— Ще б пак! І ви збираєтеся продовжувати все те безглуздя?

— Господи спаси, ні! — вигукнув Герберт.— Я просто вирішив спробувати один разок, щоб переконатися, чи не помилився я у своїх висновках. Паства ніколи того не вивчить. А крім того, я люблю наші старі гімни.

— І я також, Герберте,— сказав доктор Фінч. Він підвівся й узяв Джін-Луїзу під руку.— Побачимося наступної неділі, і якщо станеться так, що наша церква підніметься на один фут над землею, я покладу персональну відповідальність за це на вас.

Щось в очах доктора Фінча підказало Гербертові, що той жартує. Він, засміявшись, промовив:

— Не хвилюйтеся, сер.

Доктор Фінч довів племінницю до машини, де на неї чекали Атикус й Александра.

— Тебе підвезти? — спитала вона.

— Звісно, ні,— відповів доктор Фінч. Він мав звичку ходити до церкви й назад пішки щонеділі, й робив це у всяку погоду: його не лякали ні бурі, ні пекуче сонце, ні люті морози.

Коли він вже збирався їх покинути, Джін-Луїза крикнула йому вслід:

— Дядьку Джеку, а що означає БВ?

Доктор Фінч важко зітхнув, що мало означати "Ох, ці вже мені неосвічені дівиці!", звів брови і пояснив:

— Deo volente. Божою волею, дитино. Надійне католицьке висловлювання.

8

З такою самою раптовістю, з якою жорстокий хлопчисько видирає личинки мурашиного лева з його ямки, щоб вони борсалися на осонні, Джін-Луїзу вихопили з її спокійного світу і залишили захищати свою чутливу шкіру самотужки, власними силами. Це сталося рівно о другій годині двадцять вісім хвилин одного вогкого недільного пообіддя. Обставини, які до цього призвели, були такі.

По обіді, коли Джін-Луїза вже потішила своїх домашніх переказом зауважень доктора Фінча стосовно новомодного виконання церковних гімнів, Атикус сидів у своєму кутку вітальні й читав недільні газети, а сама Джін-Луїза радісно очікувала свого візиту до дядька, щоб повеселитися від душі та ще й випити найміцнішої в Мейкомі кави з печивом, пролунав дзвінок у двері. Почулося, як Атикус гукнув "Заходь!", і долинув голос Генрі: "Ви готові, містере Фінч?" Джін-Луїза кинула на стіл кухонний рушник; не встигла вона вийти з кухні, як Генрі просунув голову в двері й сказав: "Привіт!"

Александра, не гаючи ні секунди, притиснула його до стінки:

— Генрі Клінтоне, тобі мусить бути соромно за себе!

Генрі, чари якого було далеко не пересічні, ввімкнув їх на повну міць, але на Александру вони геть не подіяли.

— Міс Александре,— сказав він,— все одно ви не зможете на нас довго сердитися, навіть якби й схотіли.

— Я захистила вас обох цього разу, але наступного разу мене може не виявитися поруч.

— Міс Александро, повірте, ми це дуже цінуємо,— сказав він і обернувся до Джін-Луїзи.— Сьогодні о сьомій тридцять вечора — і ніякої Пристані! Ми підемо в кіно.

— Гаразд. А куди це ви зараз налаштувалися?

— До суду. У нас там збори.

— В неділю?

— Так.

— Ой, я повсякчас забуваю, що все ваше політиканство відбувається тут по неділях.

Атикус покликав Генрі, щоб йти.

— Бувай, доню,— сказав він.

Джін-Луїза вийшла за Генрі до вітальні. Коли за батьком і Генрі зачинилися вхідні двері, вона підійшла до Атикусового крісла прибрати газети, які він розкидав на підлозі. Підібрала їх, розсортувала по виданнях і поклала охайним стосом на диван. Потім перейшла на другий бік кімнати поправити купу книжок біля торшерного столика — і помітила серед них офіційного вигляду конверт завбільшки з брошуру. На обкладинці був зображений людожерського вигляду негр, над малюнком надрукований заголовок: "Чорна чума". Автором брошури був якийсь тип з науковими ступенями. Джін-Луїза розгорнула брошуру, сіла в батькове крісло і почала читати. Закінчивши, вона узяла брошуру двома пальцями за краєчок, як узяла б дохлого щура за хвіст, увійшла до кухні й показала брошуру тітці.

— Це що таке? — спитала вона.

Александра подивилася на брошуру з-понад окулярів.

— Щось із паперів твого батька.

Джін-Луїза натиснула педаль відра на сміття і жбурнула брошуру туди.

— Не роби цього,— застерегла Александра.— їх зараз нелегко дістати.

Джін-Луїза розтулила була рота, щоб відповісти, стулила — і розтулила знову.

— Тітонько, ви це читали? Вам відомо, що там написано?

— Авжеж.

Якби Александра кинула їй просто в обличчя якусь непристойність, Джін-Луїза здивувалася б менше.

— Ви... тітонько, а вам відомо, що на тлі цієї писанини доктор Геббельс видається наївним сільським парубком?

— Не розумію, про що ти говориш, Джін-Луїзо. В цій книжці багато правдивих фактів.

— О так, дійсно,— іронічно проказала Джін-Луїза.— Особливо мені сподобався пасаж, у якому негри, хай боронить їх Бог, не можуть нічого вдіяти зі своєю меншовартістю, оскільки черепи в них твердіші, ніж у білих, а вмістилище для мозку неглибоке — хай що це означає! — отже, ми мусимо бути до них дуже лагідні, не дозволяти їм завдавати шкоди самим собі й тримати їх на належному їм місці. Святий Боже, тітонько...

Александра випросталася як шомпол.

— І що з того? — спитала вона.

— Просто я навіть не уявляла, що ви захоплюєтеся порнографічною літературою, тьотю.

Тітка мовчала, і Джін-Луїза провадила:

— Мене надзвичайно вразила притча, у якій володарями світу споконвіку були білі, за винятком хіба що Чингізхана,— о, тут автор цілком чесний, а ще там просто вбивча деталь, коли він наполягає, що навіть фараони були білі, а їхні підлеглі були або чорні, або євреї.

— Але ж це правда, хіба ні?

— Звісно, але що це доводить?

Коли Джін-Луїза тривожилася, вичікувала або дратувалася, особливо коли вона сперечалася з тіткою, у неї в мозку вмикався лічильник опереткових пустощів. У її голові з шаленою швидкістю закрутилися три жваві фігури: години, заповнені дядьком Джеком та Діллом, які кружляли в безглуздому танку, затьмарили прихід завтрашнього дня з його завтрашніми турботами.

Тітка щось і далі їй торочила:

— Я вже пояснила. Це приніс твій батько з засідання ради білих громадян.

— Звідки?

— З ради білих громадян округу Мейком. Невже ти не знала, що ми таку організували?

— Не знала.

— А твій батько там член правління, а Генрі — один з найбільших активістів,— Александра зітхнула.— Не те щоб нам вона була дуже потрібна. В Мейкомі поки що нічого не сталося, але завжди мудро підготуватися заздалегідь. Саме туди вони й поїхали зараз.

— Рада білих громадян? У Мейкомі? — повторювала Джін-Луїза, не в змозі повірити, і її власний голос звучав для неї самої безглуздо.— І Атикус там?

— Джін-Луїзо,— промовила Александра,— боюся, ти просто не розумієш, що тут у нас відбувається...

Джін-Луїза розвернулася на підборах, підійшла до парадних дверей, вийшла на широке подвір'я і далі на вулицю, що вела до середмістя, і майже побігла, лишивши без уваги крики Александри: "Ти ж не можеш піти до міста у такому вигляді!" Вона забула, що у гаражі стоїть машина у чудовому робочому стані, ключі від якої лежать на столику в передпокої. Вона йшла швидко, в такт дурнуватій пісеньці, яка засіла у неї в голові:

Правила, авжеж!

Шлюб коли береш,

Прийде час твого спочину —

І тоді твою дівчину

Закопають теж!

Правила, авжеж![26]

Що таке надумали Генк з Атикусом? Що взагалі відбувається? Джін-Луїза не знала, але ще до заходу сонця дізнається неодмінно.

Якось воно пов'язано з тією брошурою, що її вона знайшла в домі — перед Богом і людьми,— якось воно пов'язано з радами білих громадян. Вона знала про ці ради, добре знала. Нью-Йоркські газети тільки про них і писали. Шкода, що вона не надто уважно читала, але одного лише погляду на друковану колонку було досить, щоб оповісти їй знайому історію: то були ті самі люди, які становили Невидиму Імперію, які ненавиділи католиків, неосвічені, налякані, червонопикі, хамуваті, законослухняні, на всі сто відсотків чистопородні англосакси, іі співвітчизники-американці — бидло.

Атикус і Генк щось затіяли, вони просто хочуть тримати справу під своїм контролем — тітка ж сказала, що Атикус увійшов до правління. Джін-Луїза помиляється. Все це неправда: тітка подеколи все плутає...

У середмісті Джін-Луїза уповільнила крок. Було зовсім безлюдно; лише дві машини стояли перед аптекою. Стара будівля суду виблискувала білиною у промінні пообіднього сонця. Вдалині вулицею мчав вистрибом великий пес, по кутках площі мовчки наїжачили свої гілки араукарії. Коли Джін-Луїза підійшла до північного бічного входу, то побачила уздовж стіни два ряди порожніх автомобілів. Піднімаючись сходами, вона проминула якихось стариганів, які там тинялися, проминула кулер з водою біля дверей, проминула плетені стільці, але її не проминув вогкий сморід сечі, що тягся з темних судових закутків. Вона пройшла повз кабінети збирача податків, податкового інспектора, судового розпорядника, судді у справах заповітів, піднялася нефарбованими сходами до зали суду, пройшла до галереї для чорних і сіла на своє старе місце у першому ряду, де вони зазвичай сиділи з братом, коли приходили на судові засідання, на яких виступав батько.

Унизу, на грубих лавах, сиділо не лише головне бидло Мейкома, а й найповажніші чоловіки округу.

Вона подивилася у дальній кінець зали, де за бар'єром, що відділяв суд від публіки, за довгим столом сиділи батько, Генрі Клінтон, декілька чоловіків, яких вона чудово знала, й один чоловік, якого вона не знала зовсім.

З боку столу, як величезний одутлий сірий слимак, сидів Вільям Вілоубі, політичний символ усього, що її батько і подібні до нього люди зневажали. Він останній у своєму роді, подумала Джін-Луїза.

Атикус із ним ледь-ледь вітався, а він тут собі розсівся, ніби так і треба.

Вільям Вілоубі справді був останній у своєму роді, принаймні нині. Він потроху спливав кров'ю в теперішні часи достатку й процвітання, а живився він саме злидотою. Кожний округ у глибинці Півдня мав свого власного Вільяма Вілоубі, й усі вони були як близнюки, тож становили окрему категорію, яка називалася Сам, і то був або Славетний великий чоловік, або Маленький чоловік, залежно від незначних територіальних відмінностей. Сам, чи як там уже називали його підлеглі, обіймав керівну адміністративну посаду в себе в окрузі,— зазвичай він був шерифом або суддею, проте траплялися й мутанти, такі-от як мейкомський Вілоубі, який вирішив не прикрашати своєю особою жодної державної посади.

Вілоубі був унікум: те, що він прагнув залишитися за лаштунками, свідчило про відсутність у нього надмірного чванства — риси, типової для дешевих деспотів.

Вілоубі надумав керувати округом не з найзручнішого кабінету, а з місця, яке найкраще назвати комірчиною: то була тісна, темна, смердюча кімнатка, на двері якої прикрутили табличку з його прізвищем; там були лише телефон, кухонний стіл і почорнілі від бруду дерев'яні крісла. Хай

куди йшов Вілоубі, за ним неодмінно тягнувся почет з неквапних, переважно негативних персонажів, відомих як Судова публіка,— Вілоубі прилаштував цих екземплярів у різноманітні окружні й муніципальні установи, де вони виконували всі його накази.

Один з них зараз сидів за столом поруч з Вілоубі,— Том-Карл Джойнер, його права рука, людина, сповнена законної гордості: хіба ж не був він разом з Вілоубі від самого початку? Хіба не він гасав по всьому округу, збираючи потрібну Вілоубі інформацію? Хіба не він у далекі часи загальної кризи стукав опівночі у двері орендарів убогих хатин, хіба не він втовкмачував у голову кожного нещасного, голодного злидаря з тих, що отримували громадську допомогу — гроші або роботу: голосуйте за Вілоубі? Не даси голосу — не дамо їжі. Як і решта прихвоснів, з роками Том-Карл набув респектабельного вигляду, який йому мало личив, і не дуже-то радів, коли йому нагадували про нечестивий початок його кар'єри. Цієї неділі Том-Карл сидів утішений, бо знав, що маленька імперія, яку він будував, не знаючи ні сну, ні спочинку, перейде під його владу, коли Вілоубі знудиться або загнеться. Ніщо в обличчі Тома-Карла не видавало, що він може очікувати неприємного сюрпризу, але незалежність, породжена достатком, вже підірвала його королівство, і воно йшло на дно; ще дві виборчі кампанії — і воно розвалиться, залишившись тільки матеріалом для якоїсь дисертації з соціології. Джін-Луїза подивилася на його пихату фізіономію і мало не засміялася, коли пригадала, яким безжальним буває Південь у винагороді своїх громадських діячів, що сходять зі сцени.

Унизу вона бачила ряди знайомих голів — сиве волосся, темне волосся, волосся ретельно зачесане, щоб приховати брак волосся,— і їй пригадалося, як у давні часи, коли судове засідання було нудне, вона прицільно плювалася паперовими кульками у блискучі лисини. Суддя Тейлор якось ухопив її і пригрозив, що підпише ордер на її арешт.

Судовий годинник зарипів, напружився, зронив: "Плюх!" — і пробив другу годину. Коли він замовк, Джін-Луїза побачила, як підводиться батько і звертається до аудиторії своїм сухим судовим голосом:

— Джентльмени, сьогодні нам виголосить промову містер Грейді О'Генлон. Особливого представлення він не потребує. Містере О'Генлон, прошу.

Тут підвівся містер О'Генлон і промовив:

— Як сказала корова дояру одного холодного ранку, дякую за теплий прийом.

Джін-Луїза ніколи в житті не бачила містера О'Генлона і не чула про нього. Однак з перших його вступних слів добре зрозуміла, що він собою являє: звичайний богобоязливий чоловік, як усі звичайні люди, який покинув роботу, щоб присвятити увесь свій вільний час збереженню сегрегації. Що ж, подумала вона, деякі люди мають дивовижні примхи.

Містер О'Генлон мав темно-русяве волосся, сині очі й уперте обличчя; краватка у нього була просто жахлива, а піджак він зняв. Він розстібнув верхній ґудзик на сорочці, розслабив вузол краватки, покліпав очима, пригладив долонею волосся — і перейшов до справи.

Містер О'Генлон народився й виріс на Півдні, закінчив там школу, одружився з леді-південкою, прожив там усе життя, і зараз головний його інтерес — боронити Південний Спосіб Життя, і ніякі чорномазі, ніякий Верховний суд не диктуватимуть йому чи будь-кому, як діяти... така тупоголова раса, як... природжена меншовартість... кручене вовняне волосся... ще не злізли з дерев... засалені смердючі... одружуватися з нашими доньками... псувати чистокровність раси... чистокровність... чистокровність... рятуймо Південь... Чорний понеділок... гірші за тарганів... Бог створив раси... ніхто не знає чому, але Він волів, щоб вони не змішувалися... якби Він того не хотів, він зробив би нас усіх одного кольору... назад до Африки...

Тут вона почула голос батька, тихий голос, який прийшов з теплого, затишного минулого: "Джентльмени, якщо на світі існує гасло, якому я вірю, то ось воно: рівні права усім, особливих привілеїв нікому".

— Оці новоявлені чорномазі проповідники... як мавпи... пащі як помийні відра... перекручують Євангеліє... суд ладен дослуховуватися до комуністів... викинути їх геть і перестріляти за зраду...

Проти затятого бубоніння містера О'Генлона у пам'яті постала картина: публіка в залі суду ледь помітно заворушилася, й унизу були майже такі самі голови. Десь там сиділи на своїх лавах присяжні, суддя Тейлор вів засідання, риба-лоцман при ньому ретельно вела протокол; батько стояв — він підвівся з-за столу, за яким Джін-Луїза бачила голову з крученим вовняним волоссям.

Атикус Фінч рідко брався за кримінальні справи, він їх вельми недолюблював. Єдина причина, з якої він узявся за цю, полягала в тому, що він твердо знав: його клієнт не вчиняв того, в чому його звинувачували, а батько ніяк не міг допустити, щоб чорний хлопець сів у в'язницю через байдужого, призначеного судом адвоката. Хлопець знайшов його через Келпурнію, розповів усю історію і сказав правду. Правда та була бридка. Атикус узяв справу в свої руки, успішно використав недбале обвинувачення, виклав свою позицію перед присяжними і здійснив те, що ні до, ні після того не траплялося в окрузі Мейком: він домігся виправдання чорношкірого хлопця, звинуваченого у зґвалтуванні. Головним свідком обвинувачення була біла дівчина.

Атикус мав дві вагомі переваги: хоча біла дівчина мала усього чотирнадцять років, відповідача не звинуватили у зґвалтуванні неповнолітньої, тому Атикус міг довести згоду, що він і зробив. Згоду було довести легше, ніж за звичайних умов: відповідач мав лише одну руку. Другу він втратив під час нещасного випадку на тартаку.

Атикус довів справу до кінця з усім блиском свого таланту, але у нього залишився інстинктивний гіркий присмак, який послаблювало тільки усвідомлення того, що інакше він не зміг би жити в гармонії з собою. Після оголошення вердикту він покинув залу суду серед білого дня, пішов додому і прийняв гарячу ванну. Він ніколи не рахував, скільки це йому коштувало; він ніколи не озирався назад. Він так і не дізнався, що дві пари очей, дуже схожих на його власні, стежили за ним з балкона.

— ...це не питання, чи ходитимуть шмаркаті негритоси до школи разом з вашими дітьми, чи їздитимуть вони на передніх сидіннях автобусів... питання в тому, чи вціліє християнська цивілізація, чи ми станемо рабами комуністів... чорномазі адвокати... топтали Конституцію... наші друзі-євреї... вбили Ісуса... голосували за чорномазого... наші дідусі... чорномазі судді й шерифи... окремо — оце рівноправність... дев'яносто п'ять відсотків податкових коштів... за чорномазого і старого пса... слідом за золотим тільцем... проповідувати Євангеліє... стара баба Рузвельтова... чорнолюбка... запрошує сорок п'ять негритосів і жодної свіжої, незайманої білої дівчини-південки[27]... Г'юї Лонг[28], цей джентльмен-християнин... чорні, як ніч у пеклі... підкупили Верховний суд... пристойні білі християни... невже Христа розіп'яли заради негритосів...

Рука Джін-Луїзи зісковзнула з перила — вона була мокра від поту і залишила по собі вологий слід, у якому відбивалося притлумлене світло з верхніх вікон. Джін-Луїза не зводила очей з батька, який сидів праворуч від містера О'Генлона, і не могла повірити в те, що бачить. Тоді вона перевела погляд на Генрі, який сидів праворуч від містера О'Генлона, і не провірила в те, що бачить...

...проте вони сиділи на тому кінці судової зали. Заможні, поважні люди, відповідальні, порядні люди. Люди різних гатунків і репутації... здається, серед них не було тільки однієї людини — дядька Джека,— Джін-Луїза має сходити якось до нього у гості. Коли?

Вона мало розумілася на чоловічих справах, але знала, що батько сидить пліч-о-пліч з типом, який вивергає з рота мерзенний бруд,— хіба від цього він стане менш брудним? Ні. Батькова присутність його захищала.

Джін-Луїзі стало зле. Шлунок звело, і вона затремтіла. Генк.

Кожний нерв у її тілі заволав. А тоді завмер. Вона заціпеніла.

Джін-Луїза незграбно звелася на ноги і пішла нетвердим кроком з балкона до критих сходів. Вона не чула, як її ноги човгають по широких сходинках, як судовий годинник натужно б'є пів на третю, не помітила затхлого запаху першого поверху.

Палюче сонце болісно вдарило їй в очі, і вона затулила обличчя руками. Потім обережно відсунула долоні, щоб дати очам звикнути до яскравого світла після напівтемряви, і тоді побачила Мейком, зовсім безлюдний, у мерехтінні гарячого пообіддя. Перейшла у затінок віргінського дуба, простягла руку і притулилася до стовбура. Вона дивилася на Мейком, і в неї перехопило горло: Мейком дивився на неї.

Забирайся звідси, казали їй старі будівлі. Тобі тут не місце. Ти нікому не потрібна. У нас свої секрети.

Послухавшись їх, вона пішла у безмовній спеці головною магістраллю міста — шосе, яке вело до Монтгомері. Вона йшла і йшла, повз будинки з широкими подвір'ями, де копирсалися пані-садівниці й неквапні здоровані-чоловіки. Їй здалося, що вона чує, як місіс Вілер гукає до міс Моді Аткінсон через дорогу, і якби міс Моді побачила Джін-Луїзу, то обов'язково запросила б зайти покуштувати торт: "Я саме спекла один великий для доктора й один маленький для тебе". Джін-Луїза рахувала тріщини на тротуарі, збирала всі сили, щоб відбити атаку місіс Генрі Лафаєт Дьюбоз: "Не смій казати мені привіт, Джін-Луїзо Фінч, кажи —

доброго дня!", бігцем проминула старий дім з гостроверхим дахом, потім подвір'я міс Рейчел — і опинилася перед своєю старою домівкою.

ДОМАШНЄ МОРОЗИВО

Вона закліпала. "Я божеволію",— промайнула у неї думка. Спробувала іти далі, але було вже запізно. На місці її старого дому стояло квадратне, приземкувате, сучасне кафе-морозиво, і якийсь чоловік вдивлявся у Джін-Луїзу крізь вікно. Вона намацала у кишені широких штанів четвертак.

— Можна замовити ріжок ванільного? — спитала вона в чоловіка.

— Його тепер не роблять у ріжках. Можу запропонувати вам...

— Гаразд. Давайте те, що є.

— Джін-Луїза Фінч, вірно? — сказав він.

— Так.

— Колись ви тут жили, вірно?

— Так.

— Власне, тут і народилися, вірно?

— Так.

— Зараз живете у Нью-Йорку, вірно?

— Так.

— Мейком змінився, вірно?

— Так.

— А мене ви не пам'ятаєте, ні?

— Ні.

— Тоді я не скажу. Можете тут сісти, з'їсти своє морозиво і спробувати згадати, хто я такий, а якщо згадаєте, я дам вам ще одну порцію безкоштовно.

— Дякую, сер,— сказала вона.— Ви не проти, якщо я зайду за будинок...

— Звісно, не проти. Там є столики зі стільцями. Люди приходять вечорами поїсти там морозива.

Двір був посиланий білим гравієм. Який же він маленький без будинку, без гаража, без платанів, подумала вона. Вона сіла до столика і поставила на нього своє морозиво. "Мені треба все обміркувати".

Все сталося так швидко, що шлунок і досі судомило. Джін-Луїза глибоко дихала, щоб він втихомирився, але нічого не допомагало. Вона відчула, що позеленіла від нудоти, і нахилила голову; як не намагалася, думати не змогла, бо знала тільки одне:

Єдина людина, якій вона довіряла цілком і повністю, зрадила її; єдиний чоловік, на якого вона могла вказати зі словами "Він джентльмен, у серці своєму він джентльмен", зрадив її, зрадив публічно, грубо і безсоромно.

Цілісність, гумор і терплячість — ось ті три слова, що характеризували Атикуса Фінча. Була ще одна фраза про нього: візьміть на вибір будь-якого мешканця округу Мейком і його околиць, спитайте, що він думає про Атикуса Фінча, і відповідь буде така: "Я ніколи не мав кращого друга".

Життєвий секрет Атикуса Фінча був такий простий, що аж надто складний: якщо більшість людей мали свої кодекси і намагалися жити за ними, Атикус виконував свій до останньої літери — без метушні, без фанфар, без докопування до першопричин. Він був той самий і в приватному, і в публічному житті. Кодекс його складала проста етика Євангелія, і нагородою були пошана й відданість усіх, хто його знав. Навіть вороги любили його, тому що Атикус ніколи не визнавав, що вони йому вороги. Він ніколи не був багатим, проте належав до найбагатших з людей, яких знали його діти.

Його діти знали те, що діти рідко знають про своїх батьків: коли Атикус їздив до Монтгомері на засідання законодавчих зборів, він там познайомився з дівчиною, молодшою від нього на п'ятнадцять років, покохав її і одружився з нею; привіз її до себе у Мейком, і вони зажили у новопридбаному будинку на центральній вулиці міста. Коли Атикусу було сорок два роки, у них народився син, і назвали його Джеремі-Атикус, на честь батька і батькового батька. За чотири роки народилася донька, і назвали її Джін-Луїза, на честь матері й материної матері минуло ще два роки, і Атикус, повернувшись одного вечора додому з роботи, знайшов свою дружину мертвою на підлозі веранди: жінку неможливо було побачити з вулиці через гліцинію, яка густо оплітала куток веранди, створюючи приємний затінений притулок. Вона померла незадовго до його приходу: крісло, з якого вона впала, ще гойдалося. Джін Грем Фінч принесла в свою сім'ю хворобу серця, яка вбила її сина за двадцять два роки по тому на тротуарі біля батькової контори.

У сорок вісім років Атикус залишився з двома малими дітьми і куховаркою-негритянкою на ім'я Келпурнія. Навряд чи він дошукувався смислу життя; він просто ростив дітей, як уважав за потрібне, а беручи

до уваги, як діти любили його, воно й було найкраще: він ніколи не відмовлявся гратися з ними в лапту, ніколи не втомлювався вигадувати для них захопливі історії, ніколи не занурювався у власні проблеми так, щоб не знайти часу послухати про їхні біди, і щовечора читав їм уголос, поки голос не починав хрипнути.

Атикус ловив двох зайців, читаючи своїм дітям, хоча дитячого психолога це могло б неабияк засмутити: він читав Джемі та Джін-Луїзі те, що у той момент обрав для читання собі, й діти виросли з доволі несистемною ерудицією. Вони чудово орієнтувалися у військовій історії, законопроектах, яким треба надати силу закону, "Реальних детективних таємницях", кодексі Алабами, Біблії і "Золотій скарбниці" Пелгрейва. Хай куди Атикус їхав, він майже завжди брав з собою Джемі та Джін-Луїзу. Возив він їх і в Монтгомері на літні сесії законодавчих зборів, брав на футбольні матчі, на політичні диспути, у церкву і до себе в контору, коли доводилося затримуватися на роботі допізна. Після заходу сонця Атикуса рідко можна побачити на людях без дітей на буксирі.

Джін-Луїза не знала матері, не знала, що воно таке — матір, але й не відчувала в ній потреби. Коли вона була маленька, батько завжди її добре розумів, ніколи не підводив, окрім одного разу, коли їй було одинадцять років і вона прийшла додому зі школи на обід і раптом побачила, що у неї почалася кровотеча.

Вона вирішила, що вмирає, і почала кричати. Келпурнія, Атикус і Джемі примчали до неї, а коли побачили, в чому проблема, Атикус із Джемі безпорадно подивилися на Келпурнію, і Келпурнія узяла справу в свої руки.

Джін-Луїзі якось і на думку не спадало, що вона дівчинка: життя її складалося з відчайдушних вчинків, бійок, сутичок, футболу, видирання на дерева, наслідування Джемі й суперництва з однолітками у всіх змаганнях, що потребували фізичної сили і вправності.

Коли вона заспокоїлася настільки, щоб вислухати Келпурнію, їй видалося, що це якийсь жорстокий розіграш: вона мусить тепер увійти у світ жіночності, світ, який вона зневажала, не розуміла і від якого не могла захиститися, і цей світ сам не хотів її.

Джемі покинув її, коли йому виповнилося шістнадцять. Він почав зачісувати волосся назад і зустрічатися з дівчатами, і тоді єдиним її другом залишився Атикус. Потім додому повернувся доктор Фінч.

Двоє немолодих чоловіків були поруч з нею у найсамотніші й найважчі часи, у тому злобливому пеклі перетворення химерного підлітка на молоду жінку. Атикус відібрав у неї духову рушницю і вручив ключку для гольфа, а доктор Фінч учив її — учив усього, чим найбільше цікавився сам. Джін-Луїза удавала, що приймає умови світу: намагалася пристосуватися до правил поведінки дівчаток-підлітків з гарних родин, виявляла помірний інтерес до вбрання, хлопців, зачісок, пліток і жіночих мрій; але затишно їй було тільки поряд з тими, хто, як вона знала, любив її.

Атикус послав її до жіночого коледжу в Джорджії; коли вона його закінчила, він сказав, що час уже їй починати самостійне життя: чому б не поїхати до Нью-Йорка чи ще кудись. Вона майже образилася, їй здавалося, що її висилають з рідного дому, але з плином часу вона усвідомила всю глибину мудрості Атикуса: він старішав і хотів померти спокійно, знаючи, що донька здатна за себе постояти.

Вона була не сама, за нею стояла найпотужніша моральна сила в її житті — любов батька. Джін-Луїза ніколи не піддавала її сумніву, ніколи не думала про неї, ніколи навіть не розуміла, що перш ніж прийняти якесь важливе рішення, вона несвідомо питала себе: "А як вчинив би Атикус?"; вона не замислювалася, що саме батько допомагав їй рішуче відстоювати свою позицію, коли це було необхідно; що все пристойне й гідне в її характері, було закладене батьком. Вона не усвідомлювала, що боготворить його.

Знала вона тільки те, що їй шкода було однолітків, які лаяли своїх батьків, які чогось їм не додали або щось у них забрали. Їй шкода було немолодих добродійок, які після всебічного аналізу довідувалися, що їхні проблеми — у їхніх сідницях; їй шкода було людей, які називали своїх батьків "мій старий", натякаючи, що ті — вульгарні, нетверезі невдахи, які страшенно розчарували своїх дітей, за що їм немає пробачення.

Вона всіх неймовірно жаліла й почувалася цілком вдоволеною у своєму затишному світі.

10

Джін-Луїза підвелася з садового стільця, на якому сиділа, пішла у куток двору і виблювала увесь свій недільний обід, вчепившись у дротяну загорожу, ту саму, що відділяла сад міс Рейчел від двору Фінчів. Якби Ділл був тут, він перескочив би до неї через огорожу, притулив би її голову собі до грудей, поцілував би, узяв за руку, й удвох вони б вистояли, як завжди, коли вдома траплялася біда. Але Ділла вже давно не було біля неї.

Нудота напалася на неї з подвоєною силою, варто було лише пригадати сцену в судовій залі, але блювати вже не було чим.

"Ліпше б ти плюнув мені в обличчя..."

Може — та ні, точно! — це жахлива помилка. Мозок відмовлявся сприймати те, що бачили очі й чули вуха. Джін-Луїза повернулася на своє місце за столиком і втупилася у калюжку розталого морозива, яке повільно стікало до краю столу. Калюжка розпливалася і розповзалася і крапала — крап-крап-крап — на білу жорству, доки не наповнювалася інша калюжка.

"Це ти зробила. Це так само точно, як і те, що ти тут сидиш".

— Ну що, вже згадали, хто я такий? Овва, та ви перевели все своє морозиво!

Вона підвела голову. Кельнер вистромився з вікна кафе, усього футів за п'ять від неї. Невдовзі він підійшов до неї з вологою ганчіркою. Витираючи стіл, він спитав:

— То як же мене звати?

Румпельштільцхен.

— О, вибачте,— вона уважно поглянула на чоловіка.— Ви з Конінгемів? Через "о"?

Той радісно усміхнувся.

— Майже вгадали. Я з Каннінгемів — через "а". Як це вам вдалося?

— Фамільна схожість. Що спонукало вас вибратися з лісів?

— Мама залишила мені ділянку будівельного лісу, і я її продав. Облаштував тут кафе.

— Котра зараз година?

— Десь пів на п'яту,— відповів містер Каннінгем.

Джін-Луїза підвелася, усміхнулася на прощання і сказала, що ще завітає сюди. Потім пішла вулицею. "Добрі дві години минуле, а я не розумію, на якому я світі. Я така змучена!"

Вона поверталася не центром. Пішла в обхід, шкільним двором, вулицею, обсадженою пекановими горіхами, ще одним шкільним двором,

футбольним полем, на якому колись Джемі у запалі гри відібрав м'яч у свого ж товариша по команді. "Я така змучена!"

Александра стояла в дверях. Вона відступила, щоб дати Джін-Луїзі пройти.

— Де ти пропадала? — спитала вона.— Джек телефонував бозна-коли, цікавився, куди ти поділася. Ходила в гості в Отакому Вигляді?

— Я... я не знаю.

— Що означає твоє "я не знаю"? Джін-Луїзо, отямся і поговори по телефону з дядьком.

Джін-Луїза стомлено підійшла до телефону і назвала номер — один-один-дев'ять. Почувся голос доктора Фінча:

— Доктор Фінч.

Вона сказала лагідно:

— Вибач. Побачимося завтра?

— Гаразд,— відповів голос доктора Фінча.

Вона була надто змучена, щоб її розсмішили телефонні манери дядька: його дуже злили всі ці новомодні знаряддя, і він у найкращому разі відповідав однослівно.

Коли вона обернулася, Александра мовила:

— Якась ти квола. Що трапилося?

"Мадам, мій батько жбурнув мене, як рибу на берег, а ви питаєте, що трапилося".

— Шлунок,— відповіла вона.

— Зараз багато таких випадків. Болить?

"Ще й як болить. Пекельно. Так болить, що я не можу витримати".

— Ні, мем. Просто розлад.

— То піди прийми алка-зельтцер.

Джін-Луїза сказала: обов'язково, і тут раптом до Александри дійшло.

— Джін-Луїзо, ти часом не ходила на збори отих усіх чоловіків?

— Ходила, мем.

— Отакої?

— Отакої.

— І де ти сиділа?

— На балконі. Вони мене не бачили. Я дивилася з балкона. Тьотю, коли Генк прийде по мене ввечері, скажіть йому, що я... нездужаю.

— Нездужаєш?

Джін-Луїза вже не могла тут залишатися ні секунди.

— Так, тьотю. Я зроблю те, що робить усяка молода, біла, свіжа, незаймана південка-християнка, коли нездужає.

— І що ж це таке?

— Вона лягає у ліжко.

Джін-Луїза пішла до своєї спочивальні, зачинила двері, розстібнула блузку і змійку на штанях і впала на материне ліжко з кованим узголів'ям, застелене мереживним покривалом. Намацала подушку і підсунула її собі під обличчя. За хвилину вона вже спала.

Якби Джін-Луїза була в змозі думати, вона б, можливо, запобігла тому, що потім сталося,— якби розглянула події цього дня як повторювану історію, стару як світ: розділ, який стосувався її, почався двісті років тому і розігрувався у гоноровому суспільстві, яке не змогли знищити ані найкривавіша війна, ані найважчий мир у сучасній історії, і яка повернулася, щоб її знову розіграли, цього разу на приватній території у присмерках цивілізації, яку не врятують ні війни, ні мир.

Якби Джін-Луїза мала прозорливість, якби вона прорвалася крізь бар'єри свого дуже добірного, острівного світу, то, можливо, вона б з'ясувала, що все своє життя мала дефект зору, який не помічала і не зауважувала сама, як не помічали його і її найближчі люди: вона не відрізняла чорних від білих.

Частина IV

11

Були часи, коли єдиними спокійними моментами у її житті видавалися секунди між пробудженням уранці й повним поверненням усвідомлення, що треба розпочинати невсипущий кошмар денного існування.

Джін-Луїза вчилася у шостому класі, який запам'ятався завдяки тому, що вона дізналася на уроках і поза ними. Того року невеличкий гурт міських дітей поглинуло велике кодло старших школярів, яких тимчасово перевели зі Старого Сарема, бо там хтось підпалив школу. Найстаршому хлопцю у класі міс Блант було майже дев'ятнадцять, і він мав трьох однолітків. Декілька шістнадцятирічних дівчат, пишнотілих і щасливих істот, розглядали школу як відпочинок від збирання бавовни і догляду за худобою. Міс Блант їм нічим не поступалася: вона була така сама на зріст, як найвищий у класі хлопець, і вдвічі товстіша.

Джін-Луїза вподобала прибульців зі Старого Сарема одразу. Вона отримала неподільну увагу всього класу, умисно втягнувши Гастона Б. Мінса в обговорення природних ресурсів Південної Африки і довівши правильність своєї позиції під час перерви за допомогою рогатки, й тим самим завоювала довіру старосаремської компанії. Старші хлопці з неотесаною м'якістю вчили її грати в кості та жувати тютюн не ковтаючи. Старші дівчата здебільшого посміювалися у кулак і перешіптувалися, але Джін-Луїза вважала їх корисними, коли обирала, за яку команду грати у волейбол. Загалом, рік обіцяв бути чудовим.

Чудовим, аж поки одного разу Джін-Луїза не прийшла додому обідати. Того дня вона вже не повернулася до школи, а пролежала до вечора в ліжку, плачучи від люті й намагаючись осягнути жахливу інформацію, яку отримала від Келпурнії.

Наступного дня вона з'явилася у школу, ступаючи з надзвичайною гідністю, але не від пихи, а від досі не відомого їй обтяжливого спорядження. Вона не сумнівалася, що всі знають, що з нею сталося, що всі на неї витріщаються, і спантеличувало її те, чому вона ніколи не чула раніше, щоб про таке говорилося. Може, ніхто про це і не знає, думала вона. Якщо так, то оце новина так новина. На перерві, коли Джордж Гілл покликав її водити у грі "Гарячий лій на кухні", вона похитала головою. "Я тепер нічого вже не можу,— сказала вона, сіла на сходинках і задивилася, як хлопці вовтузяться у пилюці.— Я навіть ходити не можу".

Коли вже стало несила терпіти, вона приєдналася до купки дівчат під віргінським дубом у кутку шкільного двору.

Ада Белль Стівенс засміялася і посунулася на довгій цементній лавці, щоб дати Джін-Луїзі місце.

"Ти чого не граєшся?" — спитала вона.

"Не хочу",— відповіла Джін-Луїза.

Ада Белль, примруживши очі, сіпнула своїми безбарвними бровами.

"Закладаюся, я знаю, що з тобою".

"І що ж?"

"У тебе Прокляття".

"Що-що?"

"Прокляття. Прокляття Єви. Якби Єва не з'їла оте яблуко, у нас би цього не було. Кепсько почуваєшся?"

"Та нічого,— відповіла Джін-Луїза, подумки проклинаючи Єву.— А як ти здогадалася?"

"Ти так ступаєш, ніби їдеш верхи на гнідій кобилі,— пояснила Ада Белль.— Скоро звикнеш. У мене воно вже роками".

"Я не звикну ніколи".

Це було важко. Коли її активність обмежувалася, Джін-Луїза вдовольнялася тим, що грала на невеличкі ставки в азартні ігри за

вугільною купою в глибині двору. Небезпека, з цим пов'язана, приваблювала її більше, ніж сама гра: Джін-Луїза не надто добре тямила в арифметиці, аби перейматися, виграє вона чи програє, не було ніякої радості у спробі подолати закон середніх величин, але їй приємно було обдурювати міс Блант. Товариство їй складали найбільші ледарі зі Старого Сарема, і найледачіший з усіх був Елберт Конінгем, тугодум, якому колись Джін-Луїза зробила безцінну послугу під час написання контрольної роботи за чверть. Якось після дзвоника на урок Елберт, обтрушуючи вугільну пилюку зі штанів, сказав: "Зачекай-но, Джін-Луїзо".

Вона зачекала. Коли вони залишилися самі, Елберт заговорив.

"Я хочу, щоб ти знала, що цього разу я отримав три з мінусом за географію".

"Це класно, Елберте".

"Я просто хотів сказати тобі — дякую".

"Прошу, Елберте".

Елберт густо почервонів, притягнув її до себе і поцілував. Вона відчула його мокрий, теплий язик у себе на губах і відсахнулася. Так її ще ніколи ніхто не цілував. Елберт відпустив її і почвалав до школи. Джін-Луїза пішла за ним, очманіла і дещо роздратована. Тільки родичам неохоче дозволяла вона цілувати її у щоку й одразу непомітно витиралася; Атикус неуважно цілував її куди попало, а Джемі не цілував зовсім. Вона подумала, що Елберт щось переплутав, і невдовзі про те забула.

Протягом того року її дедалі частіше можна було побачити з дівчатами під деревом, посеред тієї компанії: вона підкорилася своїй долі, але не зводила очей з хлопців, які гралися у різні ігри згідно з сезоном. Одного ранку вона приєдналася до дівчат трохи пізніше, помітила, що

вони нишком пересміюються і переглядаються з більш таємничим виглядом, ніж зазвичай, і почала допитуватися, в чому річ.

"Та це через Франсін Оуен",— сказала одна з дівчат.

"Франсін Оуен? Її вже кілька днів не було в школі",— здивувалася Джін-Луїза.

"А знаєш чому?" — спитала Ада Белль.

"Ні".

"Через її сестру. Їх обох забрала служба соціального захисту".

Джін-Луїза підштовхнула ліктем Аду Белль, щоб та посунулася на лавці.

"А що з нею не так?"

"Вона вагітна, і знаєш від кого? Від свого батька".

"Що таке — вагітна?" — спитала Джін-Луїза.

З дівчачого кола пролунав стогін.

"В неї буде дитина, дурепо",— відповіла одна.

Джін-Луїза обдумала це визначення і спитала:

"А до чого тут її батько?"

Ада Белль зітхнула.

"Ну ж бо, Адо Белль!"

"Це точно, Джін-Луїзо. Гадаю, єдина причина, чому Франсін досі не вагітна,— у неї ще не почалося".

"Що не почалося?"

"Міністрації,— Аді Белль вже урвався терпець.— Переконана, він це робив з ними обома".

"Що робив?" — не доходило до Джін-Луїзи.

Дівчата аж зайшлися од сміху.

"Одного ти не знаєш, Джін-Луїзо Фінч,— продовжила Ада Белль.— Перш за все, ти... якщо ти займаєшся цим після того, тобто, після того, як у тебе почнуться, ти народиш гарнюню дитину".

"Але чим займаюся, Адо Белль?"

Ада Белль зиркнула на дівчат і підморгнула.

"Насамперед потрібен хлопець. Він тебе міцно обіймає, важко дихає і цілує по-французькому. Це коли він тебе цілує розтуленим ротом і пхає тобі у рот язика..."

Дзвін у вухах Джін-Луїзи заглушив оповідь Ади Белль. Вона відчула, що стала бліда як смерть. Долоні в неї спітніли, у горлі перехопило. Їй не можна йти. Якщо вона піде, вони здогадаються. Вона підвелася, спробувала всміхнутися, але губи в неї тремтіли. Вона стулила рот і зціпила зуби.

"...ну от і все. Що з тобою, Джін-Луїзо? Ти біла як не знаю що. Може, я тебе налякала?"

Ада Белль глузливо посміхнулася.

"Ні,— промимрила Джін-Луїза.— Просто я змерзла. Краще піду до класу".

Вона молилася, щоб дівчата не помітили, як у неї тремтять коліна під час ходьби. У вбиральні для дівчат вона схилилася над раковиною, і її знудило.

Все ясно. Елберт устромив їй у рота свій язик. Вона вагітна.

Знання Джін-Луїзи про мораль і звичаї дорослих були уривчасті й неповні, але достатні для того, щоб розуміти: дитину можливо народити і поза шлюбом, це їй було відомо. До сьогодні вона не знала і не переймалася, як саме, бо це її не цікавило, та коли дівчина народжувала дитину поза шлюбом, її родина поринала у глибини ганьби. Джін-Луїза сто разів чула, як Александра розводиться про Ганьбу Для Родини: ганьба означала висилку до Мобіла й ув'язнення у виправному закладі, подалі від пристойних людей. Зганьблена родина вже ніколи не сміла ходити з високо піднесеною головою. Щось таке колись трапилося на вулиці, що вела до Монтгомері, й дами, що мешкали на тому кінці вулиці, перешіптувалися і квоктали про це тижнями.

Джін-Луїза ненавиділа себе і ненавиділа цілий світ. Вона нікому не завдала шкоди. Її приголомшила така несправедливість: адже вона нікому не заподіяла зла.

Вона крадькома вийшла зі школи, приплентала́ся додому, пробралася у двір, залізла на платан і просиділа там до обіду. Обід тягнувся у мовчанні. Джін-Луїза навіть не усвідомлювала, що за столом

сидять Атикус і Джемі. Потім вона повернулася на дерево і просиділа на ньому до сутінок, аж поки не почула, що її кличе Атикус.

"Злізай негайно",— наказав він.

Вона була надто нещасна, щоб відреагувати на його крижаний голос.

"Міс Блант сказала, що ти пішла зі школи на великій перерві й не повернулася. Де ти пропадала?"

"На дереві".

"Ти захворіла? Але ж тобі добре відомо, що коли ти нездужаєш, мусиш негайно йти до Кел".

"Не захворіла, сер".

"Тоді, якщо ти не хвора, яку поважну причину ти можеш знайти для такої поведінки? Яке виправдання?"

"Ніякого, сер".

"Тоді дозволь мені дещо тобі сказати. Якщо подібне повториться, комусь дістанеться на бублики".

"Так, сер".

Вона ледь втрималася, щоб не розповісти йому все, перекинути цей тягар на нього, але змовчала.

"Ти впевнена, що почуваєшся нормально?"

"Так, сер".

"Тоді йди додому".

За вечерею їй хотілося жбурнути свою повну тарілку в Джемі, який з чванливістю своїх п'ятнадцяти років вів дорослу бесіду з батьком. Час до часу Джемі кидав на неї презирливі погляди. "Ти ще своє дістанеш, не хвилюйся,— по думки пообіцяла вона йому.— Тільки от зараз я не можу".

Щоранку вона прокидалася, переповнена енергією кошеняти і найкращими намірами, і щоранку до неї повертався отой тупий страх; щоранку вона шукала в ліжку немовля. Протягом дня цей страх ніколи цілковито не зникав, він охоплював її, коли вона зовсім того не чекала, і пошепки з неї глузував. Вона прочитала все, що було написано у рубриці "немовля" в енциклопедії, але знайшла там мало корисного, прочитала рубрику "народження" і знайшла ще менше. Їй трапилася старовинна книжка під назвою "Дияволи, зілля й лікарі", і зображення середньовічних нар та інструментів для пологів, як і інформація, що жінок іноді били неодноразово об стінку, щоб прискорити пологи, довели її мало не до істерики. Поступово Джін-Луїза зібрала дані від своїх шкільних подружок, обачно ставлячи питання з інтервалами у тижні, щоб не викликати підозру.

Вона, скільки могла, уникала Келпурнію, бо вважала, що Кел їй збрехала. Кел розповіла, що таке є у всіх дівчат, це настільки ж природна річ, як і дихання, ознака того, що дівчинка дорослішає, і триває воно десь до п'ятдесяти років. У ту мить Джін-Луїзу охопив страшенний відчай від перспективи, що коли воно закінчиться, вона буде застара, щоб отримувати задоволення від життя, а тому і не розпитувала більше. Кел навіть не заїкнулася про немовлят і французькі поцілунки.

Врешті-решт Джін-Луїза прозондувала Келпурнію щодо сімейства Оуенів. Кел відмовилася говорити про того містера Оуена, бо він не гідний вважатися людиною. Тепер він насидиться у в'язниці. Так, сестру Франсін відіслали до Мобіла, бідолашку. А саму Франсін помістили до Притулку баптистських сиріт в окрузі Ебот. Джін-Луїза не мусить

забивати собі голову думками про тих людей. Келпурнія починала сердитися, і Джін-Луїза відступила.

Коли вона з'ясувала, що до народження дитини їй треба почекати дев'ять місяців, вона почувалася як злочинець, якому відстрочили смертний вирок. Вона рахувала тижні, позначаючи їх у календарі, але забула порахувати ті чотири місяці, які спливли до початку її підрахунків. Час підходив, і дні її минали у безпорадній паніці: ось вона прокинеться, а в її ліжку лежить немовля. Вони ростуть у животі, це вона знала точно.

Одна ідея вже довго визрівала у неї в голові, але Джін-Луїза інстинктивно її відштовхувала: усвідомлення остаточної розлуки було для неї нестерпне, проте вона знала, що настане день, коли вже не можна буде ані зволікати, ані приховувати. Хоча її стосунки з Атикусом і Джемі досягли найнижчого рівня ("Ти якась зовсім млява стала, Джін-Луїзо,— казав батько.— Невже ти не можеш зосередитися на чомусь бодай п'ять хвилин?"), думка про існування без них, хоч як би там гарно не було на небесах, видавалася неприпустимою. Але ще гірше буде, якщо її вишлють до Мобіла, а вся рідня довіку не посміє підвести голови: такого Джін-Луїза не побажала б навіть Александрі.

За її розрахунками, дитина мала народитися в жовтні, тож тридцятого вересня Джін-Луїза накладе на себе руки.

Осінь приходить до Алабами пізно. Навіть на Геловін можна не застеляти садові стільці теплими куртками. Сутінки розтягуються надовго, але темрява спускається раптово; небо з темно-жовтого перетворюється на синьо-чорне, не встигнеш і кроку ступити, а з останнім променем зникає і денне тепло, і приходить прохолода.

Осінь Джін-Луїза любила найбільше з усіх пір року. Вона завжди очікувала на всі її прояви, звуки і форми: віддалені удари по шкіряному м'ячу і хлопці на тренувальному полі біля її дому наводили на думки про оркестр і холодну кока-колу, смажений арахіс і хмарки пари з рота у

холодному повітрі. Навіть школа мала свої приємні моменти: поновлення старих чвар і дружб, тижні заучування усього, що забулося за довге літо. Осінь — це час гарячих вечерь, коли з'їдалося все, що не було з'їдене у півсні за сніданком. Джін-Луїзин світ досяг свого найліпшого періоду саме тоді, коли вона змушена його покинути.

Їй уже виповнилося дванадцять років, і вона перейшла до сьомого класу. Але посмакувати переходом з початкової школи не вдавалося: Джін-Луїзу не радувало, що треба переходити з однієї класної кімнати до іншої протягом дня і мати іншого вчителя на кожному уроці; не викликала захвату і думка, що десь там у далеких старших класах вчиться її героїчний брат. Атикус виїхав до Монтгомері на засідання законодавчих зборів, Джемі вона майже не бачила, хоча він нікуди не поїхав.

Тридцятого вересня вона відсиділа на всіх уроках, але не вивчила нічого. Після занять пішла до бібліотеки і залишалася там, аж доки не прийшов швейцар і не наказав їй іти геть. Вона поплентались на околицю, намагаючись потягти час. День уже згасав, коли вона перейшла рейками старого тартака до льодосховища. Теодор, робітник льодосховища, привітався з нею, і вона, йдучи далі, озиралася на нього, доки він не зайшов усередину.

Міський водний резервуар стояв у полі неподалік льодосховища. Вищої споруди Джін-Луїза в житті не бачила. Тонка металева драбина піднімалася від землі до невеличкої галерейки, яка охоплювала резервуар по периметру. Джін-Луїза кинула свої підручники і полізла драбиною нагору. Піднявшись вище за платани у своєму дворі, вона глянула униз, і в голові у неї запаморочилося, тож надалі вона дивилася лише вгору.

Під нею лежав увесь Мейком. Їй здавалося, що вона бачить свій дім: Келпурнія підсушує сухарики, скоро Джемі повернеться з футбольного тренування. Поглянувши на площу, Джін-Луїза впевнилася, що бачить, як Генрі Клінтон виходить з крамниці з оберемком продуктів. Кладе їх до

багажника чиєїсь машини. Тут водночас засвітилися всі вуличні ліхтарі, й Джін-Луїза усміхнулася з несподіваною радістю.

Сіла на вузьку галерейку і звісила ноги. Один черевичок впав, за ним і другий. Цікаво, який у неї буде похорон: чи сидітиме місіс Дафф усю ніч і збиратиме в книгу підписи від людей? Чи плакатиме Джемі? Якщо так, то це трапиться вперше.

Вона поміркувала, що краще — стрибати сторчголов чи прости зісковзнути з краю. Якщо вона впаде на землю горілиць, можливо, буде не так боляче. Чи дізнаються всі колись, як сильно вона їх любить?

Хтось міцно ухопив її. Вона напружилася, коли чиїсь руки притиснули її лікті до боків. То були руки Генрі, з зеленими плямами від овочів. Безмовно він підняв її на ноги і пустив перед собою спускатися вниз крутою драбиною.

Вже внизу Генрі смикнув її за волосся.

"Богом клянуся, цього разу я вже точно все розкажу містеру Фінчу! — загорлав він.— Богом клянуся, Скауте! Ти що, з глузду з'їхала — полізла гратися на цій цистерні? Ти ж могла вбитися!"

Він ще раз смикнув її за волосся і навіть видер пасмо; він трусив її; він зірвав з себе білий робочий фартух, зібгав його і зі злістю жбурнув на землю.

"Ти розумієш, що могла б убитися? Розум у тебе є?"

Джін-Луїза дивилась на нього безтямним поглядом.

"Теодор тебе побачив отам нагорі й побіг по містера Фінча, а коли не знайшов його, покликав мене. Боже милостивий!.."

Коли він побачив, як її колотить, то зрозумів, що вона зовсім не гралася. Він легенько узяв її за шию; дорогою додому він намагався випитати, що її непокоїть, але вона мовчала. Генрі залишив її у вітальні й пішов до кухні.

"Золотко, що ти накоїла?"

Коли Келпурнія говорила з нею, в голосі її завжди змішувалися прихована ніжність і м'яке засудження.

"Містере Генку,— сказала Кел,— ліпше повертайтеся до крамниці. Містер Фред занепокоїться, де це ви поділися".

Келпурнія пильно подивилася на Джін-Луїзу, не перестаючи рішуче жувати солодку жуйку.

"То що ж ти накоїла? Чого ти залізла на ту цистерну?"

Джін-Луїза не відповідала.

"Якщо ти мені зізнаєшся, я нічого не скажу містеру Фінчу. Що тебе так засмутило, золотко?"

Келпурнія сіла поруч з нею. Келпурнія вже проминула свій середній вік, вона трохи набрала ваги, кучеряве її волосся почало сивіти, й очі мружилися через короткозорість. Поклавши руки собі на коліна, вона роздивлялася їх.

"На світі немає нічого аж такого жахливого, про що не можна розповісти",— мовила вона.

Джін-Луїза сховала голову на колінах Келпурнії. Вона відчувала, як шкарубкі долоні розминають їй плечі й спину.

"У мене буде дитина!" — проридала вона.

"Коли?"

"Завтра!"

Келпурнія поставила її перед собою і витерла їй сльози краєчком фартуха.

"Де це ти, заради здорового глузду, набралася таких думок?"

Ковтаючи сльози, Джін-Луїза повідала їй про свою ганьбу, не випускаючи нічого, благаючи не відсилати її до Мобіла, не розтягувати і не жбурляти об стінку.

"Можна я піду до тебе додому? Будь ласка, Кел!"

Вона молила, щоб Келпурнія допомогла зберегти її таємницю, адже дитину, коли та народиться, можна буде вночі кудись віднести.

"І ти ходила з таким тягарем на серці стільки часу? Чому ти нічого мені не сказала?"

Важка рука Келпурнії пригорнула її, заспокоюючи, хоча яке тут могло бути заспокоєння? Джін-Луїза чула, як Келпурнія бурмоче: "...це ж треба так задурити дівчинці голову... я б їх повбивала, тільки б вони мені трапилися..."

"Кел, ти ж мені допоможеш, правда?",— спитала вона несміливо.

"Певна річ, Ісус мені свідок, золотко. Затям собі от що: ти не вагітна і ніколи вагітною не була. Так воно не буває".

"Якщо я не вагітна, тоді що зі мною?"

"Хоча ти й прочитала купу книжок, але ти найбільший невіглас з усіх, кого я знаю,— протягла Келпурнія.— Щоправда, звідки тобі було знати?"

Неквапно й обачливо Келпурнія розповіла їй цю просту істину. Джін-Луїза слухала, і набір огидних фактів, зібраних нею впродовж цілого року, склався у чітку, прозору схему; хрипкий голос Келпурнії витягав Джін-Луїзу з накопичених за рік страхів, і життя поверталося до неї.

Глибоко вдихнувши, вона відчула у себе в горлі смак прохолодного осіннього повітря. На купонній плиті шкварчала ковбаса, на столі у вітальні лежала колекція братових спортивних журналів, долинав гірко-солодкий запах волосся Келпурнії.

"Кел,— спитала Джін-Луїза.— І чому я не знала про це раніше?"

Келпурнія насупилася у пошуках відповіді.

"Ви трошечки відстала, міс Скаут. От якби ви виросли на фермі, ви б це знали, ще не навчившись ходити, або якби вас виховувала жінка — якби ваша мама була жива, ви б це вже знали..."

"Мама?"

"Так, мем. Ви бачили б, як ваш татко цілує маму, і питали би про це, щойно почали б говорити".

"Невже і вони отаке робили?"

На кутніх зубах Келпурнії блиснули золоті коронки.

"Святий Боже, авжеж! Інакше як би ти прийшла на цей світ? Певна річ, робили, а як же?"

"Та бути того не може".

"Золотко, тобі ще треба трохи підрости, щоб усе зрозуміти, але твої тато і мама так кохали одне одного, то щось страшне, а коли закохуєшся отак, міс Скаут, дуже хочеться таке робити. Всі того хочуть, коли так люблятьcя. Хочуть одружитися, хочуть цілуватися, обніматися і все решта, і хочуть народжувати дітей".

"Сумніваюся, що у тітки й дядька Джиммі таке буває".

Келпурнія пом'яла в руках фартух.

"Міс Скаут, люди одружуються з різних причин. Міс Александра, я так собі гадаю, вийшла заміж, щоб жити своїм домом,— Келпурнія почухала потилицю.— Але вам туди не треба лізти, воно вас не обходить. Не займайтеся справами інших людей, поки не дасте ради своїм власним,— Келпурнія підвелася.— А ваша справа нині — не слухати балачок отих дівчат зі Старого Сарема, не треба з ними сперечатися, просто не звертайте уваги, а як треба буде про щось дізнатися — бігом до старої Кел".

"А чого ти мені одразу те все не розповіла?"

"Бо у вас воно розпочалося трохи зарано, і не дуже те вам сподобалося, от ми й вирішили, що й до решти ви поставитеся не краще. Містер Фінч сказав: почекаємо, поки вона звикнеться з цією ситуацією, але ми й гадки не мали, що ви дізнаєтеся так швидко і так перекручено, міс Скаут".

Джін-Луїза з насолодою потягнулася і позіхнула, щаслива, що живе. Їй захотілося спати, навряд чи вона діждеться вечері.

"У нас на вечерю сьогодні гаряче печиво, Кел?"

"Так, мем".

Грюкнули вхідні двері, й Джемі затупав у передпокої. Він прямував до кухні, де збирався відчинити холодильник і проковтнути кварту молока, щоб утамувати спрагу після футбольного тренування. Перш ніж задрімати, Джін-Луїза усвідомила, що Келпурнія вперше в житті казала їй "мем" і "міс Скаут", зазвичай таке звертання приберігалося для присутності високих гостей. "Мабуть, дорослішаю",— подумала вона.

Джемі збудив її, увімкнувши верхнє світло. Вона побачила, як він до неї наближається, як гордо вирізняється каштанова літера "М" на його білому светрі.

"Не спиш, маленька Триочко?"

"Не глузуй",— відізвалася вона. Якщо Генрі або Келпурнія розповіли йому про неї, вона просто помре, але забере з собою на той світ і їх.

Вона пильно дивилася на брата. Чуб у нього був вологий, і від Джемі пахло ядучим милом зі шкільної роздягальні. Краще напасти першій.

"Тьху, та ти курив! За милю чути!"

"І не думав".

"Просто не розумію, як ти можеш грати у футбол. Ти такий худющий".

Джемі посміхнувся і не відреагував на її гамбіт. Ясно, вони йому розповіли.

Джемі погладив свою літеру "М".

"Славетний Фінч — сухий м'яч, ось хто я такий! Узяв сьогодні сім голів з десяти,— він підійшов до столу, обрав собі футбольний журнал, розкрив його, погортав, а тоді мовив: — Скауте, якщо з тобою колись щось трапиться, або якщо ти не схочеш про щось говорити Атикусу..." "Ну?"

"Розумієш, якщо матимеш якісь неприємності в школі абощо, просто скажи мені. Я про тебе подбаю".

Джемі неспішно вийшов з вітальні, а Джін-Луїза витріщила очі, не вірячи, що це їй не наснилося.

12

Збудив її сонячний промінь. Джін-Луїза подивилася на годинник. П'ята. Хтось уночі прикрив її простирадлом. Вона скинула його і довго роздивлялася свої довгі ноги, дивуючись, що їм уже двадцять шість років. Мокасини стояли там, де вона їх залишила дванадцять годин тому. Біля них валялася одна шкарпетка, а другу вона знайшла у себе на нозі. Джін-Луїза зняла її і тихенько підійшла до туалетного столика, де і побачила себе у дзеркалі.

Вона з сумом дивилася на своє відображення. "Трапилося те, що містер Берджес назвав би Жахіттям,— сказала вона йому.— Господи, я вже років п'ятнадцять не прокидалася у такому стані. Сьогодні понеділок, я тут з суботи, попереду ще одинадцять днів відпустки, а я вже зранку вигляд маю, як невротичка-істеричка". Вона засміялася сама з себе: так, довгенько такого не було, стільки і слони не живуть, і нічого тут не вдієш.

Джін-Луїза узяла пачку цигарок і три кухонні сірники, запхнула сірники під целофанову обгортку і тихо вийшла до передпокою. Відчинила дерев'яні двері, потім розсувні скляні двері.

У будь-який інший день вона босоніж постояла б на росистій траві, послухала б вранішні наспіви пересмішників, поринула б у беззмістовність мовчазної, стриманої краси, яка оновлюється з кожним сходом сонця і зникає непоміченою половиною людства. Вона походила б під соснами з жовтими річними кільцями — під соснами, які стриміли до блискотливого неба в сонячному промінні, і всі її відчуття розчинилися б у радощах ранку.

Все це чекало на неї, прагнуло її прийняти, але вона не дивилася і не слухала. Лише дві хвилини спокою, поки вчорашній день повернеться до неї: ніщо не може знищити насолоду від першої цигарки вранці. І Джін-Луїза видихала дим у нерухоме повітря.

Вона обережно торкнулася учорашнього дня — і відсахнулася. "Я не насмілюся зараз про це думати, хай воно трошки відступить". Дивовижно, міркувала вона, відчуваєш нібито фізичний біль. Кажуть, коли вже терпіти несила, організм вмикає внутрішній захист, ти вирубаєшся і вже нічого не сприймаєш. Господь ніколи не посилає тобі більше, ніж ти в змозі винести...

То була віковічна мейкомська сентенція, яку полюбляли тендітні пані, що сиділи над небіжчиками, бо вважалося, що для тих це неймовірно втішно. Дуже добре, Джін-Луїза також втішиться. Вона проведе свої два тижні удома у ввічливому відстороненні, нічого не говорячи, нічого не вимагаючи, нікого не звинувачуючи. Діятиме так, як можна очікувати за таких обставин. І Джін-Луїза сіла і підперла голову руками. "Боже, наскільки було б краще, якби я вас обох застукала у брудній забігайлівці з якимись хвойдами... Газон треба покосити".

Джін-Луїза пішла до гаража, підняла ролетні двері й викотила звідти бензокосарку. Перевірила, чи є пальне в баку, натиснула на маленький важіль, поставила одну ногу на косарку, другою міцно закріпилася на землі й різко смикнула шнур. Мотор двічі чмихнув і заглух.

"Хай йому чорт, я його затопила".

Вона викотила косарку на сонце і повернулася в гараж, де озброїлася важким садовим секатором. Потім підійшла до дренажної труби біля під'їзної доріжки і зрізала цупку траву, що росла обабіч неї. Щось заворушилося у неї під ногами, і вона ухопила лівою рукою цвіркуна, а потім прикрила його правою рукою. Цвіркун несамовито бився між долонями, і вона його відпустила. "Ти загулявся,— сказала вона.— Повертайся додому до мами".

Якась вантажівка виїхала нагору і зупинилася перед нею. Хлопець-негр зіскочив з підніжки і вручив їй три кварти молока. Джін-Луїза поставила молоко на сходи веранди. Повертаючись до дренажної труби, вона ще раз спробувала завести косарку. Цього разу вийшло.

Вона задоволено дивилася на охайний прокіс. Скошена трава лежала рівненько і пахла свіжістю. "Курс англійської літератури був би зовсім інший, якби містер Вордсворт мав косарку",— подумала вона.

Щось майнуло в її полі зору, і вона звела очі. У дверях стояла Александра і жестами кликала її: мовляв, негайно біжи сюди. "Присягаюся, вона вже в корсеті. Цікаво, вночі вона колись перевертається з боку на бік у ліжку?" Малоймовірно, судячи з того, як вона стояла і чекала, поки підійде племінниця: густе сиве волосся її було, як завжди, акуратно зачесане; косметики ніякої, але це не мало значення. Вірогідно, Френсис завдав їй болю, коли народжувався, але навряд чи щось іще її колись зачіпало.

— Джін-Луїзо,— засичала Александра.— Ти піднімеш на ноги половину міста цією штукою! Ти вже збудила батька, а він майже зовсім не спав уночі. Негайно припини!

Джін-Луїза вимкнула мотор, і ця раптова тиша поклала кінець її перемир'ю з ними.

— Треба хоч щось уже тямити, а не працювати з косаркою босоніж. Фінк Сюел отак собі три пальці відтяв на нозі, а Атикус буквально минулої осені вбив у дворі змію у три фути завдовжки. Щиро кажучи, ти іноді так поводишся, що люди можуть подумати, ніби ти перелізла через всі межі!

Джін-Луїза мимоволі посміхнулася. Від Александри завжди можна було чекати якоїсь словесної недоречності. Найбільш прославився її коментар щодо захланності наймолодшого члена однієї єврейської родини з Мобіла, коли йому виповнилося тринадцять років: Александра заявила, що Аарон Стайн страшенно ненажерливий, вона ще таких не бачила,— він з'їв чотирнадцять пшеничних колосків під час своєї менопаузи[29].

— Чому ти не занесла молоко? Воно вже, мабуть, скисло.

— Я не хотіла вас усіх будити, тьотю.

— Але ж збудила,— відтяла Александра.— Снідатимеш?

— Тільки каву, будь ласка.

— Я хочу, щоб ти сьогодні вранці одягнулася і з'їздила в місто дещо мені купити. Тобі доведеться відвезти Атикуса. Він сьогодні зовсім не володіє руками.

Ліпше б Джін-Луїза лишилася в ліжку, поки вони б усі роз'їхалися. Але батько все одно підняв би її, щоб вона його відвезла.

Джін-Луїза ступила в дім, пройшла на кухню і сіла за стіл. Подивилася на гротескне начиння, яке Александра поклала біля тарілки Атикуса. Батько не дозволяв, щоб його годували, і доктор Фінч вирішив проблему, встромивши ручки виделки, ножа й ложки у великі дерев'яні шпульки.

— Доброго ранку,— увійшов до кухні батько.

Джін-Луїза втупилася у свою тарілку.

— Доброго ранку, сер.

— Я чув, тобі було недобре. Зазирнув до тебе, коли повернувся додому, а ти міцно спала. Все гаразд сьогодні?

— Так, сер.

— А з твого тону не скажеш.

Атикус попросив Господа наповнити їм вдячністю серця за ці й усі інші благословення, узяв свою склянку, але не втримав і пролив молоко на стіл. Воно натекло йому на коліна.

— Перепрошую,— вибачився він.— Мені вранці іноді потрібно багато часу, щоб дати собі раду.

— Сиди, я все приберу,— Джін-Луїза підскочила до раковини. Поклала на пролите молоко два кухонних рушника, дістала з шухлядки чистий і промокнула плями на батьковій сорочці та штанах.

— Нині мій рахунок з хімчистки б'є рекорди.

— Так, сер.

Александра подала Атикусу яєчню з беконом і тост. Коли батько цілковито зосередився на сніданку, Джін-Луїза подумала, що зможе безпечно на нього подивитися.

Він не змінився. Обличчя мав таке саме, що й завжди. "Не знаю, чому я очікувала, що він виглядатиме, як Доріан Грей".

Коли задзвенів телефон, вона аж підстрибнула.

Джін-Луїза не могла призвичаїтися до дзвінків о шостій ранку, часу Мері Вебстер. Слухавку взяла Александра й одразу повернулася до кухні.

— Це тебе, Атикусе. Шериф.

— Спитай, Сандро, будь ласка, що йому треба.

Александра пішла спитати і, повернувшись, мовила:

— Хтось там попросив його зв'язатися з тобою.

— Перекажи йому звернутися до Генка. Він може сказати Генку все те саме, що й мені,— мовив він і обернувся до Джін-Луїзи.— Я радий, що маю молодшого партнера, а також сестру. Що проґавить один з них, не проґавить другий. Цікаво, що це знадобилося шерифу в такий час?

— Мені теж,— відповіла вона мляво.

— Доню, гадаю, не завадить, якщо Аллен тебе сьогодні огляне. Ти сама не своя.

— Так, сер.

Крадькома вона спостерігала, як батько їсть сніданок. Він управлявся з громіздкими приборами так, ніби вони мали нормальний розмір і форму. Кинувши погляд на його обличчя, Джін-Луїза побачила, що воно заросло сивою щетиною. "Якби він відпустив бороду, вона була б уже біла, але волосся у нього тільки-тільки починає сивіти, а брови й досі блискуче-чорні. У дядька Джека вже зовсім білі скроні, а тітка Александра повністю сива. Коли я почну сивіти, з чого це почнеться? Чому я про це думаю?"

Вибачившись, вона взяла свою каву і перейшла до вітальні. Там поставила чашку на підставку торшера і, відсуваючи штори, побачила, як під'їжджає машина Генрі.

— Доброго ранку. Ти бліда як смертний гріх,— привітався Генрі.

— Дякую. Атикус на кухні.

Генрі вигляд мав як завжди. Після сну його шрам був майже непомітний.

— Ти не в гуморі? Я тобі вчора махав, коли побачив на балконі, але ти мене не помітила.

— Ти мене бачив?

— Бачив. Сподівався, ти на нас зачекаєш на вулиці, та марно. Сьогодні тобі краще?

— Так.

— Не гарчи на мене.

Вона випила каву, сказала собі, що хоче ще, і пішла слідом за Генрі до кухні. Він оперся на раковину і крутив на вказівному пальці ключі від машини. "Який він високий,— подумала вона,— майже такий, як кухонні шафи. Я вже ніколи більше не зможу сказати йому жодної доладної фрази".

— Отак воно і сталося,— говорив Генрі.— Рано чи пізно воно мало статися.

— Він пив? — спитав Атикус.

— Не пив, але був п'яний. Повертався з нічної гулянки у тій їхній забігайлівці.

— А що трапилося? — спитала Джін-Луїза.

— Син Зібо,— відповів Генрі.— Шериф сказав, що затримав його, а він попросив зателефонувати містеру Фінчу, щоб той його витягнув. От.

— А в чому справа?

— Люба, син Зібо виїжджав з негритянського кварталу на світанку, на карколомній швидкості, і збив старого містера Гілі, який саме переходив вулицю,— збив на смерть.

— О ні!

— А машина чия була? — спитав Атикус.

— Гадаю, самого Зібо.

— І що ти сказав шерифові?

— Переказати сину Зібо, що ви не візьметеся за цю справу.

Атикус обіперся ліктями об край столу і відштовхнувся.

— Даремно ти так сказав, Генку,— промовив він лагідно.— Звісно ж, ми беремося за неї.

"Дякую тобі, Господи". Джін-Луїза стиха зітхнула і потерла очі. Син Зібо був онуком Келпурнії. Атикус міг забути багато чого, але їх він не забуде ніколи. Вчорашній день швидко танув, як нічний кошмар.

Бідолашний містер Гілі, він, мабуть, так набрався, що й не втямив, як його збило.

— Але, містере Фінч,— заперечив Генрі,— я гадав, що жоден...

Атикус поклав долоню на ріг стільця. Коли йому треба було зосередитися, він зазвичай перебирав пальцями ланцюжок годинника і недбало порпався у годинниковій кишеньці. Але зараз руки його були нерухомі.

— Генку, я підозрюю, що коли ми знатимемо всі факти в цій справі, найкраще, що ми можемо зробити для хлопця, це порадити йому визнати себе винним. А ще — хіба не краще для нас стояти в суді поруч з ним, ніж допустити, щоб він потрапив у чужі руки?

Обличчя Генка поволі розпливлося в усмішці.

— Розумію, на що ви натякаєте, містере Фінч.

— А я ні,— заявила Джін-Луїза.— Що це за чужі руки?

— Скауте, ти, можливо, не знаєш,— обернувся до неї Атикус,— але адвокати, яким платить НАСПКН, тільки й вичікують, як канюки, подібних справ...

— Ти говориш про чорношкірих юристів?

Атикус кивнув.

— Атож. Ми вже маємо у себе в штаті трьох або чотирьох. Вони діють головно в Бірмінгемі й інших великих містах, але відстежують округ по округу, коли якийсь злочин вчиняється негром проти білої людини,— ти й уявити не можеш, які вони оперативні, й тоді вони з'являються і...

коротше, щоб ти зрозуміла: вони вимагають, щоб на таких процесах до складу присяжних вводили негрів. Вони викликають присяжних повісткою до суду, просять суддів пом'якшувати вирок, вдаються до протокольних хитрощів, а їх сила-силенна; намагаються примусити суддю зробити помилку. А найголовніше — вони прагнуть перевести розгляд справи до федерального суду, де, як їм відомо, карти підтасовуються на їхню користь. Таке вже трапилося у сусідньому судовому окрузі, і немає ніякої гарантії, що подібне не може статися тут.

Атикус повернувся до Генка.

— Ось чому я кажу, що ми візьмемося за цю справу, якщо він хоче нас.

— А мені здавалося,— мовила Джін-Луїза,— що НАСПКН заборонено діяти в Алабамі.

Атикус і Генрі подивилися на неї і розсміялися.

— Кохана,— почав Генрі,— ти не уявляєш, що почалося в округу Ебот, коли там трапилося щось подібне. Цієї весни нам здавалося, що том будуть серйозні заворушення. Навіть тут, на цьому боці ріки, люди скуповували всю зброю, яку можна було дістати, і...

Джін-Луїза вийшла з кухні.

У вітальні їй було чути рівний голос Атикуса:

— ...підемо трохи проти течії отаким чином... добре, що він попросив адвоката з Мейкома...

Вона не виблює свою каву, хай там що. До кого люди з оточення Келпурнії зверталися в першу чергу і завжди? Скільки розлучень улаштував Атикус для Зібо? П'ять щонайменше. Від якого шлюбу був цей

хлопець? Цього разу він потрапив у серйозну халепу, йому потрібна справжня допомога, а вони собі сидять на кухні й торочать про НАСПКН... "Ще не так давно Атикус зробив би це просто від доброго серця, зробив би заради Кел. Я конче мушу поїхати провідати її сьогодні вранці, конче..."

Що за хворість напала на людей, яких так любить Джін-Луїза? Невже вона не помічала цього, бо була далеко від них? Чи це накопичувалося поступово, протягом років, доки не набуло такої гострої форми? Чи це завжди було в неї під носом, а вона просто не дивилася? Ні, тільки не це! Що перетворило звичайних людей на галасливий непотріб, що змусило близьких їй душею людей озлобитися і казати "чорномазий", коли це слово ніколи не бувало в них на вустах?

— ...тримати їх на належному місці, сподіваюся,— говорила Александра, заходами до вітальні разом з Атикусом і Генрі.

— Немає чого перейматися,— заспокоїв її Генрі.— Все буде гаразд... О сьомій тридцять вечора, люба?

— Так.

— Могла б виявити трохи більше захоплення,— всміхнувся Атикус.— Ти їй вже набрид, Генку.

— Може, підвезти вас до середмістя, містере Фінч? Ще дуже рано, але, гадаю, я попрацюю в офісі над деякими справами, поки не так спекотно.

— Дякую, але Скаут відвезе мене трохи згодом.

Її дитяче прізвисько як громом вдарило їй по вухах. "Ніколи не смій мене більше так називати! Той ти, який називав мене Скаутом, помер і лежиш у землі".

Тут заговорила Александра:

— Я склала перелік того, що слід купити у "Джитні Джагнл", Джін-Луїзо. І піди перевдягнися. Можеш підскочити туди просто зараз, там уже відчинено, а потім повернешся по батька.

Джін-Луїза пішла до ванної і почала набирати гарячу воду. Повернулася до себе в кімнату, витягла з шафи полотняну сукню, перекинула її через руку. Знайшла у валізі пару черевичків на високих підборах, вибрала собі трусики і з цим усім пішла назад до ванної.

Подивилася на себе у дзеркальце на аптечній шафці. І хто тепер Доріан Грей?

Під очима у неї залягли синьо-коричневі тіні, проступили носо-губні складки. Без сумніву, це вже зморшки. Вона відтягла убік одну щоку і вдивилася у майбутню зморшку. "Начхати. Коли я готова буду вийти заміж, мені виповниться дев'яносто, і буде вже запізно. Хто мене поховає? Я в родині цаймолодша: це одна з причин, з якої варто мати дітей".

Вона додала холодної води, і коли температура стала прийнятною, влізла у ванну, ретельно вимилася, спустила воду, витерлася насухо і швидко вдягнулася. Сполоснула ванну, промокнула руки, повісила рушник сушитися і вийшла.

— Підфарбуй вуста,— звеліла їй тітка, яка також вийшла до передпокою. Відчинивши стінну шафу, Александра витягла пилосос.

— Я сама зроблю, коли повернуся,— сказала Джін-Луїза.

— Коли ти повернешся, все буде зроблено.

Сонце ще не розжарило тротуари Мейкома, але невдовзі розжарить. Джін-Луїза припаркувала машину перед крамницею та увійшла всередину.

Містер Фред поручкався з нею, сказав, що дуже радий її бачити, витягнув з холодильника запітнілу пляшку кока-коли, обтер її фартухом і простягнув їй.

Дуже приємно, коли щось у житті зовсім не змінюється, подумалося їй. Скільки він житиме, скільки вона сюди повертатиметься, містер Фред буде тут зі своєю... простою гостинністю. Де це було? В "Алісі"? Чи з братиком Кроликом? Ні, з Кротом. Кріт, коли повертався з якоїсь довгої подорожі, страшенно втомлений, знав, що його очікує проста гостинність.

— Я зберу для вас усе потрібне, а ти пий собі колу,— запропонував містер Фред.

— Дякую, сер.

Джін-Луїза зазирнула у перелік і вирячила очі.

— Тітка дедалі більше нагадує кузена Джошуа. Навіщо їй знадобилися коктейльні серветки?

— Гадаю,— засміявся містер Фред,— вона має на увазі святкові серветки. Ніколи не чував, щоб вона бодай пригубила коктейль.

— І не почуєте, будьте певні.

Містер Фред заходився робити свої справи і трохи згодом покликав Джін-Луїзу до підсобки.

— Чула про містера Гілі?

— Е-е-е... ну,— відповіла Джін-Луїза. Вона недаремно була дочкою юриста.

— Він так і не зрозумів, що його збило. Власне, навіть не тямив, куди ішов, бідолаха. Я в житті не бачив, щоб хтось пив стільки самогонки. Це було його єдине досягнення.

— А він хіба не грав на пляшці?

— Звісно, грав,— відповів містер Фред.— Пам'ятаєш часи, коли у будівлі суду проводили фестивалі талантів? Він завжди дув у свою пляшку. Приносив її повну, трошки відпивав, щоб знизити тон, потім ще пив, аби звук став зовсім низький, а там уже виконував своє соло. Щоразу це був "Старигань Ден Такер", і він шокував наших дам, але їм ніколи не вдавалося нічого довести. Бо, бачиш, чисте віскі не дуже пахне.

— А на що він жив?

— На пенсію, гадаю. Він воював у Іспанії... десь воював, та я, чесно кажучи, не можу пригадати точно. Ось ваше замовлення.

— Дякую, містере Фреде,— сказала Джін-Луїза.— Господи, я забула взяти гроші. Я залишу чек в Атикуса на столі, можна? Він невдовзі приїде до офісу.

— Звісно, можна, люба. Як почувається тато?

— Сьогодні доволі кепсько, але він буде на роботі, навіть якщо почнеться всесвітній потоп.

— Чому б тобі цього разу не залишитися вдома?

Джін-Луїза хотіла була розсердитися, але побачила на обличчі містера Фреда лише позбавлений цікавості добрий гумор.

— Обов'язково залишуся, колись.

— Знаєш, я був на Першій світовій,— сказав містер Фред.— Не у Європі, але нашою країною поїздив чимало. Не дуже хотілося мені повертатися додому, тож після війни я десять років жив по інших місцях, але що далі, то більше скучав за Мейкомом. Прийшла мить, коли я відчув, що мушу повернутися, інакше просто помру. Цього з себе ніколи не витравиш.

— Містере Фреде, Мейком нічим не відрізняється від усіх інших невеличких містечок. Спитайте кого хочете...

— Не в тому річ, Джін-Луїзо. Ти сама знаєш.

— Знаю,— кивнула вона.

— Річ не в тому, що тут розпочалося твоє життя. Річ у тому, що тут народжувалися і народжувалися і народжувалися люди, аж поки нарешті не з'явилася ти, яка от зараз п'є колу в "Джитні Джангл".

У цю мить Джін-Луїза гостро відчувала своє відчуження, відокремлення не лише від Атикуса й Генрі. Весь Мейком, місто й округ, залишав її з кожною годиною, і вона автоматично звинувачувала в цьому себе.

Вона вдарилася головою, сідаючи у машину. "Ніколи я не звикну до цього всього. Філософія дядька Джека таки має під собою ґрунт".

Александра забрала покупки з заднього сидіння. Джін-Луїза відчинила дверцята для батька, потім перехилилася через нього і зачинила їх.

— Вам потрібна сьогодні вранці машина, тьотю?

— Ні, люба. А ти кудись збираєшся?

— Так, мем. Я ненадовго.

Джін-Луїза пильно стежила за дорогою. Що завгодно, аби тільки не дивитися на батька, не слухати його і не розмовляти з ним.

Зупинившись біля перукарні, вона промовила:

— Спитай у містера Фреда, скільки ми йому винні. Я забула витягти з пакету чек. Обіцяла, що ти віддаси гроші.

Вона прочинила пасажирські дверцята, і батько вийшов з машини.

— Обережно!

Атикус помахав рукою водієві, що проїжджав повз них.

— Мене не зачепило,— сказав він.

Джін-Луїза об'їхала площу, вирулила на меридіанське шосе і дісталася до розвилки. Отут, мабуть, все і сталося, подумала вона.

На червоній жорстві, там, де закінчувався асфальт, проступали темні плями, і вона проїхала машиною по крові містера Гілі. На розвилці ґрунтової дороги повернула праворуч і поїхала такою вузькою стежиною, що велика машина ледь у неї втиснулася. За деякий час їхати далі стало неможливо. Дорогу заблокували автомобілі, які стояли наполовину в канаві. Джін-Луїза зупинилася біля останнього з них і вийшла. Проминула "форд" 1939 року, "шевроле" невизначеного покоління, "вілліс" і бірюзовий катафалк, на передніх дверцятах якого хромованим півколом

виступали слова "райський спочинок". Вона здригнулася, зазирнула всередину: там були ряди стільців, прикріплених до підлоги, які не залишали місця для лежачого тіла, живого чи мертвого. Це таксі, подумала вона.

Джін-Луїза зняла дротяне кільце зі стовпчика хвіртки й увійшла.

У Келпурнії був так званий підметений двір[30], і Джін-Луїза бачила, що його підмели нещодавно, бо серед гладеньких слідів ніг видно було невеличкі обламки мітли.

Вона підвела очі — на веранді невеличкої хатини Келпурнії стояли негри у різних варіантах одягу: декілька жінок надягли своє найкраще вбрання, одна прийшла у набивному ситцевому фартуху, інша у робочій одежі, вочевидь, просто з поля. Джін-Луїза упізнала в одному з чоловіків професора Честера Сампера, ректора Торгового інституту "Гора Синай", найбільшого навчального закладу для негрів у окрузі Мейком. Професор Сампер, як завжди, був убраний у все чорне. Інший чоловік у чорному був незнайомий, але Джін-Луїза здогадалася, що це священик. На Зібо було його робоче вбрання. Побачивши її, всі випросталися і відійшли від краю веранди, всі як один. Чоловіки зняли капелюхи і кепі, жінка у фартуху сховала під нього руки.

— Доброго ранку, Зібо,— промовила Джін-Луїза.

Зібо зламав шерегу, зробивши крок уперед.

— Здрастуйте, міс Джін-Луїзо. Ми не знали, що ви приїхали додому.

Джін-Луїза майже фізично відчувала на собі погляди негрів. Вони стояли мовчки, поштиво і пильно дивилися на неї.

— Келпурнія вдома? — спитала вона.

— Так, мем, міс Джін-Луїзо. Мама в хаті. Хочете, я її приведу?

— А можна мені зайти, Зібо?

— Так, мем.

Чорношкірі розступилися, щоб дати їй підійти до вхідних дверей. Зібо, не дуже знаючись на тонкощах протоколу, відчинив двері й відступив, щоб дати їй пройти.

— Проведіть мене до неї, Зібо,— попросила Джін-Луїза.

Вона увійшла за ним до темної вітальні, просоченої мускусно-солодким запахом охайних негрів: нюхальним тютюном і рідиною для укладки волосся "Серця кохання". Декілька затінених фігур підвелися, коли вона увійшла.

— Сюди, міс Джін-Луїзо.

Пройшли вузеньким коридором, і Зібо постукав у нефарбовані соснові двері.

— Мамо,— сказав він.— У нас міс Джін-Луїза.

Двері тихенько прочинилися, і показалася голова дружини Зібо. Жінка вийшла у коридор, у якому вони втрьох ледь поміщалися.

— Привіт, Гелен,— сказала Джін-Луїза.— Як там Келпурнія?

— Вона дуже переживає, міс Джін-Луїзо. Френк, він ніколи раніше не мав жодних проблем...

Отже, це був Френк. З усіх своїх численних нащадків Келпурнія найбільше пишалася Френком. Він стояв у черзі на вступ до Інституту Таскеджі. Він був природжений сантехнік, міг полагодити все, що протікає.

Гелен, з важким обвислим животом, який виносив купу дітей, прихилилася до стіни. Вона була боса.

— Зібо,— спитала Джін-Луїза,— ви з Гелен знову живете разом?

— Так, мем,— спокійно відповіла Гелен.— Він уже достатньо постарів.

Джін-Луїза поглянула на зніяковілого Зібо. Під страхом смерті вона не змогла б розібратися у сімейній історії Зібо. Гелен, мабуть, була матір'ю Френка, проте Джін-Луїза не була того певна. Гелен точно була першою дружиною Зібо й, очевидно, його нинішньою дружиною, але скільки він їх мав між цими двома шлюбами?

Їй згадалося, що говорив Атикус, коли ця пара прийшла до нього в контору по розлучення багато років тому. Атикус спробував їх помирити і спитав, чи не хоче Гелен повернутися до чоловіка. "Ні, сер, містере Фінч, — неквапно відповіла та.— Зібо, він повсякчас розважається з іншими жінками. Від мене він тепер не має ніякої радості, а мені не потрібен чоловік, який не любить свою жінку".

— Я можу побачитися з Келпурнією, Гелен?

— Так, мем, заходьте собі.

Келпурнія сиділа у дерев'яному кріслі-гойдалці в кутку біля коминка. В кімнаті стояло залізне ліжко, вкрите линялим покривалом з узором з подвійних обручок. На стіні висіли три величезні фотографії негрів у позолочених рамах і календар від фірми "Кока-кола". Груба камінна дошка була вщерть заставлена маленькими яскравими статуетками з

гіпсу, порцеляни, глини й білого скла. Зі стелі звисала на дроті лампочка без абажура, вона кидала різкі тіні на стінку за коминком і в куток кімнати, де сиділа Келпурнія.

"Якою маленькою вона здається,— подумала Джін-Луїза.— А раніше була така висока!"

Келпурнія постаріла і дуже схудла. Зір у неї сильно погіршився, і вона носила окуляри у чорній оправі, які вирізнялися на тлі її м'яко-брунатної шкіри. Руки її лежали на колінах. Та коли увійшла Джін-Луїза, Келпурнія підняла їх і випростала пальці.

У Джін-Луїзи перехопило в горлі на сам погляд на ці кістляві пальці, що бували такими ніжними, коли Джін-Луїза хворіла, і ставали твердими як слонова кістка, коли вона не слухалася. Ці пальці вміли виконувати роботу будь-якої складності, і виконувати з любов'ю. Джін-Луїза притиснула їх до вуст.

— Кел,— промовила вона.

— Сідай, дитино. Є тут стілець?

— Є, Кел.

Джін-Луїза підтягла стілець і всілася навпроти свого давнього друга.

— Кел, я прийшла тобі сказати... прийшла сказати, що коли я можу щось для вас зробити, ти мусиш одразу мене сповістити.

— Дякую, мем,— відізвалася Келпурнія.— Я ні про що таке не знаю.

— Я хочу, щоб ви пам'ятали: містер Фінч дізнався про все рано-вранці. Френк попросив шерифа йому зателефонувати, і містер Фінч... допоможе.

Слова завмерли у неї на вустах. Ще позавчора вона промовила б: "Містер Фінч допоможе Френкові", повністю впевнена, що Атикус перетворить темряву на сонячний день.

Келпурнія кивнула. Вона підвела голову і дивилася просто перед собою. "Вона мене не бачить як слід,— подумала Джін-Луїза.— Цікаво, скільки їй років. Я ніколи не знала точно, навряд чи і вона сама знає".

— Не хвилюйся, Кел. Атикус зробить усе можливе.

— Я знаю, що зробить, міс Скаут. Він завжди робить усе можливе. І завжди діє правильно.

Джін-Луїза аж рота розтулила від подиву, не зводячи очей зі старої. Келпурнія сиділа з гордовитою гідністю, яка з'являлася у неї в урочистих випадках, разом з граматичними помилками. Якби зараз земля зупинилася, дерева позамерзали і море викинуло б на берег усіх потонулих, Джін-Луїза того не помітила б.

— Келпурніє!

Джін-Луїза заледве чула, як Келпурнія говорить:

— Френк... він вчинив зле... він за це має відповісти... мій онучок. Я його люблю... але він піде до криміналу, є той містер Фінч чи нема того містера Фінча...

— Келпурніє, припини!

Джін-Луїза звелася на ноги. Вона відчувала, як на очі їй навертаються сльози, і наосліп підійшла до вікна.

Старенька не ворухнулася. Джін-Луїза обернулася й побачила, як Кел сидить, намагаючись дихати рівно. Келпурнія поводилася, як при гостях. Джін-Луїза знову всілася перед нею.

— Кел! — вигукнула вона.— Кел, Кел, Кел, що ти зі мною робиш? Що сталося? Я ж твоя дівчинка, невже ти мене забула? Чого ти мене відштовхуєш? Що ти зі мною робиш?

Келпурнія поклала руки на бильця крісла-гойдалки. Обличчя її було вкрите мільйоном зморщечок, а очі важко було роздивитися за товстими лінзами окулярів.

— А що ви робите з нами? — сказала вона.

— З вами?

— Так. З нами.

Джін-Луїза відповіла роздумливо, не стільки Келпурнії, скільки собі:

— Скільки я живу, мені й не снилося ніколи, що може трапитися щось таке. Але воно трапилося. Я не можу порозумітися з єдиною людиною, яка мене ростила відтоді, як мені виповнилося два роки... це сталося, і я тут сиджу і не можу повірити. Поговори зі мною, Кел. Заради Бога, поговори зі мною доладно. Не сиди отака чужа!

Вона поглянула на обличчя старенької — і зрозуміла, що все безнадійно. Келпурнія дивилася на неї, але в очах її не було і натяку на співчуття.

Джін-Луїза підвелася йти геть.

— Скажи мені тільки одне, Кел,— попросила вона.— Тільки одне, перш ніж я піду. Будь ласка, я мушу знати. Ти нас ненавиділа?

Старенька сиділа мовчки, несучи на собі тягар усіх прожитих років. Джін-Луїза чекала.

Нарешті Келпурнія похитала головою.

— Зібо,— мовила Джін-Луїза.— Якщо я можу чимось допомогти, заради Бога, кличте мене.

— Так, мем,— відізвався здоровань.— Тільки не схоже, що можна чимось зарадити. Адже Френк справді збив того дядька, і тут уже ніхто нічо' не зробить. Містер Фінч, він теж не може дати жодної ради у такому ділі. А чи не можемо ми зробити щось для вас, поки ви вдома, мем?

Вони стояли на веранді у проході, який для них звільнили. Джін-Луїза зітхнула.

— Так, Зібо, можете. Просто зараз. Допоможіть мені розвернути машину. Бо я на кукурудзяне поле заїду.

— Так, мем, міс Джін-Луїзо.

Вона дивилася, як Зібо вправно порається з її машиною на вузькій дорозі. "Сподіваюся, мені вдасться повернутися додому",— подумала вона.

— Дякую, Зібо,— промовила вона стомлено.— Не забувайте, що я вам сказала.

Негр приклав пальці до капелюха і повернувся до материної хати.

Джін-Луїза сиділа в машині, втупившись очима у кермо. "Чому все, що я любила на світі, всього за два дні пішло від мене? Чи й Джемі також відвернувся б від мене? Вона любила нас, присягаюся, що вона нас любила. А зараз сиділа переді мною і бачила не мене, а білих людей. Вона мене виростила, але тепер їй байдуже.

Так було не завжди, богом клянуся, не завжди. Люди довіряли одне одному з якоїсь причини, не пригадую з якої. Вони тоді не пантрували одне за одним, як яструби. Десять років тому я б не отримувала таких поглядів, піднімаючись до них на веранду. Вона ніколи не поводилася з нами, як з гостями... коли Джемі помер, її улюбленець Джемі, Кел дуже страждала..."

Джін-Луїза згадала, як вона приїжджала до Келпурнії одного вечора два роки тому. Кел сиділа у своїй кімнаті, так само як сьогодні, в окулярах. Вона плакала. "З ним завжди було так легко,— примовляла вона.— Ніколи жодних проблем від мого хлопчика. Він привіз мені подарунок з війни, подарував електричне пальто". Коли Келпурнія усміхалася, її обличчя вкривалося безліччю зморшок. Кел підійшла до ліжка і витягла з-під нього щось здоровенне, чорне, шкіряне. Це було пальто німецьких офіцерів-льотчиків. "Бачиш? Воно вмикається". Джін-Луїза оглянула пальто і побачила в ньому безліч тоненьких дротиків. Ще там була кишеня для батарейок. "Містер Джемі сказав, що воно зігріватиме мої старі кістки взимку. Казав, щоб я не боялася, тільки остерігалася грози й блискавок". Келпурнія у своєму електричному пальті була предметом заздрості усіх сусідів. "Кел,— сказала тоді Джін-Луїза,— будь ласка, повернися до нас. Я не можу поїхати до Нью-Йорка з легким серцем, якщо тебе не буде в нашому домі". Здавалося, це справило враження: Келпурнія випростала спину і кивнула. "Добре, мем. Я повернуся. Не треба хвилюватися".

Джін-Луїза завела машину і повільно поїхала до міста.

Ені, бені, майні, май,

Чорномазого хапай!

А коли він завищить,

Відпусти — нехай біжить!

"Боже, допоможи мені".

Частина V

13

Александра поралася біля кухонного столу, заглиблена у свої кулінарні обряди. Джін-Луїза спробувала пройти повз неї навшпиньках, непомітно, але марно.

— Іди подивися.

Александра відступила від столу, і погляду Джін-Луїзи відкрилися кришталеві тарелі, заставлені у три шари вишуканими сандвічами.

— Це Атикусова вечеря?

— Ні, він сьогодні збирається поїсти в місті. Ти ж знаєш, він терпіти не може втручатися у велику компанію жінок.

Святий Мойсею, царю Юдейський! Кавове частування.

— Люба, може, ти приготуєш вітальню? Гості прийдуть десь за годину.

— А кого ви запросили?

Александра оголосила такий безглуздий перелік гостей, що Джін-Луїза тяжко зітхнула. Половина жінок були молодші за неї, половина — старші; жодних спільних спогадів, за винятком однієї особи, з якою Джін-Луїза безнастанно сварилася в школі.

— А де всі мої однокласниці? — спитала вона.

— Десь тут, гадаю.

Так, звісно. Десь у Старому Саремі й ще далі в лісах. Цікаво, ким вони стали.

— Ти зранку їздила до когось у гості? — спитала Александра.

— Провідала Келпурнію.

Ніж у Александри в руці дзенькнув об стіл.

— Джін-Луїзо!

— А в чому, дідько, річ?

"Це буде остання наша з нею сварка, отже, треба стриматися. Ніколи в житті не вдавалося мені зробити щось правильно у стосунках з тіткою".

— Заспокойтеся, міс,— голос Александри звучав холодно.— Джін-Луїзо, у Мейкомі ніхто вже більше не відвідує негрів, а надто після того, як вони з нами чинять. Вони не просто ледачі, вони подеколи дивляться на нас із відвертою зухвалістю, і часи, коли ми від них залежали, пішли в минуле. Ця НАСПКН з'явилася тут і морочить їм голови так, що ця отрута вже з вух у них сочиться. Тільки тому, що ми маємо сильного шерифа, у

нашому окрузі справи ще не зовсім кепські. Ти просто не розумієш, що тут коїться. Ми гарно до них ставилися, ми викуповували їх з в'язниці під заставу, сплачували їхні борги, давали їм роботу, коли роботи не було, ми заохочували їх до самовдосконалення, вони цивілізувалися, але, люба моя, це нашарування цивілізації таке благеньке, що зграя нахабних негрів з північних штатів здатна всього за п'ять років зруйнувати прогрес, досягнутий протягом століття... Ні, мем, після того, як вони нам віддячили за піклування про них, ніхто у Мейкомі вже не хоче їм допомагати, коли вони вскочать у халепу. Вони лише кусають руку, яка їх годує. Ні, шановні, з цим покінчено — хай тепер самі дають собі раду.

Джін-Луїза проспала дванадцять годин, але вона аж згиналася від утоми.

— Сара, служниця Мері Вебстер, була членкинею НАСПКН роками, як і інші куховарки у нас в місті. Коли Келпурнія пішла, я зрозуміла, що просто не витримаю нової, та нам з Атикусом це й не потрібно. Догоджати чорномазим зараз — це ніби прислужувати королям.

"Моя благочестива тітка розмовляє, як містер Грейді О'Генлон, який кинув роботу, щоб присвятити увесь свій час збереженню сегрегації".

— Доводиться панькатися й носитися з ними, поки вже перестаєш розуміти, хто служить кому. Воно нині того не варте... куди це ти йдеш?

— Підготувати вітальню.

Джін-Луїза впала у глибоке крісло і порахувала, скільки разів вона почувалася по-справжньому нещасною. "Моя тітка — зовсім чужа і ворожа, моя Келпурнія не хоче мене знати, Генк несповна розуму, а Атикус... щось тут зі мною не так, це я не така. Так мусить бути, бо ці люди вже не можуть змінитися.

Чому їм не стає моторошно? Як можуть вони щиро вірити у те, що чують в церкві, а потім говорити так, як вони говорять, слухати такі слова, від яких вивертає душу? Я гадала, що я християнка, але це не так. Я щось інше, тільки не знаю, що саме. Усього, що я досі вважала правильним і неправильним, мене навчили саме ці люди. Отже, справа не в них, а в мені. Щось сталося зі мною.

Вони намагаються пояснити мені в якийсь химерний спосіб, що в усьому винні негри... але негри тут ні до чого, це так само точно, як і те, що я не здатна літати, хоча, бачить Бог, я можу вилетіти з вікна от просто зараз".

— Ти ще не підготувала вітальню? — Александра стояла просто перед нею.

Джін-Луїза підвелася і підготувала вітальню.

Сороки злетілися на частування о десятій тридцять, за розкладом. Джін-Луїза стояла на ґанку і віталася з кожною з гостей. Вони всі були в капелюшках і рукавичках, вони все заповнили ароматом трояндової олії, парфумів, туалетної води і пудри. Їхня косметика присоромила б єгипетського малювальника, а їхнє вбрання, а надто взуття було, безперечно, придбане в Монтгомері або в Мобілі: по всій вітальні Джін-Луїза бачила найдорожчі й найпрестижніші бренди.

Про що вони тепер говорять? Джін-Луїза тимчасово оглухла, а згодом дослухалася. Юні дружини самовдоволено цвірінькали про своїх Бобів і Майклів, про те, як вони вже чотири місяці одружені з Бобом чи Майклом і як Боб чи Майкл потовстішали на двадцять фунтів кожний. Джін-Луїза подолала спокусу просвітити своїх юних гостей щодо можливих причин швидкого гладшання їхніх коханих і перемикнула увагу на Пелюшкову Групу, яка її засмутила понад усяку міру:

— ...коли Джері було два місяці, він подивився на мене і сказав... пересадка на горщик має взагалі починатися, коли... його хрестили, а він ухопив містера Каменя за волосся, і містер Камінь... мочиться тепер у ліжко. Я її відучила від цього тоді ж, коли відучила смоктати палець, застосувавши... гарнюсіньку, просто гарнюсіньку сорочечку, яку тільки можна уявити: на ній червоний слоник і напис "Малиновий приплив"... ми віддали п'ять доларів, щоб оте викинули з дому.

Ліворуч від неї сиділа Електробригада: цим було від тридцятьох до тридцяти п'ятьох років, і здебільшого час вони збавляли в клубі "Амануенсіс", вихваляючись одна перед одною різноманітними електроприладами:

— ...Джон каже... Келвін каже, що це... нирки, та Аллен заборонив мені їсти смажене... коли мене прищепила та застібка-змійка, я вже хотіла ніколи більше не... знати б, чого вона вважає, що зможе завжди легко відбутися... бідолашка, на її місці я би пройшла... курс електролікування, ось що їй призначили. Кажуть, вона тепер... вибиває килим щосуботи, коли приходить Лоренс Велк... сміялася, мало не вмерла! На ньому було... моє старе весільне вбрання, і я й досі можу його носити.

Джін-Луїза подивилася на трьох Вічнозелених, Що Не Втрачають Надії, праворуч від себе. То були життєрадісні мейкомські дівиці з чудовою репутацією, яким не вдалося ще вийти заміж. Їхні одружені однолітки ставилися до них поблажливо, їх трошки жаліли, їх знайомили з чоловіками, які приїжджали навідати своїх старих друзів. Джін-Луїза подивилася на одну з них з ущипливим задоволенням: коли їй було десять років, вона зробила першу й останню спробу приєднатися до гурту і попросила Сару-Джейн: "Можна мені прийти до тебе в гості сьогодні після школи?" — "Ні,— відрізала Сара-Джейн,— мама каже, що ти надто неотесана". А тепер вони обидві самотні, з цілком різних причин, але відчуття одне й те саме, хіба ні?

Вічнозелені, Що Не Втрачають Надії, гомоніли між собою:

— ...найдовший день у моєму житті... поза банком... новий будинок на дорозі, там, де... Навчальний центр, складіть усе разом, і ви проводите у церкві чотири години... скільки разів я казала містеру Фреду, що люблю помідори... аж плавилися. Я сказала: якщо ви не встановите кондиціонер в офісі, я... зіпсувала всю гру. Кому потрібні ці фокуси?

Джін-Луїза устряла в паузу:

— Ти досі в банку, Саро?

— Звісно, де ж іще. Буду там до скону.

Гм.

— А як там Джейн — не пам'ятаю прізвища? Твоя шкільна подружка?

Сара та Джейн Як-там-її були колись нерозлучні.

— А, ти про оту. Вийшла під час війни заміж за дуже чудернацького хлопця і тепер так сміховинно розмовляє, удає аристократичну вимову, ти б її нізащо не впізнала.

— Он як? А де вона нині живе?

— У Мобілі. Виїхала у Вашингтон під час війни і підчепила цей жахливий акцент. Усі вважають, що він їй не вдається, але ніхто не наважується їй про це сказати, от вона і тримається його. Пам'ятаєш, як вона завжди ходила, задерши голову, отак? Вона й досі так ходить.

— Справді?

— Угу.

"Тітка, хай їй грець, має якесь доручення",— подумала Джін-Луїза, помітивши, що Александра подає їй сигнали. Отож вона пішла до кухні й узяла тацю зі святковими серветками. Розносячи їх по рядах, Джін-Луїза почувалася так, ніби пробігається по клавішах гігантського клавесина.

— ...ніколи в житті... я не бачила такої прегарної картини... як старий містер Гілі... лежав на камінній дошці просто у мене під носом... невже? Гадаю, близько одинадцятої... вона дограється до розлучення. Врешті-решт, те, як він... розтирав мені спину щогодини протягом усього дев'ятого місяця...ти би просто вмерла. Бачила б ти, як він... ночами пісявся що п'ять хвилин. Я поклала край... всім у нашому класі, крім тієї потворної дівиці зі Старого Сарема. Вона не розуміла відмінності... між рядками, але ти ж добре розумієш, що саме мав він на увазі.

Знову прохід по всій клавіатурі — з сандвічами.

— ...містер Талберт подивився на мене і каже... він ніколи б не навчився ходити на горщик... з бобами щовечора у четвер. Це єдине, чого він навчився у янкі... Війна з Троєю? Ні, дорогенька, я сказала "він і нас троє"... зі сміттярем. Це єдине, на що я спромоглася, потому як вона пройшла через... жито. Мені нічого не лишалося робити, я почувалася, як товста... Амінь! Буду рада, коли все закінчиться... як він до неї ставився... купи й купи пелюшок, а він питає, чому я замучена?.. Кінець кінцем, він був у... у паперах весь час, ось де.

Александра йшла слідом за нею, приглушуючи клавіші кавою, аж поки вони не перейшли у легке дзижчання. Джін-Луїза вирішила, що Електробригада підійде їй найкраще, узяла диванну подушку, щоб було на чому сидіти, і приєдналася до них. Вона обрала зі зграї Гестер Синклер.

— Як там Білл?

— Добре. З ним стає дедалі важче ладнати. Який жах те, що сталося зі старим містером Гілі сьогодні вранці!

— Твоя правда.

— А той хлопець не пов'язаний якось із вашою родиною? — спитала Гестер.

— Пов'язаний. Він онук нашої Келпурнії.

— Господи, я нині зовсім не знаю, хто з них хто, оці всі молодші... Гадаєш, його судитимуть за вбивство?

— Ненавмисне вбивство, я б сказала.

— Он як,— Гестер була розчарована.— Так, мабуть, це правильно. Він же не хотів його вбити.

— Ні, не хотів.

Гестер засміялася.

— А я сподівалася, ми трохи розважимося.

У Джін-Луїзи волосся заворушилося. "Схоже, я втрачаю почуття гумору, ось у чому річ. Стаю схожою на кузена Едварда".

Гестер торочила далі:

— ...в нас тут не було цікавого судового процесу вже років з десять. Тобто процесу над чорномазими. Нічого, крім бійок і пиятики...

— А ти любиш ходити на суди?

— Ясна річ. Минулої весни був найшаленіший процес про розлучення. Якісь горлопани зі Старого Сарема. Добре, що суддя Тейлор помер, ти ж пам'ятаєш, як він не терпів таких речей, завжди вимагав, щоб дами звільнили залу суду. Новому судді це байдуже. Що ж...

— Перепрошую, Гестер. Тобі варто випити ще кави.

Александра тримала важкий срібний кавник. Джін-Луїза дивилася, як тітка наливає каву. Не пролила ані краплини. "Якби ми з Генком..." Генк!

Джін-Луїза оглянула довгу вітальню з низькою стелею, в якій у два ряди сиділи жінки — жінки, яких вона знала майже все своє життя, але після п'ятихвилинної розмови з якими не могла вигадати, що ще сказати. "Мені нема про що з ними говорити. Вони теревенять безупинно про те, чим займаються, а я не знаю, як робити те, чим займаються вони. Якщо ми одружимося — якщо я візьму шлюб з кимось у цьому місті, вони стануть моїми подругами, а я не уявляю, що їм сказати. Я б тоді стала Джін-Луїза Мовчазна. Ніколи б не спромоглася влаштувати отаке частування, а тітка буквально мліє від задоволення. Мене б до смерті тягали до церкви, мене б замучили грою у бридж, мене би змушували писати рецензії на книжки для клубу "Амануенсіс", мене б хотіли залучити до цього товариства. Треба чимало такого, чого мені бракує, щоб відбувся такий шлюб".

— ...надзвичайно сумна історія,— виголошувала Александра,— але вони просто отакі, і з цим нічого не вдієш. Келпурнія була з них найкраща. Оцей її Зібо, оцей лайдак, він ще з дерева не зліз, але, знаєте, Келпурнія примушувала його одружуватися з кожною з його жінок. Їх було, здається, п'ятеро, але Келпурнія примушувала його брати шлюб з кожною. Ось вам і все їхнє християнство.

— Ніколи не знаєш, що там у них у головах. Візьміть мою Софі: якось я у неї питаю: "Софі,— кажу,— на який день випадає в цьому році Різдво?" Софі чухає свої кудлаті патли і каже: "Міс Гестер, гадаю, що на

двадцять п'яте". Я сміялася, мало не луснула. Я ж хотіла дізнатися про день тижня, а не про дату. Недоумки!

"Гумор, гумор, гумор, я втрачаю почуття гумору. Стаю нудна, як "Нью-Йорк пост"".

— Але ж ви знаєте, що вони й досі це роблять. Якщо їх зупинити, вони просто перейдуть у підпілля. Білл каже, що не здивується, якщо ми матимемо ще одне повстання Ната Тернера[31], ми сидимо на діжці з динамітом і мусимо бути до всього готові,— говорила Гестер.

— Слухай, Гестер, я, звісно, небагато про це знаю, та я гадала, що ті люди в Монтгомері головним чином збиралися, щоб молилися в церкві,— сказала Джін-Луїза.

— Ой, дорогенька, хіба ти не знаєш, що то було просто аби викликати співчуття у східних штатах? Це найстаріший прийом у світі. Як відомо, кайзер Вільгельм молився щовечора.

З пам'яті Джін-Луїзи виринув якийсь дурний віршик. Де вона його вичитала?

Ото була, моя Августо,

Гульба, нехай їй буде пусто:

Французів тисячі лежать.

Славімо Божу благодать.

Цікаво, де це Гестер викопала свою інформацію? Джін-Луїза не могла уявити, щоб Гестер читала щось, крім журналу "Добре домоведення", хіба що під дулом пістолета. Хтось їй це розповів. Хто саме?

— Захоплюєшся тепер історією, Гестер?

— Що? Та ні, просто переказую те, що мені розповідає мій Білл. Він у мене такий розумаха, все читає. Каже, що чорномазі, які заправляють у північних штатах, намагаються діяти, як Ганді, а ти ж знаєш, що це таке.

— Боюся, не знаю. І що ж це таке?

— Комунізм.

— Справді? А я гадала, що комуністи обстоюють силове захоплення влади і все таке решта.

Гестер похитала головою.

— На якому світі ти живеш, Джін-Луїзо? Вони вдаються до будь-яких заходів, що можуть їм допомогти. Так само як католики. Тобі ж відомо, як католики їздять по світу і практично самі стають тубільцями, аби тільки навернути на свою віру. Та вони ладні твердити, що сам святий Павло був чорномазим, якщо це наверне бодай одного чорномазого. Білл каже,— а він, як ти знаєш, був на війні,— Білл каже, що на деяких з тих островів неможливо відрізнити, де вуду, а де римо-католицька церква, і він би не здивувався, якби побачив шамана-тубільця у католицькій сутані. Те саме і з комуністами. Вони роблять усе, просто будь-що, аби тільки захопити владу в нашій країні. Вони оточують нас, і розбери тепер, хто комуніст, а хто ні. Господи, та навіть в окрузі Мейком...

Джін-Луїза засміялася.

— Гестер, та що треба комуністам від округу Мейком?

— Цього не знаю, зате знаю, що існує один осередок по дорозі на Тускалузу, і якби не ті хлопці, то чорномазі вже ходили б до школи разом з усіма.

— Щось я не дуже розумію тебе, Гестер.

— Невже ти не читала про тих химерних професорів, які ставлять питання на цих, як їх там? — вчених радах університетів? Вони б таке залюбки дозволили. Якби не оті хлопці з братерства...

— На Бога, Гестер! Мабуть, я читала не ту газету. У тій, яку я читала, було написано, що ота зграя працює на шинному заводі...

— І що ж ти читаєш, комуністичну газету?

"Ти від себе у захваті. Кажеш усе, що спаде тобі на думку, але я не розумію тих речей, що спадають тобі на думку. Хотіла б я залізти тобі в голову, вкласти туди якийсь факт і простежити, як він рухається звивинками мозку, поки не дійде до рота. Ми обидві народилися тут, ми ходили до тієї самої школи, ми вивчали одне й те саме. Цікаво, що ж ти бачила і чула".

— ...всі знають, що НАСПКН прагне зруйнувати Південь...

"Ти зачата у недовірі й віддана постулату, що всі люди народжуються порочними".

— ...вони відкрито визнають, що хочуть покінчити з негритянською расою, і зроблять це за чотири покоління. Білл каже, що тільки-но вони до цього візьмуться...

"Сподіваюся, світ не почує і не пам'ятатиме довго, що ти тут зараз верзеш".

— ...і якщо хтось думає щось інше, то він або комуніст, або не кращий за комуніста. Пасивний опір, ага, якраз!

"Коли в ході різних подій стає необхідно, щоб один народ розірвав політичні пута, які зв'язують його з іншим народом, то ці люди, виходить, комуністи?"

— ...вони завжди одружуються з тими, у кого шкіра трохи біліша, ніж у них, вони хочуть розпорошити, змішати расу...

Тут Джін-Луїза урвала її.

— Гестер, дозволь дещо запитати. Я вже вдома від суботи, і від суботи багато наслухалася про змішення раси, от я б хотіла знати, чи це просто невдалий вираз і чи не варто його вилучити з південної говірки. Щоб змішати расу,— якщо це правильний термін,— треба, щоб рас було принаймні дві, а коли ми, білі, верещимо про зміщення, хіба це не проблема нас самих як раси? З таких розмов я виношу одне: коли б таке було узаконене, то всі масово помчали б одружуватися з неграми. Якби я була вчена,— а я не вчена,— я б сказала, що в таких балачках проступає глибока психологічна проблема, яка не надто лестить тому, хто говорить. У найкращому разі такі балачки свідчать про небезпечну недовіру до своєї власної раси.

Гестер зиркнула на Джін-Луїзу.

— Сподіваюся, ти сама не знаєш, що говориш,— промовила вона.

— Я також на це сподіваюся,— відповіла Джін-Луїза,— тільки в мене волосся стає сторч щоразу, як таке чую. Гадаю, це тому, ще коли мене виховували, такого ніхто не говорив.

— Ти що, натякаєш?..— наїжачилася Гестер.

— Вибач,— сказала Джін-Луїза.— Я не хотіла тебе образити. Пробач, будь ласка.

— Джін-Луїзо, коли я те казала, я зовсім не мала на увазі нас.

— А кого ж ти мала на увазі?

— Я говорила про цих, ну, сама знаєш, про бидлюків. Про чоловіків, які живуть з негритянками і так далі.

— Оце дивно,— посміхнулася Джін-Луїза.— Сто років тому білі джентльмени спали з чорними жінками, а тепер це робить бидло.

— Але ж то було, коли негри були їхньою власністю, дурненька. Ні, НАСПКН полює на біле бидло. Хоче, щоб чорномазі одружувалися з цим прошарком, аж поки суцільна соціальна модель не розпадеться.

Соціальна модель. Узор з подвійних обручок... "Не може бути, щоб Келпурнія нас ненавиділа, а Атикус вірив у подібну балаканину. Вибачте, але це неможливо. Від учорашнього дня я почуваюся так, немов мене запхали у глибокий, глибокий колодязь..."

— А як там Нью-Йорк?

Нью-Йорк. Нью-Йорк? Я вам розповім, як там Нью-Йорк. Нью-Йорк має всі відповіді. Люди відвідують Асоціацію молодих християн, ходять до Спілки англійської мови, до Карнегі-холу, до Нової школи суспільних наук — і знаходять відповіді. Це місто живе гаслами, "ізмами" і знаходить швидкі відповіді. Нью-Йорк зараз каже мені: "Джін-Луїзо Фінч, ти поводишся всупереч власній доктрині стосовно свого класу, тому ти не існуєш. Найрозумніші люди країни сказали нам, хто ти така. Від цього не втечеш, і ми не звинувачуємо тебе за це, але просимо поводитися в межах правил, які мудрі встановили щодо твоєї поведінки, і не намагайся стати кимось іншим".

На це Джін-Луїза відповідає ось як: "Повірте, те, що сталося у моїй родині, зовсім не те, про що ви думаєте. Я можу сказати тільки одне: все,

що я знаю про людську гідність, я вивчила саме тут. У вас я не навчилася нічого, хіба лише підозрілості. Я не знала, що таке ненависть, доки не стала жити поміж вас і не побачила, як ви безнастанно щось ненавидите. Довелося навіть прийняти закон, який забороняє вам ненавидіти. Я зневажаю ваші швидкі відповіді, ваші гасла в метро, але найбільше я зневажаю у вас відсутність гарних манер — ви ніколи їх не матимете, хоч би прожили ще сто років. Чоловік, який не може бути нечемним навіть з ховрахом, сидів у залі суду і підтримував справу підлих, ницих людців. Скільки разів я бачила його у крамниці, в черзі за неграми і бозна-ким. Містер Фред подавав йому знаки очима, але батько хитав у відповідь головою. Він був з тих людей, які інстинктивно чекають своєї черги; він мав бездоганні манери".

"Слухай-но, сестро, нам відомі факти: двадцять один рік свого життя ти прожила у краю, де був суд Лінча, у краю, дві третини якого складають негри, задіяні в сільському господарстві. Тож припини прикидатися".

"Ви мені не повірите, але я все ж таки скажу: ніколи в житті до сьогодні я не чула слова чорномазий з вуст членів нашої родини. Ніколи не вчили мене думати про них як про чорномазих. Коли я росла, а росла я поміж чорношкірих людей, то це просто були Келпурнія, Зібо, сміттяр, Том, вантажник з крамниці, купа інших. Мене оточували сотні негрів, вони працювали на плантаціях, збирали бавовну, ремонтували дороги, валили ліс на будівництво наших домів. Вони були бідні, вони були недужі й немиті, деякі з них були ледащі й нечесні, але ніколи в житті мені не натякали, що я мушу їх зневажати, чи боятися, чи бути з ними нечемною, чи вважати, що як я завдам комусь із них шкоду, то мені за це нічого не буде. Я не сприймала їх як якийсь окремий народ, і вони мене так само. Коли я ходила на полювання, я не стріляла дичину на території негрів не тому, що то була власність негрів, а тому, що заборонено полювати на будь-чиїй землі. Мене вчили ніколи не брати гору над людиною, якій у житті пощастило менше, ніж мені, чи то в розумі, чи в статку, чи в суспільному становищі; це стосувалося будь-кого, не самих лише негрів. Мене навчили розуміти, що протилежне викликає зневагу. Ось так мене

виховували одна чорна жінка й один білий чоловік. Так треба було жити. Якщо чоловік каже тобі: це правда, і ти йому віриш, а потім з'ясовуєш, що це неправда, ти розчаровуєшся і робиш усе, аби тільки більше не потрапити до цієї пастки. Але чоловік, який жив по правді, і ти вірила усьому, чим він жив, такий чоловік не просто насторожує, коли зраджує тебе, ні, він тебе спустошує. Гадаю, саме через це я зараз божеволію..."

— Нью-Йорк? Там усе, як завжди,— Джін-Луїза обернулася до молодої жінки у крихітному капелюшку, з дрібними рисами обличчя і маленькими гострими зубками. То була Клодіна Макдауел.

— Ми з Флетчером навесні їздили до Нью-Йорка і весь час намагалися тебе розшукати.

"Навіть не сумніваюся".

— І вам там сподобалося? Ні, не відповідай, я сама скажу: ви божественно провели час, але не уявляєте, як там можна жити.

Клодіна вишкірила свої мишачі зуби.

— Точнісінько так! Як ти здогадалася?

— Я екстрасенс. Ви все подивилися в місті?

— Ой, ну звісно! Були у Латинському кварталі, на Копакабані, ходили на "Гру в піжамах". Це перша театральна вистава, яку ми бачили в житті. І вона страшенно нас розчарувала. Вони всі такі?

— Більшість із них. А ви піднімалися нагору сама знаєш чого?

— Ні, але ми відвідали Радіо-Сіті. Знаєш, там навіть люди живуть. Ми подивилися концерт у мюзик-холі Радіо-Сіті, і, Джін-Луїзо, на сцену там виходила коняка.

Джін-Луїза сказала, що це її зовсім не дивує.

— Ми з Флетчером, ясна річ, раді були повернутися додому. Просто не розуміло, як ти там живеш. Флетчер витратив у Нью-Йорку за два тижні більше грошей, ніж ми тут витрачаємо за півроку. Флетчер сказав, що не уявляє, чого це люди живуть у такому місті, коли можна за безцінь придбати собі будинок з подвір'ям тут у нас.

"Можу тобі пояснити. У Нью-Йорку ти належиш сам собі. Можеш охопити й обійняти увесь Мангеттен у приємному усамітненні, а можеш піти під три чорти, якщо схочеш".

— Бачиш,— сказала Джін-Луїза вголос,— до Нью-Йорка треба призвичаїтися. Я сама його ненавиділа перші два роки. Він мене лякав, аж поки одного ранку хтось не штовхнув мене в автобусі, а я його штовхнула у відповідь. І коли я так зробила, то зрозуміла, що стала частиною міста.

— Штовхачі, от хто вони всі. Ні в кого там немає гарних манер,— зауважила Клодіна.

— Та ні, в них є манери, Клодіно. Просто вони інші, ніж у нас. Той, хто штовхнув мене в автобусі, очікував, що я штовхну його в свою чергу. Такі правила, і це просто гра. Ніде немає кращих людей, ніж у Нью-Йорку.

Клодіна піджала губи.

— Ну, не хотілося б мені товктися серед отих італійців чи пуерториканців. В одному кафетерії я озирнулася і побачила, що майже

поруч зі мною сидить негритянка і їсть обід, ну буквально поруч зі мною. Я знала, звісно, що вона має право, але пережила справжній шок.

— Вона тобі якось зашкодила?

— Гадаю, ні. Я хутенько звідти дременула.

— Знаєш,— тон Джін-Луїзи був дуже лагідний,— там нікого не тримають на ланцюгу, всі люди вільні, без винятку.

Клодіна згорбила плечі.

— Я не розумію, як ти там з ними усіма живеш.

— Їх просто не помічаєш. З ними працюєш, їси поруч з ними або разом з ними, їздиш із ними в автобусі й просто не помічаєш, якщо не хочеш. Я не усвідомлювала, що біля мене в автобусі сидів здоровенний негр, аж поки мені не треба було виходити. Просто не звертаєш уваги.

— А от я, зрозуміло, звертала увагу. А ти або сліпа, або я не знаю що.

"Так, я сліпа. Я ніколи не розплющувала очей. Ніколи не зазирала в людські серця, дивилася тільки на їхні обличчя. Сліпа як камінь... Містер Камінь. Містер Камінь учора у церкві поставив вартового. Він мав би надати вартового і мені. Мені потрібен вартовий — поводир сліпого, який щогодини оголошуватиме, що він бачить. Мені потрібен вартовий, який розповість, що людина говорить одне, а думає зовсім інше, який поділить оте навпіл і скаже: тут така справедливість, а отут — інакша, і пояснить мені відмінність. Мені потрібен вартовий, який вийде і проголосить усім, що двадцять шість років — це надто довгий час, щоб когось розігрувати, яким би кумедним не був цей жарт".

— Тітонько,— заговорила Джін-Луїза, коли вони прибрали посуд і розставили все по місцях після вранішнього набігу гостей,— якщо вам не потрібна машина, я б з'їздила до дядька Джека.

— Мені потрібно лише трохи подрімати. А ти не хочеш пообідати?

— Ні, мем. У дядька Джека знайдеться для мене якийсь сандвіч, сподіваюся.

— Не дуже на це розраховуй. Він тепер майже нічого не їсть.

Джін-Луїза зупинила машину на під'їзній доріжці доктора Фінча, піднялася крутими сходами, постукала у двері й увійшла, виспівуючи сиплим голосом:

Мій дядько Джек старий з ціпком тепер,

Бо хлопцем гоцав — мало не помер,

Податками обклав...

Дядько відізвався з глибини дому:

— Я все чую, вульгарне ти дівча. Я на кухні.

Будинок доктора Фінча був невеликий, але вітальня вражала розмірами. Свого часу це була танцювальна зала, але доктор Фінч перегородив її і встановив уздовж усіх стін книжкові полиці.

Джін-Луїза перетнула вітальню й опинилася там, де колись була відкрита веранда. Нині вона трохи нагадувала кабінет, як, власне, і всі інші приміщення в будинку. Джін-Луїза в житті не бачила житла, яке б так добре відображало особистість власника. Дещо моторошна

неохайність панувала над порядком: доктор Фінч тримав свій будинок у бездоганній чистоті, але книжки повсякчас накопичувалися купами, хай де він сидів, а оскільки він мав звичку сідати де завгодно, то в усіх кімнатах, у зовсім неочікуваних місцях, були стоси книжок, чиста біда для прибиральниці. Він не дозволяв їй торкатися книжок, а при тому вимагав ідеального ладу, тож бідолаха змушена була пилососити, обмітати пил і натирати підлогу, оминаючи книжки. Одна нещасна служниця втратила пильність і випадково перегорнула сторінку в книжці "Оксфорд перед Трактаріанством" Таквела, яку читав доктор Фінч, і той жбурнув у неї мітлу.

Коли дядько вийшов до Джін-Луїзи, вона подумала, що мода приходить і минає, а дядько з Атикусом навіки залишаться вірними жилетам. Доктор Фінч був без піджака, а на руках тримав свою стару кицьку Розу Ейлмер[32].

— Де ти була вчора, знову на річці? — він гостро поглянув на неї.— Покажи язика.

Джін-Луїза вистромила язик, і доктор Фінч пересадив Розу Ейлмер на праву руку, покопався у жилетній кишеньці, витяг звідти окуляри-половинки і начепив їх собі на перенісся.

— Нема чого стояти з висунутим язиком. Стули рота,— звелів він.— Вигляд у тебе паскудний. Ходімо на кухню.

— Я і не знала, що ти носиш окуляри-половинки, дядьку Джеку.

— Ха! Я з'ясував, що викидав гроші на вітер.

— Як це?

— Коли дивився понад своїми старими окулярами. Ці коштують удвічі дешевше.

Посередині кухні у доктора Фінча стояв стіл, а на ньому — тарілочка з крекером і одинокою сардиною.

Джін-Луїза витріщила очі.

— Й оце твій обід? Скажи, ти й далі дичавітимеш?

Доктор Фінч підтягнув до столу стілець, всадовив на нього Розу Ейлмер і відповів на обидва питання.

— Ні. Так.

Джін-Луїза з дядьком сіли за стіл. Доктор Фінч узяв крекер з сардиною і підніс Розі Ейлмер. Роза Ейлмер відкусила шматочок, нахилила голову і почала жувати.

— Вона їсть, як людина,— здивувалася Джін-Луїза.

— Сподіваюся, я добре її виховав,— відповів доктор Фінч.— Вона вже така стара, що доводиться годувати її з рук.

— А чому ти не віддаси її приспати?

Доктор Фінч кинув на племінницю обурений погляд.

— З якого такого дива? Що з нею не так? Вона ще може прожити добрі десять років.

Джін-Луїза мовчки погодилася і подумала, що, умовно кажучи, хотіла б і вона такий вигляд мати, як Роза Ейлмер, у такому поважному віці. Руда шкурка була в ідеальному стані; кицька зберегла фігуру; очі були ясні. Здебільшого вона тепер спала, а раз на день доктор Фінч виводив її на шворочці погуляти у дворі.

Доктор Фінч терпляче умовляв свою стару кицю доїсти обід, і коли вона доїла, підійшов до шафки над раковиною і витяг звідти пляшечку. Замість покришки на ній була піпетка. Він набрав у неї чимало рідини, поставив пляшечку, ухопив кицьку за зашийок і наказав розтулити рота. Роза Ейлмер послухалася. Тоді ковтнула і потрусила головою. Доктор Фінч набрав ще рідини у піпетку і звелів Джін-Луїзі розтулити рота. Джін-Луїза ковтнула і закашлялася.

— Боже милосердний, що це таке?

— Вітамін "С". Скажеш Аллену, щоб він тебе оглянув.

Джін-Луїза пообіцяла, а тоді спитала у дядька, чим він зараз цікавиться.

Доктор Фінч, який схилився над плитою, відповів: "Сибторпом".

— Чим-чим?

— Сибторпом, дівчино, Сибторпом. Ричард Волдо Сибторп — римо-католицький священик. Похований з усіма почестями англіканської церкви. Намагаюся знайти когось, рівного йому. Визначна постать.

Джін-Луїза звикла до дядькової манери висловлюватися у стилі інтелектуальної стенографії: він зазвичай виголошував один чи два окремі факти, і висновок видавався неочевидним. Проте якщо йому ставили правильні питання, він неквапно і впевнено розкручував сувій своїх дивовижних знань і демонстрував обґрунтування, яке блищало власним світлом.

Але Джін-Луїза прийшла сюди не для того, щоб її забавляли ідейними шуканнями другорядного вікторіанського естета. Вона дивилася, як дядько змішує зелені овочі, оливкову олію, оцет і ще якісь невідомі інгредієнти з тією самою ретельністю і впевненістю, з якою він проводив

складні хірургічні операції. Нарешті розклавши салат на дві тарілки, він промовив:

— Іж, дитино.

Доктор Фінч заглитнув свій обід, не зводячи очей з племінниці, яка розкладала зелений салат, шматочки авокадо, солодкого перцю і цибулі в акуратні рядочки на тарілці.

— Що з тобою? Ти вагітна?

— Дякувати Богу, ні, дядьку Джеку.

— Здається, це єдине, що може хвилювати молоду жінку в наші дні. Хочеш розказати мені? — голос його потеплішав.— Давай, Скауте, кажи.

На очах у Джін-Луїзи виступили сльози.

— Що відбувається, дядьку Джеку? Що сталося з Атикусом? Мені здається, що Генк і тітка Александра збожеволіли, але, скоріше, божеволію я сама.

— Я не помітив у них нічого дивного. Що не так?

— Бачив би ти їх учора на тому засіданні...

Джін-Луїза подивилася на дядька, який небезпечно погойдувався на задніх ніжках стільця. Він притримувався за край столу для рівноваги; його гострі риси пом'якшилися, брови піднялися, і він голосно розсміявся. Передні ніжки стільця грюкнули об підлогу, а сміх перейшов в уривчасте пирхання.

Джін-Луїза підвелася з-за столу, сперлася на стілець, тоді поставила його на місце і рушила до дверей.

— Я прийшла сюди не для того, щоб з мене глузували,— промовила вона.

— Ану сідай і стули рота,— наказав дядько. Він дивився на неї зі щирим зацікавленням, ніби вона була у нього під мікроскопом: якийсь медичний курйоз, що несподівано матеріалізувався у нього на кухні.

— Я й уявити не міг, ніколи не думав, що добрий Бог дозволить мені дожити до того часу, коли дехто опиниться в центрі революційних подій, скорчить похмуру пику і спитає: "Що відбувається?"

Він знову засміявся і похитав головою.

— В чому справа, дитино? Я скажу тобі, в чому справа, якщо ти візьмеш себе в руки і припиниш отак супитися... Цікаво, очі й вуха в тебе хоч зрідка спілкуються з мозком?

Обличчя його зробилося жорстким.

— Дещо тобі зовсім не сподобається,— заявив він.

— Байдуже, дядьку Джеку. Просто поясни мені, що перетворило мого батька на негроненависника.

— Прикуси язика,— голос доктора Фінча звучав суворо.— Не смій ніколи так називати свого батька. Я не терплю цього слова так само, як і самого явища.

— А як ще я маю його називати?

Дядько протяжно зітхнув. Підійшов до плити й увімкнув газ під кавником.

— Розгляньмо справу спокійно,— сказав він.

Коли він обернувся, Джін-Луїза побачила, що обурення в його очах перетворилося на задоволення, змішане з виразом, якого вона не могла витлумачити. Почулося, як він бурмоче:

— Боже мій, Боже мій, так. Роман повинен мати фабулу.

— Що ти хочеш цим сказати?

Джін-Луїза знала, що дядько щось цитує, але не знала, що саме, не знала чому і не хотіла знати. Дядько вмів її страшенно роздратувати, коли того хотів, і зараз він, вочевидь, саме цього й хотів, і це її ображало.

— Нічого.

Він сів, зняв окуляри і поклав їх у жилетну кишеньку. І неквапливо розпочав.

— Дитинко, всюди на Півдні такі люди, як твій тато, стають таким собі ар'єргардом, гальмуючи поступ задля збереження певної філософії, яка вже практично знищена...

— Якщо ти про те, що я почула учора, то і слава Богу, що знищена.

Доктор Фінч поглянув на неї.

— Ти глибоко помиляєшся, якщо думаєш, ніби твій тато бореться за те, щоб поставити негрів на місце.

Джін-Луїза сплеснула руками і підвищила голос.

— А що мені, в біса, лишається думати? Мене аж знудило, дядьку Джеку. Буквально знудило.

Дядько Джек почухав вухо.

— Безсумнівно, ти колись, бодай випадково, чувала про певні історичні факти і нюанси...

— Слухай, припини оцю пустопорожню балаканину: війна тут абсолютно ні до чого.

— Навпаки, війна тут дуже до чого, якщо ти прагнеш зрозуміти. Насамперед тобі слід усвідомити те, чого три чверті населення досі не розуміють. Що ми були за люди? Хто стоїть до нас найближче в цьому світі?

— Гадаю, ми просто люди. До чого ти ведеш?

Дядько Джек усміхнувся, і в очах його загорівся пустотливий вогник. "Зараз він відхилиться від теми,— подумала Джін-Луїза,— і я вже його не зумію примусити повернутися".

— Подивися на округ Мейком,— промовив доктор Фінч.— Це типовий Південь. Тебе ніколи не дивувало, що майже всі в наших краях або родичі, або майже родичі?

— Дядьку Джеку, як це людина може бути майже родичем іншої людини?

— Дуже просто. Ти ж пам'ятаєш Френка Бакленда?

Джін-Луїза відчула, що її мимоволі затягує у павутиння доктора Фінча. "Він дивовижний старий павук, але все одно — павук". Вона зробила крок до нього.

— Френка Бакленда?

— Натураліста. Повсюди носив у своєму портфелі дохлу рибу й тримав удома шакала.

— Ну то й що далі?

— Ти також пам'ятаєш Метью Арнольда?

— Так.

— Ну от, Френк Бакленд був син брата чоловіка сестри батька Метью Арнольда, отже, вони майже родичі. Розумієш?

— Так, сер, але...

Доктор Фінч подивився на стелю.

— А мій племінник Джемі хіба не був заручений з троюрідною сестрою дружини сина його двоюрідного діда?

Джін-Луїза, затуливши долонями очі, гарячково почала рахувати.

— Справді,— нарешті сказала вона.— Дядьку Джеку, гадаю, ти зробив нелогічний висновок, але я зовсім не переконана.

— Власне, це одне й те саме.

— Але я не бачу зв'язку.

Доктор Фінч поклав руки на стіл.

— Джін-Луїзо, у Мейкомі й нині мешкають живі двійники усіх тупоголових кельтів, англів і саксів, які тільки бачили божий світ. Ти, звісно, пам'ятаєш декана Стенлі[33]?

Джін-Луїза поверталася в оті безкінечні дні, які ніколи не закінчувалися. Вона сиділа у цьому домі, а дядько читав їй уголос свої цвілі книжки. Голос його, як завжди, або басовито гуркотів, або переходив у високий нестримний сміх. У пам'яті спливли забудькуватий священик з пухнастим волоссям і його кремезна дружина.

— Хіба це не нагадує тобі Фінка Сюела?

— Ні, сер.

— Думай, дівчино. Думай. Оскільки ти не думаєш, я тобі натякну. Коли Стенлі був настоятелем Вестмінстерського собору, він перекопав майже всі могили в абатстві в пошуках Якова Першого.

— Господи Боже!

— Під час Великої депресії містер Фінкні Сюел, мешканець Мейкома, відомий своїм незалежним розумом, викопав з гробниці свого рідного діда і витяг усі його золоті зуби, щоб сплатити іпотеку. Коли шериф заарештував його за осквернення могили і викрадення золота, містер Фінк висловив протест, посилаючись на те, що як його дід не належить йому, кому ж тоді він належить? Шериф відповів, що старий містер М. Ф. Сюел є громадською власністю, але Фінк Сюел запально заперечив, що це його ділянка цвинтаря, його дідусь і його зуби, і категорично відмовився йти під арешт. Громадська думка в Мейкомі була на його боці: містер Фінк був людина шанована, він робив усе, щоб сплатити свої борги, тож правоохоронці йому вже більше не докучали.

— Стенлі керувався високими історичними міркуваннями під час своїх розкопок,— замислено говорив доктор Фінч,— але їхні голови працювали однаково. Безперечно, він залучав кожного єретика, якого міг здибати, до молитов у Абатстві. Гадаю, одного разу він дав причаститися місіс Анні Безант[34]. Не забула, як він підтримував єпископа Колензо?

Джін-Луїза не забула. Єпископ Колензо, погляди якого на різні речі вважалися сумнівними в його час і віджилими у наші дні, користувався особливою прихильністю маленького настоятеля. Колензо був мішенню уїдливих дебатів на всіх зібраннях церковників, і одного разу Стенлі виголосив на соборі духовенства резонансну промову на його захист, питаючи, чи відомо шановним колегам, що Колензо — єдиний колоніальний єпископ, який потурбувався перекласти Біблію мовою зулусів, а це набагато більше того, на що спромоглися решта з них.

— Фінк був такий самий,— вів далі доктор Фінч.— Він виписав "Волл-стріт джорнал" у розпал Великої депресії і сварився з кожним, хто казав проти цього хоч слово,— Доктор Фінч хихонув.— Джека Джеддо з пошти мало не судомило, коли він розбирав кореспонденцію.

Джін-Луїза не зводила з дядька очей. Вона сидить у нього на кухні, в розпал Атомної ери, і в глибині душі знає, що доктор Фінч має цілковиту рацію у своїх порівняннях.

— ...точнісінько такий самий,— провадив доктор Фінч.— Або візьми Гаррієт Мартіно[35]...

У Джін-Луїзи виникло враження, ніби її перенесли в Англію, в Озерний край. Вона боролася з собою, щоб не задрімати.

— Ти пам'ятаєш wide Е. К. Б. Франклін?

Вона пам'ятала. Їй важко було пригадати, хто така міс Мартіно, а от з місіс Е. К. Б. все просто: в уяві постали в'язаний гачком пишний берет,

в'язана гачком сукня, крізь яку виднілися в'язані гачком рожеві трусики і в'язані гачком панчохи. Щосуботи місіс Е. К. Б. проходила три милі до міста зі своєї ферми, яка називалася Мис Жасминового Гаю. Місіс Е. К. Б. писала вірші.

— Ти пам'ятаєш жінок-поеток другого ряду? — спитав доктор Фінч.

— Так; сер.

— І що ж?

Коли Джін-Луїза була ще дитиною, вона іноді гралася в редакції газети "Мейком триб'юн" і була свідком деяких суперечок, зокрема останньої — між місіс Е. К. Б. та містером Андервудом. Містер Андервуд був видавець старої школи і мав усталені принципи. Він працював цілі дні за громіздким чорним лінотипом і час до часу освіжався невинною вишневою наливкою з велетенського глека. Однієї суботи в редакцію увірвалася міс Е. К. Б. з криком душі, а містер Андервуд заявив, що не збирається ганьбити ним свою газету: це був віршований некролог по корові, який починався словами:

Моя корівонько, о карооке диво!

Ти в небеса пішла — чи будеш там щаслива!..

Некролог містив серйозні розбіжності з християнською філософією. Містер Андервуд сказав: "Корови не йдуть на небеса",— на що місіс Е. К. Б. відрекла: "А оця пішла",— і послалася на поетичну вільність. Містер Андервуд, який свого часу публікував епітафії різноманітного ґатунку, заявив, що не надрукує цього вірша, бо він богохульний і в ньому не дотримано ритму. Місіс Е. К. Б. розлютилася, зламала верстат і розкидала по всій редакції рекламні оголошення крамниці "Біґсстор". Містер Андервуд засопів, як кит, вихлестав у неї на очах добрячу порцію вишнівки і несамовито кляв її всю дорогу до будівлі суду. Після того місіс

Е. К. Б. складала вірші лише для власного удосконалення. Увесь округ відчув, що втратив.

— Так от, ти готова визнати, що існує тонкий зв'язок, необов'язково між двома ексцентричними особами, а в загальному менталітеті певної місцевості?

Джін-Луїза визнала свою поразку.

Доктор Фінч промовив радше до себе, ніж до племінниці:

— У 1770-х роках звідки приходили запальні слова?

— З Вірджинії,— упевнено відповіла Джін-Луїза.

— А у 1940-х, до того як ми вступили у війну, що спонукало кожного південця читати газети і слухати новини по радіо з особливим жахом? Почуття належності до одного племені, золотко, ось що лежало в основі. Можливо, британці й сучі діти, але вони наші сучі діти...

Доктор Фінч обірвав себе сам на півслові.

— Повернімося назад.— жваво запропонував він.— Повернімося до початку дев'ятнадцятого століття в Англії, коли ще якийсь збоченець не винайшов усю ту машинерію. Яким тоді було там життя?

— Суспільство герцогів і жебраків,— машинально відповіла Джін-Луїза.

— Ха! Ти не така вже безнадійна, як я думав, якщо ще пам'ятаєш Кароліну Лем[36], бідолашку. Ти майже вгадала, але не до кінця: головним чином, там було сільськогосподарське суспільство, купка

землевласників і сила-силенна орендарів. А яким був Південь до Громадянської війни?

— Сільськогосподарське суспільство з купкою землевласників і силою-силенною бідних фермерів і рабів.

— Правильно. Облишмо наразі рабів, що тоді залишається? Десятки Вейдів Гемптонів[37] і тисячі дрібних землевласників і орендарів. Південь був тоді маленькою Англією за своїми традиціями і соціальною структурою. Далі, що б'ється в серці кожного англосакса,— не кривися, я знаю, що нині це слово вважається непристойним,— що б'ється в його серці, незалежно від соціального статусу чи умов життя, незалежно від освіти й ерудиції, потому як він припинив розфарбовувати себе у синій колір?

— Він гордий. І доволі впертий.

— Твоя правда, чорт забирай. Ще що?

— Я... я не знаю.

— А що перетворило злиденну армію конфедератів на останню в своєму роді? Що робило її такою слабкою і водночас такою могутньою, аж вона творила дива?

— Ну... Роберт Е. Лі[38]?

— Святий Боже, дівчино! — закричав дядько Джек.— Це була армія особистостей! Вони покинули свої ферми і пішли на Війну!

Немов бажаючи роздивитися якийсь дивовижний екземпляр, доктор Фінч дістав окуляри, одяг їх, відкинув назад голову і втупив очі в Джін-Луїзу.

— Жоден механізм після того, як його розітруть на порох, не поновлюється і не починає працювати, а оті сухі кістки повстали і пішли маршем уперед, і як пішли! Чому?

— Гадаю, через рабів, тарифи тощо. Я ніколи над цим не замислювалася.

— Боже праведний,— стиха промовив доктор Фінч.

Він зробив зриму спробу опанувати своє роздратування: підійшов до плити і прикрутив газ під кавником. Налив дві чашки киплячого чорного напою і поставив їх на стіл.

— Джін-Луїзо,— сказав дядько сухо,— не більш як п'ять відсотків населення Півдня бачили навіч бодай одного раба, я вже не кажу — володіли хоч одним рабом. Отже, щось мало роз'ятрити решту дев'яносто п'ять відсотків.

Джін-Луїза дивилася на дядька, не розуміючи, до чого він веде.

— Тобі ніколи не спадало на думку, ти ніколи, бодай на миті", не усвідомлювала, що ця територія була окремою державою? Попри всі політичні зв'язки — державою зі своїм власним народом? Суспільством вельми парадоксальним, зі страхітливою нерівноправністю, але з власною гідністю тисяч особистостей, які мерехтіли, як світлячки серед ночі? Жодна війна ще не велася зі стількох різноманітних причин, які злилися в одну причину, ясну як день. Люди воювали заради збереження своєї ідентичності. Своєї політичної ідентичності та своєї особистої ідентичності.

Голос доктора Фінча пом'якшав.

— Нині, в нашу добу реактивних літаків і передозувань наркотиків, здається ідеалізмом, що людина пішла воювати за щось настільки

незначуще, як рідна країна,— він примружився.— Ні, Скауте, оті неотесані, неосвічені люди боролися, доки їх майже цілковито не винищили, щоб зберегти те, що в наш час вважається єдиним привілеєм художників і музикантів.

Джін-Луїза зробила відчайдушну спробу повернути дядька до своєї проблеми.

— Але ж то було понад... майже сто років тому, сер.

Доктор Фінч широко усміхнувся.

— Та невже? Залежить від того, як дивитися. Якби ти сиділа десь на тротуарі в Парижі, ти б мала рацію. Але подивися на це з іншого боку. Ті, хто залишився в живих з тієї маленької армії, народили дітей,— Боже, як же вони розмножувалися! — Південь пережив Реконструкцію з єдиною усталеною зміною у політиці: було скасовано рабство. Людей стало не менше, ніж до Війни, а навіть більше. Їх не вдалося знищити. Їх змішали з землею, а вони піднялися. З'явився Тютюновий Шлях, а з ним найпотворніший, найганебніший його прояв: порода білих людців, яка жила у відвертій економічній конкуренції зі звільненими неграми. Багато років ці білі людці були переконані, що кращими за чорних братів їх робить колір їхньої шкіри. Ці білі були такі самі брудні, так само смерділи, жили в таких самих злиднях. Тепер вони мають більше, ніж будь-коли за своє існування, вони мають усе, крім виховання, вони позбулися свого ганебного тавра, але вони плекають своє похмілля ненависті...

Доктор Фінч підвівся і налив ще кави. Джін-Луїза спостерігала за ним. "Господи,— подумала вона,— але ж мій рідний дідусь воював на тій війні. Батько Атикуса і дядька Джека. Він був тоді зовсім юним. Він бачив нагромадження трупів, бачив, як струменить кров з пагорбів Шайло[39]..."

— Так от, Скауте,— провадив дядько,— зараз, саме в цю мить, нам нав'язується певна політична ідея, цілком чужа Півдню, але Південь до неї не готовий, і ми знову опинилися в тому самому скрутному становищі. Як повторюються часи, так повторюється й історія, а оскільки людина залишається людиною, вона зовсім не схильна сприймати уроки історії. Я лише молюся, щоб цього разу ми мали відносно безкровну Реконструкцію.

— Я не розумію.

— Подивися на всю країну. Там уже давно дослухаються до думки Півдня. Освячене часом і законом розуміння власності — інтерес людини до цієї власності й відповідальність за неї — майже вийшло з ужитку. Ставлення людей до відповідальності уряду змінилося. Біднота піднялася, вимагає і отримує те, що їй належить,— а подеколи і більше того, що їй належить. Багатіїв обмежують в отриманні більшого. Людина готується до холодних вітрів старості не самотужки, а завдяки уряду, який проголошує, що не вірить, ніби людина здатна сама про себе подбати, тому її примушують відкладати на старість. Всі ці дивовижні дрібнички стали невід'ємною частиною діяльності нинішнього уряду. Америка перетворилася на чудовий новий атомний світ, а Південь лише розпочинає промислову революцію. Ти роззиралася навколо оці сім чи вісім років, ти помітила новий клас людей на Півдні?

— Новий клас?

— Що з тобою, дитино? Де тепер фермери-орендарі? На заводах і фабриках. Де тепер батраки? Там само. Ти бачила, хто мешкає у тих білих будиночках на тому кінці міста? Мейкомський новий клас. Ті самі хлопці й дівчата, які ходили з тобою до школи і виросли на крихітних фермах. Твоє покоління.

Доктор Фінч смикнув себе за ніс.

— Ці люди — улюбленці федерального уряду. Уряд видає їм кредити на будівництво, надає їм безкоштовну освіту за службу в армії, забезпечує їм пенсії за віком і декілька тижнів по втраті роботи виплачує грошову допомогу...

— Дядьку Джеку, ти — старий цинік.

— Який цинік, у дідька! Я просто старигань зі здоровим глуздом і з органічною недовірою до патерналізму й управління у великих дозах. Твій батько такий самий...

— Якщо ти ще скажеш, що влада розбещує, а абсолютна влада розбещує абсолютно, я жбурну в тебе чашку з кавою.

— Єдине, чого я боюся в нашій країні, це що колись її уряд стане такою велетенською потворою, аж розтопче найменшого з нас, а тоді тут і жити буде не варто. Америка поки що залишається унікальною в цьому виснаженому світі тільки тому, що в ній людина може досягти вершин завдяки власному розуму, або піти під три чорти, якщо того хоче сама, але таке надовго не залишиться.

Доктор Фінч усміхнувся, як приязний проноза.

— Лорд Мельбурн якось сказав, що єдиними справжніми функціями уряду мають бути запобігання злочинам і дотримання угод, а я до цього додам ще одне, тому що живу, хоч і проти своєї волі, у двадцятому столітті: забезпечення загальної оборони.

— Дещо туманне твердження.

— Дійсно. Нам надано дуже багато свободи.

Джін-Луїза зіперлася ліктями на стіл і обхопила руками голову. З дядьком щось негаразд. Він цілеспрямовано звертається до неї з

красномовним незрозумілим закликом і водночас цілеспрямовано ухиляється від головної теми. Він спрощує одне, перескакує через інше, пересмикує і робить фінти. Цікаво чому. Його було так легко слухати, він так заколисував своїм лагідним дощиком зі слів, що Джін-Луїза прогледіла відсутність рішучих жестів і зливи його "Гм" і "Ха", якими пересипалися його звичайні розмови. Вона не зрозуміла, що дядько не на жарт стурбований.

— Дядьку Джеку,— почала вона,— а що це все має спільного з цінами на яйця в Китаї? Ти ж чудово знаєш, про що мені йдеться.

— Хо,— відказав він. Щоки у нього почервоніли.— Яка ти в нас розумна!

— Розумна достатньо, щоб знати: стосунки між неграми й білими нині гірші, ніж я змалечку бачила, а ти, до речі, про це й словом не обмовився; розумна настільки, щоб цікавитися, чому твоя сестричка-праведниця робить те, що робить; розумна достатньо, що дізнатися, що, в біса, трапилося з моїм батьком.

Доктор Фінч сплів пальці і сперся на них підборіддям.

— Народження людини — справа важка. Неохайна, болісна, іноді небезпечна. І завжди кривава. Те саме з цивілізацією. Південь переживає останні болі при пологах. Тут народжується щось нове; не впевнений, що мені воно буде до вподоби, але я не доживу до того часу. А ти доживеш. Такі, як ми з твоїм батьком, вже застаріли, і нам час іти геть, проте дуже шкода, що ми заберемо з собою багато важливого для цього суспільства — бо в ньому було чимало хорошого.

— Облиш ці теревені й відповідай мені!

Доктор Фінч підвівся, зіперся на стіл і подивився на неї. Від носа до рота в нього залягли глибокі складки, утворивши різку трапецію. Очі в дядька спалахнули, але голос лишався спокійним.

— Джін-Луїзо, коли на людину наставлена рушниця, вона хапається за першу-ліпшу зброю, якою може захиститися,— камінь, дровиняку чи раду білих громадян.

— Це не відповідь!

Доктор Фінч заплющив на мить очі, а потім втупив погляд у стіл.

— Ти повсякчас навмисно ухилявся від моїх питань, дядьку Джеку, такого з тобою ніколи раніше не було. Ти завжди прямо відповідав на будь-яке моє питання. Чому ти не хочеш так зробити зараз?

— Тому що не можу. Це не в моїй владі й не в моїй компетенції.

— Ніколи не чула від тебе таких слів.

Доктор Фінч розтулив і одразу міцно стулив рот. Узяв Джін-Луїзу під руку, повів до сусідньої кімнати і зупинився перед трюмо в золоченій рамі.

— Поглянь-но на себе,— наказав він.

Вона поглянула.

— Що ти бачиш?

— Себе і тебе,— вона зробила крок до дядькового віддзеркалення.— Знаєш, дядьку Джеку, ти гарний і страшний водночас.

Дядько в неї на очах немов повернувся на сто років назад: він зробив щось на кшталт поклону.

— Дякую, мем,— промовив він, став позаду неї і обхопив руками за плечі.— А тепер подивися на себе. Я скажу тобі тільки одне. Поглянь на свої очі. На свій ніс. На своє підборіддя. Що ти бачиш?

— Себе.

— А я бачу двох людей.

— Ти маєш на увазі — шибеника і жінку?

Віддзеркалення доктора Фінча похитало головою.

— Ні, дитино, ні. Це в тобі також є, але зараз я про інше.

— Дядьку Джеку, не розумію, чому ти прагнеш сховатися в тумані...

Доктор Фінч почухав голову, і сивий чуб став сторчма.

— Пробач мені,— сказав він.— Іди своїм шляхом. Іди вперед і роби те, що вважаєш за потрібне. Я не можу тебе зупинити, не повинен тебе зупиняти, Чайлде Роланде[40]. Але все це брудна, ризикована справа. Дуже кривава справа...

— Дядьку Джеку, любий, повернися на землю.

Доктор Фінч обернув її до себе, тримаючи за плечі.

— Джін-Луїзо, я хочу, щоб ти мене уважно вислухала. Те, про що ми сьогодні говорили... я хочу тобі дещо сказати і подивитися, чи ти здатна те все осягнути. Справа ось у чому: те, що було важливо у нашій війні з

Північчю, важливо нині в нашій внутрішній війні. А тепер обдумай це як слід і скажи мені, що я маю на увазі.

Доктор Фінч замовк, чекаючи на відповідь.

— Ти говориш, як пророк,— мовила Джін-Луїза.

— Так я і думав. А тепер знову послухай: коли тобі несила буде далі терпіти, коли серце в тебе розірветься навпіл, приходь до мене. Розумієш? Приходь до мене. Обіцяй,— він трусонув її.— Обіцяй.

— Так, сер, я обіцяю, але...

— А тепер Забирайся. З'їзди кудись і пограйся з Генком у пошту. Я маю зайнятися кращими справами...

— Кращими за що?

— Не пхай носа куди не треба. Газуй звідси.

Спускаючися сходами, Джін-Луїза не бачила, як дядько прикусив губу, пішов на кухню, погладив Розу Ейлмер, повернувся до кабінету, сховав руки в кишені й неквапно походив по кімнаті, доки врешті-решт не підняв слухавку телефону.

Частина VI

15

Божевільний, божевільний, геть божевільний. Що ж, усі Фінчі такі. Проте є відмінність між дядьком Джеком і рештою їх: дядько Джек усвідомлює, що він вар'ят.

Джін-Луїза сиділа за столиком позаду кафе-морозива містера Канінгема і їла морозиво з вощеного паперового ріжка. Містер Канінгем, людина непорушних моральних принципів, видав їй безкоштовно цілу пінту за те, що вона вчора вгадала його ім'я,— саме за це вона обожнювала Мейком: тут люди виконували свої обіцянки.

"До чого він вів? Обіцяй мені — важливе питання — англосакси — непристойне слово — Чайлд Роланд. Сподіваюся, він не втратить почуття пристойності, бо в іншому разі його запроторять до божевільні. Він так занурився у дев'ятнадцяте століття, що не може навіть піти до туалету, він ходить до ватерклозету. Проте вар'ят чи не вар'ят, він з них єдиний, хто не зробив дечого і не сказав дечого...

Навіщо я сюди повернулася? Щоб роз'ятрити свої рани, мабуть. Просто подивитися на жорству у дворі, де колись росли дерева, де стояв гараж, і думати, що все те був лише сон. Джемі паркував там свою машину, в якій їздив на риболовлю, ми викопували черв'яків під парканом, якось я посадила там паросток бамбуку, і ми його потім не могли вивести упродовж двадцяти років. Напевне, містер Канінгем посипав землю сіллю там, де були зарості бамбуку. Тепер від нього й сліду немає". Сидячи під полуденним сонцем, Джін-Луїза подумки відбудувала свій дім, вивела надвір свого тата, брата й Келпурнію, поставила Генрі навпроти, а міс Рейчел — на сусідньому подвір'ї.

Це трапилося, коли до кінця навчального року залишалося два тижні і Джін-Луїза збиралася на перший у своєму житті шкільний бал. За традицією старшокласники запрошували своїх молодших братів і сестер на перший для них бал, який проводився в останню п'ятницю травня, перед Бенкетом старшокласників. Футболка Джемі ставала дедалі яскравішою — тепер він був капітаном команди, і Мейком уперше за тринадцять сезонів переміг Еботсвіль. Генрі був президентом Дискусійного клубу старшокласників,— то була єдина позакласна діяльність, на яку він мав час,— а Джін-Луїза була дебелою чотирнадцятирічною дівчинкою, захопленою вікторіанською поезією і детективними романами. У ті часи, коли було в ходу заводити любовні

стосунки на тому боці річки, Джемі до нестями закохався в дівчину з округу Ебот і серйозно подумував, чи не закінчувати йому школу в Еботсвілі, але Атикус не дозволив, однак утішив сина, видавши йому гроші на дводверний автомобіль. Джемі пофарбував свою машину в блискучий чорний колір, створив ефект білобоких покришок (також за допомогою фарби), відполірував свій транспорт до ідеального стану і їздив до Еботсвіля щоп'ятниці вечорами зі спокійною гідністю, не звертаючи уваги на те, що машина гуділа, як велетенський кавовий млинок, а зграї собак ганялися за нею, хай де вона з'являлася.

Джін-Луїза була певна, що Джемі уклав з Генрі якусь угоду, щоб той запросив її на танці, але її те цілком влаштовувало. Спершу вона взагалі не хотіла йти, та Атикус заявив, що буде щонайменше дивно, якщо прийдуть сестри усіх старшокласників, окрім сестри Джемі, й запевнив, що їй там сподобається і що вона може піти до крамниці одягу Гінзберга й обрати там собі сукню до вподоби.

Джін-Луїза знайшла справжнє диво. Біла сукня, з рукавами-"ліхтариками", зі спідницею, яка роздувалася хвилями, якщо покружитися. Одне було погано: в тій сукні Джін-Луїза більше нагадувала кеглю. Пішла порадилася з Келпурнією, і та пояснила, що ніхто нічого не може змінити зараз в її фігурі, вона така, як є, практично всі дівчата мають такий вигляд у чотирнадцять років.

"Але я щось надто вже непоказна",— сказала Джін-Луїза, відтягуючи викот.

"Ти така, як завжди,— зауважила Келпурнія.— Тобто я маю на увазі, що ти такий вигляд маєш в усіх своїх сукнях. І оця не виняток".

Джін-Луїза непокоїлася три дні. В день балу вона знову пішла до Гінзберга, придбала пару накладних грудей, повернулася додому і приміряла їх.

"Подивись-но, Кел".

"Тепер фігура стала така, як треба,— промовила Келпурнія,— та чи не краще розношувати їх поступово?"

"Тобто?"

"Слід було надягати їх раніше, щоб до них звикнути,— пробурмотіла Келпурнія.— Але що вже зараз про це говорити".

"Ой, Кел, не верзи дурниць".

"Гаразд, давай їх сюди. Я їх зшию".

Раптом Джін-Луїзу пронизала думка, від якої вона застигла на місці.

"Господи милий!" — прошепотіла вона.

"А тепер що таке? — здивувалася Келпурнія.— Ти ж готувалася до цього балу цілісінький тиждень. Що ще забула?"

"Кел, здається, я зовсім не вмію танцювати".

Келпурнія узяла руки в боки.

"Вчасно ж ти про це про згадала,— вона поглянула на кухонний годинник.— Третя сорок п'ять".

Джін-Луїза кинулася до телефону.

"Номер шість п'ять, будь ласка",— попросила вона, і коли її з'єднали з татом, заволала у слухавку.

"Зберігай спокій[41] і звернися до Джека,— відповів Атикус.— Свого часу він був управний танцюрист".

"Він, мабуть, спроможний лише на кволий менует",— проскиглила вона, але зателефонувала дядькові, й той радо погодився.

Доктор Фінч натаскував свою племінницю під музику з магнітофону Джемі:

"Нічого складного... як у шахах... просто зосередься... ні, ні, ні, не відставляй сідниці... не роби мені підніжку... ненавиджу бальні танці... дуже схоже на роботу... не намагайся вести мене... коли партнер наступає тобі на ногу, ти сама винна — не встигла вчасно її прибрати... не дивись униз... не так, не так, а от тепер правильно... основа є, але не пробуй нічого складнішого".

Після години напруженої зосередженості Джін-Луїза завчила найпростіші танцювальні па. Вона енергійно рахувала такти і дивувалася, як її дядько здатен розмовляти і танцювати водночас.

"Не хвилюйся, і все вийде добре",— підбадьорив він її.

Його зусилля дістали винагороду: Келпурнія запропонувала каву і запросила повечеряти, і він прийняв обидві пропозиції. Доктор Фінч просидів на самоті у вітальні, поки додому не повернулися Атикус і Джемі; його племінниця зачинилася у ванній кімнаті й там милася й танцювала. Вийшла вона з ванної розпромінена, повечеряла у купальному халаті й зникла у себе в спальні, несвідома того, як розвеселила всю родину. Одягаючись, вона почула на веранді кроки Генрі й подумала, що він прийшов по неї зарано, але Генрі попрямував через передпокій до кімнати Джемі. Джін-Луїза пофарбувала губи оранжевою помадою, зачесала волосся і пригладила гривку гелем Джемі. Коли вона увійшла до вітальні, батько і доктор Фінч підвелися.

"Та ти просто як мальована",— сказав Атикус і поцілував її в чоло.

"Обережно,— застерегла вона.— Ти мені волосся розпатлаєш".

"Може, зробимо останній пробний тур?" — запропонував доктор Фінч.

Коли Генрі увійшов до вітальні, вони танцювали. Він закліпав очима, побачивши нову фігуру Джін-Луїзи, а потім злегка постукав доктора Фінча по плечу.

"Можна відібрати у вас вашу даму, сер?.. У тебе класний вигляд, Скауте. Я щось для тебе маю".

"Ти також гарний, Генку".

Сині вихідні саржеві штани Генрі були випрасувані ідеально, складки були гострі як лезо; світло-коричневий піджак трохи віддавав хімчисткою; Джін-Луїза упізнала блакитну краватку Джемі.

"Ти добре танцюєш",— похвалив Генрі, і Джін-Луїза перечепилася.

"Не дивись униз, Скауте! — гаркнув доктор Фінч.— Я ж тобі казав — це як нести чашку кави. Варто на неї поглянути, і ти все проллєш".

Атикус клацнув кришечкою свого кишенькового годинника.

"Джемі час вирушати, якщо він хоче заїхати по Айріні. Ця його таратайка ледь-ледь вичавлює тридцять миль".

Коли Джемі вийшов до них, Атикус негайно відіслав його назад поміняти краватку. Потім видав синові ключі від сімейного автомобіля, гроші й лекцію, як не перевищувати швидкість у п'ятдесят миль.

"Слухайте,— запропонував Джемі після усіх належних Джін-Луїзі компліментів.— Ви ж можете поїхати у "форді" — навіщо усім тягтися зі мною до Еботсвіля?"

Доктор Фінч копирсався у кишенях піджака.

"Мені байдуже, як саме ви поїдете, аби тільки швидше. Мене тіпає, коли ви тут товчетеся всі геть розчепурені. Джін-Луїза он уже починає пітніти. Заходь, Кел".

Келпурнія, скромно стоячи в передпокої, неохоче схвалила вибір юної трійці. Вона поправила краватку на Генрі, зняла, невидиму пушинку з піджака Джемі й покликала Джін-Луїзу зайти до неї на кухню.

"Гадаю, їх слід прикріпити до сукні",— сказала вона роздумливо.

Генрі гукнув, що треба вже йти, бо інакше доктора Фінча розіб'є параліч.

"Усе буде добре, Кел".

Повернувшись до вітальні, Джін-Луїза захопила дядька у стані ледь стримуваної пропасниці, натомість батько стояв дуже спокійно, заклавши руки в кишені.

"Раджу вам поквапитися,— зауважив він,— за хвилину з'явиться Александра, і тоді ви вже точно запізнитеся".

Вони вже вийшли на веранду, коли Генрі застиг на місці.

"Я забув!" — крикнув він і побіг до кімнати Джемі.

Повернувся він з коробкою в руках і, низько уклонившись, передав її Джін-Луїзі.

"Це для вас, міс Фінч".

У коробці лежали дві рожеві камелії.

"Ге-енку! — простогнала Джін-Луїза.— Ти їх купив!"

"Замовив аж у Мобілі. Їх привезли сюди шестигодинним автобусом".

"Куди мені їх причепити?"

"Господи Боже мій, причепи туди, де їм належить бути! — вибухнув доктор Фінч.— Іди сюди!"

Він вихопив камелії з рук Джін-Луїзи і приколов їй до плеча, суворо глипаючи на оті накладні груди.

"А тепер зробіть мені ласку і звільніть приміщення".

"Я забула сумочку".

Доктор Фінч витяг носовичка і витер підборіддя.

"Генрі,— промовив він,— піди заведи оту автомерзоту. Я почекаю вас на вулиці".

Джін-Луїза на прощання поцілувала батька, і він сказав:

"Сподіваюся, ти отримаєш найбільше в житті задоволення".

Спортивна зала середньої школи округу Мейком була зі смаком прикрашена повітряними кульками і паперовими вимпелами у червоно-білі смужки. У дальньому кінці стояв довгий стіл, заставлений паперовими келишками, серветками й тарелями з сандвічами навколо двох пуншевих чаш із якоюсь пурпуровою рідиною. Підлога у залі була свіжонатерта, баскетбольні щити з кошиками підняті до самої стелі. По периметру сцени стояли вазони з квітами, а у центрі, з невідомої причини, ліпилися великі картонні літери СШОМ.

"Гарно, правда?" — мовила Джін-Луїза.

"Виглядає пречудово,— погодився Генрі.— Зала здається більшою, ніж коли тут проводяться спортивні змагання, правда?"

Вони підійшли до гурту молодших і старших братів і сестер, що юрмилися біля пуншевих чаш. Усі були, безперечно, вражені виглядом Джін-Луїзи. Дівчата, з якими вона бачилася щодня, питали, де вона дістала сукню, ніби самі вони купували свої не там само.

"У Гінзберга. Келпурнія мені її вкоротила".

Декілька молодших хлопців, з якими вони ще два-три роки тому мало очі одне одному не повибивали, завели з нею, ніяковіючи, розмову.

Коли Генрі приніс їй келишок пуншу, вона прошепотіла:

"Якщо хочеш піти до старшокласників абощо, я не проти, у мене все добре".

"Сьогодні ти — моя дівчина, Скауте",— усміхнувся Генрі.

"Знаю, але ти не мусиш почуватися зобов'язаним..."

Генрі розсміявся.

"Я не маю жодних зобов'язань. Я хотів піти на бал з тобою. Ходімо танцювати".

"Гаразд, тільки не сердься".

Він закружляв з нею у центрі зали. По шкільному радіо оголосили повільний танець, і Джін-Луїза, відраховуючи такт, упоралася з ним, зробивши лише одну помилку.

Вечір котився своєю чергою, і вона збагнула, що має певний успіх. Її запрошували різні хлопці, а коли виникала підозра, що вона може залишитися без пари, одразу поруч з'являвся Генрі.

В Джін-Луїзи вистачало здорового глузду утримуватися від швидких танців, особливо з натяком на латиноамериканські ритми, і Генрі заявив, що коли вона навчиться ще й розмовляти під час танців, їй не буде рівних. Джін-Луїзі хотілося, щоб цей вечір ніколи не закінчувався.

Поява Джемі й Айріні викликала ажіотаж. Джемі було визнано Найвродливішим Старшокласником, і така оцінка не була немотивованою: Джемі мав материні карі очі — великі й лагідні, брови густі, як у всіх Фінчів, і правильні риси обличчя. Айріні була останнім словом у витонченості. Вона вбралася в обтислу сукню з зеленої тафти і черевички на високих підборах, і коли вона танцювала, у неї на зап'ястках дзенькала дюжина яскравих африканських браслетів. У неї були холодні зелені очі, блискуче чорне волосся і мимолітна усмішка — той самий жіночий тип, за яким Джемі пропадав, закохуючись з одноманітною регулярністю.

Джемі відтанцював із Джін-Луїзою один належний танець, сказав, що з нею все чудово, от тільки ніс блищить, на що вона відтяла, що у нього на губах помада. Танець закінчився, і Джемі відвів її до Генрі.

"Повірити не можу, що ти в червні підеш до армії,— сказала вона.— Невже ти вже такий дорослий?"

Генрі розтулив був рота, щоб відповісти, але раптом витріщив очі й міцно притиснув Джін-Луїзу до себе.

"Що з тобою, Генку?"

"Тобі не здається, що тут надто жарко? Ходімо надвір".

Джін-Луїза спробувала вивільнитися, але він тримав її як у лещатах; танцюючи, довів до бічних дверей, а там і надвір.

"Що на тебе напало, Генку? Я щось не те сказала?"

Він узяв її за руку і повів до центрального входу школи.

"Ну от,— сказав Генрі, узявши її за руки.— Люба, подивись на свій бюст".

"Та тут темно, хоч в око стрель. Я нічого не бачу".

"Тоді помацай".

Джін-Луїза помацала і зойкнула. Права з накладних грудей зсунулася до центру, а ліва опинилася під пахвою. Джін-Луїза смикнула їх на місце і розридалася. Потім сіла на сходинки біля входу; Генрі примостився поруч і обійняв її за плечі.

Коли вона виплакалася, то спитала:

"Коли ти помітив?"

"Тільки щойно, присягаюся".

"Гадаєш, з мене довго всі сміялися?"

Генрі похитав головою.

"Сумніваюся, щоб бодай хтось іще помітив, Скауте. Слухай, адже Джемі танцював з тобою якраз переді мною, хіба він не сказав би тобі, якби щось побачив?"

"Джемі не бачить нічого, крім Айріні. Він би не помітив, якби на нього налетів циклон".

І вона знову тихо заплакала.

"Тепер я ніколи не зможу показатися людям на очі".

Генрі стиснув її за плече.

"Скауте, вони зсунулися, коли ми танцювали з тобою. Сама подумай: якби хтось щось помітив, тобі б сказали, і ти це добре знаєш".

"Нічого я не знаю. Всі, мабуть, перешіптувалися і пересміювалися. Так завжди роблять".

"Тільки не старшокласники,— голос Генрі заспокоював.— Ти перетанцювала з усією футбольною командою, відколи приїхав Джемі".

Справді. Всі з команди, один по одному, запрошували її: так Джемі непомітно попіклувався про її задоволення.

"Крім того,— додав Генрі,— ці штуки мені зовсім не до вподоби. Ти сама на себе не схожа".

Це її образило.

"Натякаєш, що з ними я сміховинна? Так я й без них сміховинна".

"Натякаю, що з ними ти не Джін-Луїза. І зовсім ти не сміховинна, ти мені дуже подобаєшся".

"Дуже мило, що ти так кажеш, Генку, але це тільки слова. Я товста у тих місцях, де воно зовсім зайве, а ще..."

Генрі присвиснув.

"Скільки тобі років? Ще немає п'ятнадцяти. Ти ще ростеш. Пам'ятаєш Гледис Грірсон? Пам'ятаєш, як її дражнили Щаслива Дупа?"

"Ге-енку!"

"А поглянь на неї тепер?"

Гледис Грірсон, найгарніша окраса старших класів, ще більше поглибила смуток Джін-Луїзи.

"Вона зараз така тонесенька..."

"Слухай, Скауте,— заговорив Генрі тоном знавця,— ці штуки непокоїтимуть тебе до кінця балу. Краще зніми їх".

"Ні. Ходімо додому".

"Ми не підемо додому, а повернемося і будемо веселитися".

"Ні".

"До дідька, Скауте! Я сказав, що ми повертаємося, тож знімай їх".

"Відвези мене додому, Генрі".

Генрі сердито й байдуже запхнув пальці їй у викот, висмикнув злочинні аксесуари і жбурнув їх щосили кудись у ніч.

"А тепер ми вже підемо назад?"

Здавалося, ніхто не звернув уваги на зміни в її зовнішності, і це, за словами Генрі, доводило, що вона марнославна, як павич, думаючи, що всім тільки й діла роздивлятися її повсякчас.

Наступного дня мали бути уроки, і танці закінчилися об одинадцятій годині. Генрі зупинив "форд" на подвір'ї у Фінчів під платанами. Разом з Джін-Луїзою підійшов до парадних дверей і, перш ніж прочинити їх для неї, легенько пригорнув її і поцілував. Вона відчула, як у неї запалали щоки.

"Ще разок — на щастя",— попросив він.

Він ще раз поцілував її, зачинив за нею двері, й вона почула, як він насвистує, перебігаючи вулицю до свого помешкання. Джін-Луїзі захотілося їсти, і вона навшпиньках пройшла передпокоєм до кухні. Проминаючи батькову кімнату, вона помітила смужку світла під його дверима, постукала й увійшла. Атикус читав у ліжку.

"Гарно повеселилася?"

"Просто чу-до-во,— відповіла вона.— Атикусе?"

"М-м?"

"Як гадаєш, Генк для мене застарий?"

"Що?"

"Нічого. Добраніч".

Наступного ранку під час класної години Джін-Луїза думала тільки про свою закоханість у Генрі й отямилася, тільки коли вчителька повідомила, що одразу після дзвінка відбудуться екстрені збори молодших і старших класів.

Джін-Луїза пішла до актового залу, уявляючи, як вона зараз побачить Генрі, і майже не цікавлячись, що їм збирається оголосити Міс Морбик. Можливо, знову він розповідатиме про чергову кампанію з випуску воєнних облігацій.

Насправді директора середньої школи округу Мейком звали містер Чарльз Горбик[42], і щоб компенсувати своє трохи кумедне прізвище, він завжди намагався видаватися суворим, як індіанець на монеті у п'ять центів. Характер його подобався ще менше: він був людина розчарована, зневірений педагог без будь-якого співчуття до юнацтва. Родом він був з узгір'їв штату Міссісіпі, і це не додавало йому пошани в окрузі Мейком: ті прагматичні горяни не розуміли мрійників, які виросли біля річок і в долинах, і містер Горбик не становив винятку. Коли він прибув до Мейкома, то, не гаючи часу, сповістив батьків, що їхні діти — найнечемніший набрід, з яким він тільки мав справу, що здатні вони вивчити лише прикладне сільське господарство, що футбол і баскетбол — марнування часу і що він, на щастя, не відчуває потреби у клубах чи позакласних заходах, оскільки школа, як саме життя, є бізнесовим проектом.

Усі учні, від найстарших до найменших, відреагували одностайно: містера Горбика загалом терпіли, але здебільшого ігнорували.

Джін-Луїза сиділа зі своїм класом приблизно посередині актового залу. Старший клас сидів у дальньому кінці, через прохід від них, і їй було легко озиратися і дивитися на Генрі. Поруч з ним сидів Джемі, сонний, понурий і мовчазний, як завжди зранку. Коли містер Горбик постав перед ними і прочитав якісь оголошення, Джін-Луїза зраділа, що він забирає перший урок — математику. Та вона припинила крутити головою, коли містер Горбик перейшов до суті справи. Свого часу йому траплялися всякого роду учні, говорив він, деякі з них приносили до школи пістолети, але ніколи в житті не траплялося йому бути свідком такої аморальної витівки, яка спіткала його сьогодні вранці на шляху до школи. Джін-Луїза перезирнулася з сусідами.

"Що його так дістало?" — прошепотіла вона.

"Хтозна",— відповіла сусідка ліворуч.

Чи усвідомлюють учні увесь масштаб такої наруги? Містер Горбик примусить їх зрозуміти, що їхня країна веде війну, і коли наші хлопці — наші брати й сини — воюють і гинуть за нас, у цей самий час хтось утнув непристойне паплюження, невимовний вчинок, виконавець якого нижче усілякої зневаги.

Джін-Луїза подивилася на море спантеличених облич; зазвичай вона легко могла визначити винуватців якогось проступку, але тепер усі видавалися однаково здивованими і збентеженими.

Ба більше, перш ніж перейти до другої частини, містер Горбик заявив, що знає, хто це зробив, але якщо ця особа розраховує на поблажливість, вона має з'явитися у нього в кабінеті не пізніше другої години дня з зізнанням у письмовій формі.

Всі присутні, ледь стримуючи відразливе гарчання — адже містер Горбик вдався до найстарішого на світі вчительського трюку, підвелися і пішли за ним слідом до виходу зі школи.

"Він обожнює письмові зізнання,— сказала Джін-Луїза своїм однокласникам.— Вважає, що це робить їх законними".

"Еге ж, він нічому не вірить, поки воно не написане",— додав один з учнів.

"А коли воно написано, він вірить кожному слову",— зауважив другий.

"Може, хтось намалював свастики на тротуарі?" — припустив третій.

"Це вже було",— відповіла Джін-Луїза.

Вони повернули за ріг школи і зупинилися. Все було наче нормально: тротуар чистий, вхідні двері на місці, кущі не поламані. Містер Горбик почекав, поки підійдуть всі учні, а потім театральним жестом підніс палець догори.

"Дивіться,— проголосив він.— Дивіться всі!"

Містер Горбик був патріотом. Він головував у всіх кампаніях з розповсюдження військових позик, він організовував нудні й малоприємні виступи в актовому залі щодо Військової Боротьби — проекту, який він започаткував, яким пишався і який полягав у встановленні перед школою велетенської дошки з іменами всіх випускників СШОМ, які служили в армії. Учні дивилися на цю дошку з меншим захватом: директор зібрав з кожного по двадцять п'ять центів, а славу приписав собі одному.

Подивившись у напрямку, на який вказував палець, Джін-Луїза прочитала на дошці: "на службі своїй країн". Останню літеру затуляли, гойдаючись на свіжому ранковому вітерці, її фальшиві груди.

"Запевняю вас,— вів далі містер Горбик,— що буде краще, якщо підписане письмове зізнання лежатиме сьогодні у мене на столі не

пізніше другої години. Учора я сам був тут,— він наголошував на кожному слові.— А тепер ідіть по своїх класах".

Це вже було серйозно. Він завжди крадькома підглядав і підслуховував під час шкільних балів, щоб застукати якусь закохану парочку. Зазирав у машини, лазив по кущах. Можливо, він бачив їх з Генрі. І навіщо тільки Генк надумав ті штуки викинути?

"Він блефує,— сказав Джемі під час перерви.— А з іншого боку — може, і ні".

Вони сиділи у шкільній їдальні. Джін-Луїза намагалася не привертати до себе уваги. Школа ось-ось могла вибухнути реготом, жахом і цікавістю.

"Послухайте мене врешті: давайте я йому все розповім".

"Не верзи дурниць, Джін-Луїзо. Ти ж знаєш, як важить для нього ця дошка. Та й, зрештою, це ж я зробив",— сказав Генрі.

"Але ж, на бога, вони мої!"

"Зрозумій, як почувається Генк, Скауте,— втрутився Джемі.— Не може він тобі, дозволити зізнаватися".

"А, власне, чому?"

"Вкотре тобі повторюю — не можу і все. Утямила?" "Ні".

"Джін-Луїзо, вчора ти була моєю дівчиною..."

"Ніколи в житті я не навчуся розуміти чоловіків,— промовила вона, вже не закохана у Генрі.— Ти не мусиш мене захищати, Генку. Сьогодні я вже не твоя дівчина. Ти ж знаєш, що тобі не можна йому зізнаватися".

"Справді, Генку,— підтримав її Джемі.— Він не дасть тобі закінчити школу".

Атестат для Генрі означав більше, ніж для решти його друзів. Будь-хто з них, якби його виключили, міг би без проблем перейти до приватної платної школи.

"Ти зачепив його за живе, ось що,— казав Джемі.— І він не посоромиться виключити тебе за два тижні до закінчення".

"Тому це зроблю я,— підхопила Джін-Луїза.— Я просто мрію, щоб мене виключили".

І правда, школа набридла їй до нестями.

"Не в тім річ, Скауте. Ти просто не можеш цього зробити. Я міг би йому пояснити... хоча ні, я також не міг би пояснити,— Генрі поступово усвідомлював наслідки свого імпульсивного пориву.— Я нічого не зміг би пояснити".

"Гаразд,— сказав Джемі.— Ситуація така. Генку, я вважаю, що він блефує, хоча, ймовірно, і ні. Ти ж знаєш, який з нього нишпорка. Не виключаю, що він вас чув, ви ж практично сиділи у нього під вікном".

"Але в кабінеті було темно",— заперечила Джін-Луїза.

"Він любить сидіти в темряві. Якщо йому зізнається Скаут, їй буде нелегко, але якщо зізнаєшся ти, він тебе виключить, точно кажу, а тобі треба отримати атестат, синку".

"Джемі,— перебила Джін-Луїза,— чудово, що з тебе такий філософ, але ми застрягли на місці".

"Твоє становище ось яке, Генку,— говорив Джемі, холоднокровно не звертаючи на неї уваги.— Ти будеш у скруті, якщо зізнаєшся, і будеш у скруті, якщо не зізнаєшся". "А я..."

"Стули рота, Скауте,— розізлився Генрі.— Тобі невтямки, що я не зможу людям в очі дивитися, якщо дозволю тобі до нього піти?"

"Ой, тримайте мене, ніколи не бачила я аж таких героїв!"

Раптом Генрі підхопився.

"Чекайте! — загорлав він.— Джемі, дай мені ключі від машини і прикрий мене на уроці. Повернуся на політекономію".

"Міс Морбик почує, що ти від'їжджаєш, Генку".

"Він не почує. Я викочу машину на дорогу. Крім того, він буде в класі".

З уроку містера Горбика було легко зникнути непомітно. Він мало цікавився особистостями учнів, знаючи прізвища тільки найзухваліших з них. Місця в рядах у бібліотеці були закріплені за конкретними учнями, та коли хтось із них висловлював бажання прогуляти урок, лави змикалися, й учень, який сидів у кінці ряду, виносив зайвий стілець у вестибуль, а після уроку приносив назад.

Джін-Луїза не слухала пояснень вчительки англійської, а коли проминули сповнені тривоги п'ятдесят хвилин, Генрі перехопив її дорогою до кабінету суспільствознавства.

"Слухай уважно,— скомандував він.— І роби точно як я кажу: ось як ти йому зізнаєшся. Пиши,— він дав їй олівець, і вона розгорнула зошит.— "Шановний містере Горбик. Схоже, що вони мої". Підпишися повним іменем. Краще наведи чорнилом, щоб він повірив. А потім ще до опівдня піди й віддай це йому. Зрозуміла?"

Коли Джін-Луїза увійшла до кабінету суспільствознавства, то збагнула, що всьому кінець. Учні групками перешіптувалися і пересміювалися. Вона витерпіла посмішки і дружні підморгування незворушно — їй навіть стало легше. Це тільки дорослі завжди вишукують найгірше, подумала вона, а її однолітки, вочевидь, повірили в розповіді Джемі й Генка. Але чому вони їй самій нічого не сказали? З них глузуватимуть до скону, але їм байдуже, бо вони закінчують школу, а їй ще тут поневірятися цілих три роки. Ні, Міс Морбик її виключить, і Атикус відішле її до іншої школи. Атикуса шляк трафить, коли Міс Морбик йому повідає цю кляту історію. Щоправда, Генк врятується. Вони з Джемі були такими лицарями, хоч і недовго, а врешті-решт мала рацію саме вона. Це був єдиний вихід.

Джін-Луїза переписала своє зізнання чорнилом, та з наближенням полудня настрій у неї падав. Зазвичай мало що її так могло порадувати, як сутичка з Міс Морбик, який був настільки недолугим, аж міг повірити будь-якій нісенітниці, якщо вона виголошувалася з серйозною і урочистою фізіономією. Проте сьогодні їй було не до суперечок. Джін-Луїза нервувалася — і зневажала себе за це.

Її трохи нудило, коли вона пройшла вестибулем до кабінету директора. На зборах він назвав той учинок непристойним і порочним; що ж він казатиме в місті? Мейком живиться плітками — у якому ж вигляді все це дійде до Атикуса?

Містер Горбик сидів за столом, роздратовано вдивляючись у його поверхню.

"Чого тобі?" — спитав він, не підводячи на неї очей.

"Я хотіла вручити вам оце, сер",— і вона інстинктивно позадкувала.

Містер Горбик вихопив у неї аркуш, зібгав, не читаючи, і жбурнув у кошик на сміття.

У Джін-Луїзи було відчуття, наче зараз її можна збити з ніг пір'їнкою.

"Містере Горбик,— промовила вона,— я прийшла до вас зізнатися, як ви веліли. Я... я їх купила в крамниці Гінзберга,— додала вона добровільно.— Я не мала на увазі нічого поганого..."

Містер Горбик поглянув на неї, і обличчя в нього почервоніло від гніву.

"Не смій стояти тут і розказувати, що ти там мала чи не мала на увазі! Ніколи в житті мені не зустрічалися..."

— Зараз їй перепаде!

Та коли вона вслухалася, у неї виникло враження, що містер Горбик говорить не стільки про неї персонально, скільки про всіх учнів у цілому, що його слова — відлуння його вранішніх емоцій. Він завершив тезою про нездорові настрої, які породжує округ Мейком, але тут Джін-Луїза його перебила:

"Містере Горбик, я просто хочу сказати, що ніхто не винний, окрім мене. Відповідати мушу тільки я одна".

Містер Горбик вчепився у край столу і проскреготів крізь зціплені зуби:

"За оцю останню зухвалість залишишся на годину після уроків, юна леді!"

Вона глибоко вдихнула.

"Містере Горбик, гадаю, тут якась помилка. Я не зовсім розу..."

"Ах, ти не розумієш! То я тобі покажу!"

Містер Горбик ухопив товстий стос видертих із зошитів аркушів і помахав у неї перед носом.

"Ви, міс, сто п'ята!"

Джін-Луїза вдивлялася в аркуші паперу. Вони були всі однакові. На кожному було написано: "Шановний містере Горбик. Схоже, що вони мої". Кожен з них був підписаний іменем котроїсь з учениць старших класів, починаючи від дев'ятого,— підписалися всі без винятку.

Вона завмерла на хвилину, замислившись, та, не в змозі вигадати, що такого сказати заспокійливого містеру Горбику, тихенько вислизнула з кабінету.

"Міс Морбик цілком програв",— сказав Джемі, їдучи додому на обід. Джін-Луїза сиділа між братом і Генрі, які стримано вислухали, у якому настрої був містер Горбик.

"Генку, ти справжній геній,— проголосила вона.— Як тільки тобі таке спало на думку?"

Генрі глибоко затягнувся цигаркою і викинув її у вікно.

"Я порадився зі своїм адвокатом",— велично відповів він.

Джін-Луїза затулила руками рот.

"А як інакше? — сказав Генрі.— Він займався моїми справами, відколи я ще під стіл пішки ходив, от я й поїхав до нього в контору і все пояснив. Я просто спитав його поради".

"То це Атикус тебе напоумив на таке?" — з благоговінням спитала Джін-Луїза.

"Ні, він мене не напоумив. То була моя власна ідея. Спершу він вагався, казав, що це питання урівноваження справедливості, чи щось у цьому роді, що я потрапив у цікаву, але суперечливу ситуацію. Він розгойдувався на стільці, дивився у вікно, говорив, що завжди намагається влізти у шкуру своїх клієнтів..."

Генрі замовк.

"І що далі?"

"Далі він сказав, що через надзвичайну делікатність моєї проблеми і за відсутності злочинного наміру, він не проти трохи запорошити очі присяжному засідателеві (не знаю, що саме мав він на увазі), а тоді... Ну, я не знаю".

"Та ні, Генку, знаєш!"

"А тоді він щось сказав про порятунок у численності й що на моєму місці він би нізащо не потурав фальшивим свідченням, але оскільки, як йому відомо, всі накладні груди вигляд мають однаковий, це майже все, чим він може мені допомогти. Сказав, що надішле мені рахунок за консультацію наприкінці місяця. Не встиг я вийти з його контори, як вигадав цей план".

"Генку,— спитала Джін-Луїза,— а він не натякнув, що збирається сказати мені?"

"Тобі? — Генрі подивився на неї.— Він тобі й словом не прохопиться. Як він може? Хіба ти не знаєш, що все сказане адвокату — річ суворо конфіденційна?"

Чпок. Джін-Луїза роздушила паперовий ріжок об стіл і прогнала тіні минулого. Сонце стояло високо в небі — була друга година по обіді; воно стояло так учора і стоятиме так завтра.

Пекло — це довічна відчуженість. Що вона таке скоїла, що мусить до кінця життя тягнутися до них, тужити за ними, потайки подорожувати у давно минуле й уникати сьогодення? "Я — їхня плоть і кров, моє коріння в цій землі, це моя домівка. І все-таки я не їхня кров, землі байдуже, чиє в ній коріння, я чужа на цьому святі".

16

— Генку, а де Атикус?

Генрі подивився на неї з-за свого робочого столу.

— Привіт, люба. Він на пошті. А мені зараз саме час випити кави. Підеш зі мною?

Те, що змусило Джін-Луїзу прийти з кафе містера Канінгема до батьківської контори, спонукало її вийти з Генрі на вулицю: їй хотілося потай ще і ще до них придивитися, переконатися, що з ними не відбулося на додачу жодних страхітливих зовнішніх метаморфоз, проте вона не бажала ані розмовляти з ними, ані їх торкатися, щоб не підштовхнути їх до якоїсь чергової наруги у її присутності.

Ідучи поруч з Генрі до кафетерію, вона роздумувала, що там запланував Мейком стосовно їхнього весілля — осінь чи зиму? "Я, мабуть, дивачка: не можу лягти у ліжко з чоловіком, з яким не маю духовної злагоди. Зараз я навіть говорити з ним не можу. Не можу говорити з моїм найстарішим другом".

Вони сиділи візаві у кабінці, і Джін-Луїза пильно роздивлялася підставку для серветок, цукерницю, сільницю й перечницю.

— Щось ти дуже тиха,— зауважив Генрі.— Як минуло кавове частування?

— Мерзенно.

— Гестер приходила?

— Приходила. Вона ж, здається, одного віку з тобою та Джемі?

— Еге ж, ми були в одному класі. Вілл сьогодні вранці сказав мені, що Гестер дуже войовничо налаштована.

— Генку, мабуть, Вілл Сінклер доволі неприємний тип.

— Чому б це?

— Він їй такі нісенітниці вкладає у голову...

— Нісенітниці?

— Про католиків, комуністів і ще бозна про що. Здається, в неї там геть усе змішалося.

Генрі, засміявшись, мовив:

— Люба, у неї тільки й світу у віконці — її дорогоцінний Вілл. Усе, що він скаже,— Святе Письмо. Вона кохає свого чоловіка.

— Оце й означає — кохати свого чоловіка?

— Доволі тісно з цим пов'язується.

— Ти маєш на увазі втрату власної індивідуальності, я тебе правильно зрозуміла? — спитала Джін-Луїза.

— До певної міри,— відповів Генрі.

— Тоді я навряд чи колись вийду заміж. Мені ще не траплявся чоловік…

— Але ж ти виходиш за мене, забула?

— Генку, гадаю, я скажу тобі просто зараз, і покінчимо з цим: я не збираюся одружуватися з тобою. Крапка. Кінець.

Вона не мала наміру про це говорити, але не змогла втриматися.

— Я це чув і раніше.

— Що ж, послухай ще раз: якщо ти хочеш одружитися,— (невже це говорить вона?),— краще починай шукати собі пару. Я ніколи не кохала тебе, але ти завжди подобався мені та знав про це. Я сподівалася, що ми зможемо побратися навіть за такої ситуації, але...

— Але — що?

— Тепер ти мені навіть не подобаєшся. Я завдаю тобі болю, та нічого не вдієш.

Так, це говорить вона, зі своїм звичним апломбом, розбиває йому серце просто у кафетерії. Що ж, а він розбив серце їй. Обличчя Генрі застигло, почервоніло, шрам проступив дуже різко.

— Джін-Луїзо, не може бути, що ти це серйозно.

— Серйозніше не буває.

"Боляче? Так, чорт забирай, дуже боляче. Тепер знатимеш, як воно пече".

Генрі перехилився через стіл й узяв її за руку. Вона відсахнулася.

— Не торкайся мене!

— Голубонько, що трапилося?

"Трапилося? Я скажу тобі, що трапилося. Гадаю, тобі не надто сподобається".

— Гаразд, Генку. Все дуже просто: я побувала на тих учорашніх зборах. Бачила, як ви з Атикусом гордовито там возсідали поруч з отим смердючим скунсом, з отим покидьком, і мене всю просто вивернуло. Всього лише чоловік, з яким я збиралася побратися, та всього лише мій рідний батько всього лише дістали мене так, що я почала блювати і досі не можу зупинитися! Як, заради Господа Бога, як ви могли? Як ти міг?

— Ми змушені робити багато чого, Джін-Луїзо, що нам зовсім не до душі.

Вона спалахнула.

— Це не відповідь! Я гадала, що дядько Джек врешті-решт з'їхав з глузду, але тепер я вже не така впевнена.

— Люба,— почав Генрі. Він пересунув цукерницю у центр столу, а потім відставив убік.— Подивись на це інакше. Все, що робить Мейкомська рада білих громадян, це протест проти Верховного суду, певне попередження неграм, щоб вони не надто квапилися, це...

— Добірне товариство з усякого бидла, яке прагне вилізти і горлати про чорномазих. Як ти можеш бути з ними заодно, як можеш ти?

Генрі присунув цукерницю ближче до неї, потім до себе. Вона забрала у нього цукерницю і з грюкотом запхала у куток.

— Джін-Луїзо, я тобі вже казав, ми мусимо робити...

— ...багато того, що вам не...

— Дай закінчити. Того, що нам не хочеться робити. Ні, дозволь мені висловитися. Я намагаюся сформулювати так, щоб тобі краще пояснити, що я маю на увазі... ти ж знаєш про Ку-клукс-клан?

— Так, я знаю про Ку-клукс-клан.

— А тепер помовчи хвилинку. Колись давно Клан був шановною організацією, як-от масони. Майже всі шановані люди були його членами, це за часів молодості містера Фінча. Тобі відомо, що він туди вступив?

— Тепер мене навряд чи здивує, куди ще вступав містер Фінч у своєму житті. Все збігається...

— Та замовкни вже, Джін-Луїзо! Містер Фінч мав не більше користі від Клану, ніж будь-хто інший. Знаєш, чому він вступив? Щоб знати напевне,

хто саме з містян ховається за тими масками. Що за люди, що за народ. Він побував на одних лише зборах — і йому вистачило. Магістром виявився методистський проповідник...

— Саме та компанія, що Атикусу до вподоби.

— Не базікай! Я намагаюся тобі пояснити його мотиви: Клан був тоді суто політичною силою, не було жодних спалень на хрестах, але твій тато і тоді, як і тепер, почувався вкрай незручно серед чоловіків, які ховають свої обличчя. Він мусив знати, з ким йому доведеться боротися, коли прийде час,— йому треба було з'ясувати, хто вони такі...

— Отже, мій високошановний батечко належить до Невидимої Імперії.

— Джін-Луїзо, це було сорок років тому...

— Напевне, нині він уже Великий Дракон.

Генрі відповів рівним голосом:

— Я лише намагаюся показати тобі мотиви, які приховуються за вчинками. Може здатися, ніби людина є частиною чогось не надто гідного, на перший погляд, але не берися судити, доки ти не з'ясуєш усіх її мотивів. Людина може кипіти всередині, але вона знає, що лагідність іноді дієвіша за прояви люті. Людина може проклинати своїх ворогів, але мудріше їх знати. Кажу ж, подеколи ми змушені...

— Ти кажеш,— перебила його Джін-Луїза,— рухайся разом з натовпом, а потім, коли прийде час...

Генрі зупинив її.

— Послухай, люба. Тобі ніколи не спадало на думку, що чоловіки — особливо чоловіки! — мусять пристосовуватися до певних вимог суспільства, в якому живуть, просто тому, що інакше вони не зможуть приносити цьому суспільству користь? Округ Мейком — моя рідна домівка, люба. Це найкраще місце на світі — для мене. Я заробив собі тут непогану репутацію, починаючи ще з самого малечку. Мейком знає мене, а я знаю Мейком, Мейком довіряє мені, а я довіряю Мейкому. Я заробляю собі на життя в цьому місті, і Мейком забезпечує мені пристойне існування. Але Мейком дещо вимагає від мене на віддяку. Він вимагає, щоб я вів помірковане, бездоганне життя, щоб я вступив до клубу "Ківаніс", по неділях ходив до церкви, щоб я пристосовувався до його традицій і звичаїв.

Генрі узяв у руки сільницю і почав водити великим пальцем по її гофрованих боках.

— Не забувай одного, люба,— промовив він.— Мені доводилося гарувати, як навіженому, щоб отримати те, що я нині маю. Я працював у тому магазині на площі — втомлювався так, що ледве вистачало сил робити уроки. Влітку я працював удома у маминій крамничці, а коли там роботи не було, лагодив нашу халупу. Джін-Луїзо, мені доводилося змалечку виривати те, що тобі й Джемі просто падало в руки. Мені ж ніколи і нічого не падало в руки, і ніколи не падатиме. Покладатися я можу лише на себе самого.

— Як і ми всі, Генку.

— Ні. Принаймні не тут.

— Про що ти?

— Існують речі, які я не можу собі дозволити, а ти можеш.

— І чого ж це я раптом аж така привілейована особа?

— Ти — Фінч.

— Ну, Фінч. І що з того?

— Ти можеш вештатися містом у робочому комбінезоні, у сорочці навипуск і босоніж, якщо тобі заманеться. Мейком скаже: "Це у неї від Фінчів, така вже їхня порода". Мейком усміхнеться і повернеться до своїх справ: "Наша Скаут Фінч у своєму репертуарі". Мейком зрадів і був ладен повірити, що ти купалася в річці голяка. "Анітрохи не змінилася,— говорили в місті.— Та ж сама Джін-Луїза. Пам'ятаєте, як вона..."

Він поставив сільницю на стіл.

— Але варто Генрі Клінтону виявити бодай натяк на відхилення від норм Мейкома, і Мейком не скаже: "Це у нього від Клінтонів",— ні, він скаже: "Це з нього бидло лізе".

— Генку, це неправда, і тобі це добре відомо. Так говорити несправедливо і невеликодушно, але передусім — це просто неправда!

— Джін-Луїзо, це правда,— тихо промовив Генрі.— Напевне, ти просто ніколи про це не замислювалася...

— Генку, то вже якісь комплекси.

— Жодних комплексів. Просто я знаю Мейком. Мене це зовсім не зачіпає, але я, звісно, добре все усвідомлюю. Мені говорять, що існують речі, які я можу робити, і речі, які мушу робити, якщо я...

— Якщо ти — що?

— Розумієш, сонечко, мені справді хочеться тут жити, мені подобається те, що подобається й іншим чоловікам. Я хочу зберегти

повагу цього міста, я хочу йому служити, я хочу здобути репутацію класного юриста, хочу заробляти гроші, хочу одружитися і мати родину...

— Саме в такій послідовності, гадаю?

Джін-Луїза підвелася і вийшла на вулицю. Генрі рушив за нею назирці. У дверях він обернувся і гукнув, що оплатить чек за хвилину.

— Джін-Луїзо, зупинися!

Вона зупинилася.

— Чого тобі?

— Люба, я ж лише хотів, щоб ти побачила...

— Все я чудово бачу! — вигукнула вона.— Бачу наляканого миршавого чоловічка; бачу чоловічка, який боїться не робити того, що йому наказує Атикус, який боїться мати свою власну позицію, боїться не сидіти поруч з рештою повнокровних хлопців...

Вона попрямувала далі. Їй здавалося, що вона іде приблизно туди, де стоїть її машина. Їй здавалося, що вона залишила її перед батьковою конторою.

— Джін-Луїзо, зачекай хвилинку, будь ласка!

— Гаразд, чекаю.

— Я сказав тобі, що є речі, які ти сприймала як належне...

— Так, чорт забирай, я багато чого сприймала як належне. Саме це я любила і в тобі. Я дивилася на тебе знизу вгору, як на щось надзвичайне,

тому що ти невтомно виборював усе, що мав, усе робив сам. Я гадала, це багато означає, але, схоже, помилялася. Я гадала, ти маєш волю й мужність. Я гадала...

Вона йшла тротуаром, не тямлячи, що Мейком стежить за нею, що поруч іде Генрі — жалюгідний, сміховинний.

— Джін-Луїзо, послухай мене, будь ласка.

— Якого дідька тобі ще треба?

— Я хочу в тебе спитати тільки одне — чого, в біса, ти від мене очікуєш? Скажи, чого, в біса, ти від мене очікуєш?

— Чого? Щоб ти тримав свою мальовану дупу якнайдалі від рад білих громадян! Мені начхати, що навпроти тебе там сидить Атикус, що праворуч від тебе сидить король Англії, а ліворуч — сам Єгова, я хочу, щоб ти був чоловіком, от і все!

Вона гарячково вдихнула.

— Я... Ти пройшов через усю кляту війну, то один різновид страху, але ти його подолав, ти його подолав! Тепер ти у себе вдома — переляканий на смерть! Боїшся Мейкома! Мейкома, штат Алабама! Тьху на тебе!

Вони підійшли до дверей контори.

Генрі схопив її за плечі.

— Джін-Луїзо, замовкни на секунду! Прошу! Послухай мене. Знаю, що я не так багато собою являю, але подумай трохи. Подумай, будь ласка. Це місто — все моє життя, невже ти не розумієш? Хай йому чорт, я походжу з бидла округу Мейком, але я частина округу Мейком. Я боягуз,

я миршавий чоловічок, мене не варто і вбити, але тут моя домівка. Чого ти від мене хочеш? Щоб я репетував, як навіжений, що я, славетний Генрі Клінтон, з'явився сповістити, що ви всі решта — ниці нікчеми? Мені тут жити, Джін-Луїзо. Зрозумій це.

— Я розумію, що ти — паскудний лицемір.

— А я намагаюся пояснити тобі, моя мила, що ти можеш собі дозволити солодку розкіш, а я ні. Ти можеш волати до небес, а я ні. Як я зможу приносити користь місту, якщо місто буде проти мене? Якби я вийшов на герць... послухай, ти мусиш визнати, що я маю непогану освіту і можу послужити Мейкому, хіба ні? Мою роботу не виконає перший-ліпший батрак. І що — я повинен кинути оце все псу під хвіст, поїхати кудись у глушину і продавати у крамниці борошно, коли я здатний допомагати людям на повну силу того юридичного таланту, яким володію? Що має вищу ціну?

— Генрі, як тобі вдається жити в злагоді з собою?

— Це зовсім не важко. Іноді я просто не голосую за свої переконання, от і все.

— Генку, ми з тобою на протилежних полюсах. Я знаю небагато, але одне знаю напевне. Я знаю, що не зможу жити з тобою. Не зможу жити з лицеміром.

Сухуватий, приємний голос у неї за спиною промовив:

— Не розумію, чому ні. Лицеміри мають таке саме право жити на цьому світі, як і всі решта.

Вона обернулася і втупила очі в батька. Атикус зсунув капелюха на потилицю і, звівши брови, усміхався до неї.

17

— Генку,— мовив Атикус,— не хочеш піти подивитися троянди на площі? Естелла, можливо, одну тобі подарує, якщо ти її гарненько попросиш. Схоже, тільки я її сьогодні просив як слід.

Атикус показав петлицю, в яку була встромлена свіжа червона троянда. Джін-Луїза поглянула на площу — Естелла, зовсім чорна проти пообіднього сонця, працьовито розпушувала землю під кущами.

Генрі простягнув руку Джін-Луїзі, безвільно її опустив і пішов, не сказавши й слова. Джін-Луїза дивилася йому вслід.

— Ти все про нього знав?

— Певна річ.

Атикус ставився до Генрі, як до рідного сина, дарував йому ту любов, яка мала б належати Джемі,— і раптом Джін-Луїза збагнула, що вони стоять на тому самому місці, де помер Джемі. Атикус помітив, що вона здригнулася.

— Досі не можеш забути? — спитав він.

— Ні.

— Може, час уже оговтатися? Ховай своїх мерців, Джін-Луїзо.

— Я не хочу це обговорювати. Я хочу просто піти звідси.

— Тоді ходімо до контори.

Батькова контора завжди була для неї прихистком. Там було затишно. Там усі незлагоди якщо не розвіювалися, то принаймні не здавалися нестерпними. Цікаво, оце в нього на столі ті самі документи, папки, професійні матеріали, які лежали і тоді, коли вона забігала до нього по п'ятак, захекана, бо закортіло морозива? Батько завжди сидів на шарнірному кріслі, простягнувши ноги. Діставав з глибокої кишені жменю монет і витягав з неї омріяний п'ятак. Двері контори завжди були відчинені для його дітей.

Атикус повільно всівся і розвернув крісло, щоб бачити її обличчя. Джін-Луїза помітила мимовільну гримасу болю.

— То ти все знав про Генка?

— Так.

— Я не розумію чоловіків.

— Що ж, деякі чоловіки, які приховують гроші від своїх жінок, ніколи і подумки не обрахують бодай на цент крамаря. Чоловіки розкладають свою чесність по окремих поличках, Джін-Луїзо. Вони можуть бути бездоганно чесні в одному і дурити самих себе в іншому. Не будь такою жорстокою з Генком, він шукає своє місце в житті. Джек каже, тебе щось вельми непокоїть.

— Джек тобі розповів...

— Зателефонував щойно і сказав — окрім багато чого іншого,— що коли ти досі не ступила на стежку війни, то ось-ось ступиш. З того, що я почув, це вже сталося.

Отак. Дядько Джек йому розповів. Джін-Луїза вже звикла до того, що всі члени родини кидають її один по одному. Дядько Джек став останньою краплею — і до біса їх усіх! Чудово, вона йому все висловить.

Висловить і поїде. Сперечатися з ним немає сенсу, то марна справа. Він її завжди перемагав у суперечках: за все життя їй не вдалося йому нічого довести, годі й намагатися зараз.

— Так, сер. Дещо мене дуже непокоїть. Усі ці засідання рад білих громадян, куди ви вчащаєте. Гадаю, що це все — мерзота, і саме це я вам оголошую зараз.

Батько відкинувся у кріслі.

— Джін-Луїзо,— промовив він,— ти не читаєш нічого, крім нью-йоркських газет. Не сумніваюся, що ти бачиш з тих рядків лише погрози й вибухівку. Мейкомська рада не схожа на ради в Північній Алабамі чи Теннессі. Наша рада формується й очолюється нашими ж людьми. Закладаюся, ти вчора побачила майже всіх чоловіків з нашого округу, і майже кожен з них тобі знайомий.

— Так, сер, побачила. Кожного чоловіка. Починаючи від того гада Вілоубі.

— Кожен з чоловіків мав, напевне, свою власну причину бути присутнім,— зауважив її батько.

"Жодна війна ще не велася зі стількох різноманітних причин". Хто це сказав?

— Так, але зібралися вони з однієї причини,— сказала вона.

— Я можу назвати тобі дві причини, які привели туди мене. Федеральний уряд і НАСПКН. Джін-Луїзо, яка була твоя перша реакція на рішення Верховного суду?

Це було безпечне питання. Вона відповість на нього.

— Я розлютилася.

Так воно і було. Вона знала, що оте рішення наближається, знала, яким воно буде, гадала, що готова до нього, та коли купила на вулиці газету і прочитала її, мусила зайти у перший-ліпший бар і випити нерозбавленого віскі.

— А чому?

— Тому що нас знову намагалися вчити, як треба жити...

Батько широко усміхнувся.

— Ти реагувала у відповідності до свого походження. Коли ти почала працювати головою, що саме ти подумала?

— Нічого особливого, але я злякалася. Все здавалося навиворіт — воза ставили перед конем.

— А саме?

Він її випробовує. Нехай. Вони на безпечному ґрунті.

— Ну, намагаючись задовольнити одну поправку, вони знищили іншу. Десяту[43]. Це невеличка поправка, усього в одне речення, але, схоже, вона означає найсуттєвіше.

— Ти сама до цього додумалася?

— Звісно, сер. Атикусе, я нічого не знаю про Конституцію...

— А мені здається, що ти доволі підкована у конституційних питаннях. Продовжуй.

Продовжувати що? Сказати, що вона не може дивитися йому в очі? Вн хоче, щоб вона висловила своє бачення Конституції — будь ласка.

— Що ж, аби задовольнити реальні потреби невеличкої частини населення, Суд запропонував дещо жахливе, що може... може вплинути на більшість людей. Зашкодити їм. Атикусе, я на цьому мало розуміюся, але все, що захищає нас від того, що хоче розпочати один розумник, це наша Конституція, а тут раптом Суд безтурботно відкидає повністю цілу поправку. Ми маємо систему стримувань і противаг і таке інше, але насправді не схоже, що існує стримування Верховного суду, бо хто б узяв на себе таку відповідальність? Господи, я говорю, як в акторській студії.

— Що?

— Нічого. Просто я намагаюся сказати, що прагнучи діяти справедливо, ми потрапляємо під загрозу, яка може поламати наш спосіб життя.

Джін-Луїза запустила пальці у волосся. Подивилася на ряди книжок у брунатно-чорних палітурках і судові звіти на полицях. Глянула на вицвілу фотографію Дев'яти Стариганів[44] на стінці ліворуч. Цікаво, Робертс[45] іще живий? Вона не пам'ятала.

— Отже, ти кажеш...— голос батька звучав поблажливо.

— Так, сер. Я кажу, що небагато тямлю в управлінні чи економіці, та й не хочу в цьому розбиратися, але я добре знаю, що Федеральний уряд для мене, одного маленького громадянина,— це, головним чином, похмурі коридори, у яких ми безкінечно чекаємо. Що далі, то довше ми чекаємо і більше втомлюємося. Оці старі мухомори на фото все розуміли — але зараз, замість проводити це належним чином через Конгрес і законодавство штатів, коли ми намагалися все виправити, ми тільки полегшуємо їм організацію нових коридорів і довшого очікування...

Батько випростав спину і засміявся.

— Ну я ж казала тобі, що зовсім на цьому не розуміюся.

— Доню, та в тебе такий консерватизм стосовно штатів, що Рузвельт поруч з тобою видається лібералом.

— Я консерватор?

— Тепер, коли я адаптувався до жіночої логіки, гадаю, ми з тобою віримо в одне й те саме.

Джін-Луїза вже майже воліла стерти з пам'яті все, що тут бачила й чула, втекти назад до Нью-Йорка і перетворити батька на спогад. Спогад про них трьох — Атикуса, Джемі та її саму, коли життя було зрозуміле і люди не брехали. Але вона не дасть йому піти на компроміс зі злочином. Не дозволить погіршувати злочин ще й лицемірством.

— Атикусе, якщо ти віриш у все це, чому ж ти не чиниш по справедливості? Тобто, хоч який паскудний був цей Верховний суд, але ж треба з чогось починати?

— Ти хочеш сказати, що як Суд таке ухвалив, ми мусимо це рішення прийняти? Ні, мем. Я на це дивлюся інакше. Якщо ти гадаєш, що я, як один з громадян, збираюся здатися без боротьби, ти дуже помиляєшся. Як ти сама сказала, Джін-Луїзо, в нашій країні існує лише одна річ, вища за Верховний суд, і це Конституція.

— Атикусе, ми не розуміємо одне одного.

— А ти ухиляєшся від чогось важливого — від чого?

"Темна вежа. Чайлд Роланд до темної вежі прийшов. Література старших класів. Дядько Джек. Тепер я згадала".

— Від чого? Я намагаюся сказати, що не схвалюю того, як вони це зробили, і смертельно боюся, думаючи про це, але вони мусили це зробити. Проблема була у них під носом, і вони змушені були так вчинити. Атикусе, прийшов час уже й нам діяти по справедливості.

— По справедливості?

— Так. Дати їм шанс.

— Неграм? Думаєш, вони не мають шансів?

— Не мають, сер.

— А що заважає негрові їхати куди йому заманеться і шукати те, чого він хоче?

— Питання некоректне, сер, і ви це чудово знаєте! Мене вже нудить від цих подвійних моральних стандартів.

Він допік її, і вона показала, що їй боляче. Але вдіяти нічого не змогла.

Батько взяв олівець і постукав ним по столу.

— Джін-Луїзо,— промовив він,— тобі ніколи не спадало на думку, що так не буває, щоб серед людей цивілізованих жила купа відсталого люду, і при цьому був соціальний рай?

— Не пересмикуй, Атикусе, й облиш на хвилину свою соціологію. Звісно, я все це знаю, та колись я чула і дещо інше. Я чула гасло, яке

закарбувалося у мене в голові. Я чула: "Рівні права усім, особливих привілеїв нікому", і для мене воно означало лише те, що означало. А означає воно не верхню карту з колоди — для білих, а нижню карту з колоди — для чорних, воно...

— Подивімося на проблему таким чином,— запропонував батько.— Ти усвідомлюєш, що негритянське населення відстале, правильно? З цим ти погоджуєшся? Тобі відомі всі підтексти слова "відсталий"?

— Так, сер.

— Ти усвідомлюєш, що переважна більшість негрів тут, на Півдні, не в змозі повною мірою поділяти з нами всю відповідальність громадянина і чому саме?

— Так, сер.

— І все одно ти хочеш, щоб вони мали всі привілеї повноцінного громадянина?

— Чорт забирай, ти ж усе геть перекручуєш!

— Не варто чортихатися. Просто поміркуй: округ Ебот, на тому боці річки, має великі проблеми. Його населення майже на три чверті — негри. Населення, яке має право голосу, становить уже мало не п'ятдесят на п'ятдесят, через оту їхню велику середню школу. Якщо баланс порушиться, що станеться? Округ не втримає всіх органів, бо якщо у голосуванні негри переможуть білих, тоді в кожній установі матимемо негрів...

— Звідки у тебе така впевненість?

— Доню,— відповів він.— Попрацюй головою. Коли вони голосують, вони голосують цілими блоками.

— Атикусе, ти мені нагадуєш отого старого видавця, який послав редакційного художника висвітлювати іспано-американську війну. "Ви малюйте картинки. Я війну зроблю сам". Ти такий самий цинік, як і він.

— Джін-Луїзо, я лише намагаюся викласти тобі просту істину. Ти мусиш бачити як те, що є, так і те, що мало би бути.

— Чому ж ти тоді не показував мені те, що є, коли я малою сиділа у тебе на колінах? Чому тоді, так необережно читаючи мені історію і книжки, що, як я гадала, багато для тебе важили, чому тоді ти не показав мені, що всюди стоять загорожі з написом "Тільки для білих"?

— Ти непослідовна,— спокійно зауважив батько.

— Чому ж?

— Ти останніми словами паплюжиш Верховний суд, а потім робиш розворот кругом і говориш, як НАСПКН.

— Господи милосердний, та я ж розлютилася на Верховний суд не через негрів. Негри просто підняли питання, але сердилася я не за це. Мене обурило те, що робиться з десятою поправкою, та увесь їхній розпливчастий менталітет. Негри лише...

Випадкові у цій війні... твоїй власній, особистій війні...

— Ти вступила в ряди НАСПКН?

— Ліпше б ти дав мені ляпас! Атикусе, заради Бога!

Батько зітхнув. Зморшки навколо рота запали ще глибше. Руки з розпухлими суглобами крутили жовтий олівець.

— Джін-Луїзо, дозволь мені дещо сказати тобі просто зараз, прямо і чесно. Я — людина старомодна, але в оце я вірю щиросердно. Я джефферсонівський тип демократа. Знаєш, що це таке?

— Тю, я гадала, що ти голосував за Ейзенхауера[46]. А Джефферсон[47] належав до стовпів Демократичної партії.

— Повертайся до школи,— сказав батько.— Єдине, що Демократична партія сьогодні має спільного з Джефферсоном, це його портрети на партійних бенкетах. Джефферсон вважав, що повне громадянство — привілей, який кожен має заслужити, громадянство не можна легко надавати чи легко забирати. Чоловік не може отримати право голосу просто тому, що він чоловік,— так думав Джефферсон. Він мусить усвідомлювати свою відповідальність. Право голосу, за Джефферсоном, це дорогоцінний привілей, який чоловік здобуває для себе — в умовах толерантної економіки.

— Атикусе, ти переписуєш історію.

— Зовсім ні. Тобі б не завадило звернутися до минулого і подивитися, у що саме вірили наші батьки-засновники, а не покладатися на те, що про їхні переконання говорять і пишуть наші сучасники.

— Може, ти й послідовник Джефферсона, але ти не демократ.

— Як і сам Джефферсон.

— Хто ж ти тоді — сноб чи що?

— Так. Мене можна назвати снобом, коли йдеться про уряд. Я волів би, щоб мені дали спокій і не втручалися у мої особисті справи в умовах толерантної економіки, я волів би, щоб мій штат сам давав собі раду без вказівок він НАСПКН, яка майже нічого не знає про наші справи, а

цікавиться ними ще менше. Ця організація спричинила більше проблем за останні п'ять років...

— Атикусе, вони жодним чином не причетні до того, що я тут побачила за останні два дні. Ми самі причетні.

— Ми?

— Так, сер, ми. Ти. Хіба бодай хтось у цих суперечках і сутичках, у пафосних виступах про права штатів і про урядові структури, які нам потрібні, хіба бодай хтось подумав, як допомогти неграм? Наш потяг пішов, Атикусе, ми запізнилися. Ми собі сиділи і дозволили НАСПКН з'явитися, тому що нас розсердив Верховний суд, який робив не те, що мусив — на нашу думку — робити, а потім ми почали галасувати: то негри винні! Звинувачували негрів, тому що обурилися на уряд. А коли ситуація загострилася, ми просто втекли. Замість спробувати допомогти їм розібратися, як жити з отим рішенням, ми відступили, як Бонапарт. Здається, це вперше в нашій історії ми втікали, а коли ми втекли, ми програли. Куди можуть піти негри? До кого звернутися? Упевнена, ми заслуговуємо на все, що отримуємо від НАСПКН,— і навіть на більше.

— Сподіваюся, ти насправді не думаєш того, що кажеш?

— Переконана у кожному своєму слові.

— Тоді розгляньмо ситуацію у суто практичному плані. Тобі хочеться бачити юрми негрів у наших школах, церквах і театрах? Ти хочеш їх у нашому колі?

— А хіба вони не люди? Ми ж їх охоче імпортували. Коли вони заробляли для нас гроші.

— І тобі б хотілося, щоб твої діти ходили до школи, підлаштованої під потреби негренят?

— Освітній рівень нашої школи на цій самій вулиці вже й так нижче нема куди, Атикусе, і ти це добре знаєш. Негри мають право на ті самі можливості, що й усі решта, вони мають право...

Батько відкашлявся.

— Послухай, Скауте, ти засмучена, бо бачила мене за справою, яку я, на твою думку, не мав би робити, але я намагаюся пояснити тобі свою позицію. Відчайдушно намагаюся. Просто тобі для інформації: як свідчить увесь мій попередній досвід, білі — це білі, а чорні — це чорні. Досі мені не випало почути бодай один аргумент, який переконав би мене у протилежному. Мені сімдесят два роки, але я відкритий для пропозицій. Подумай от про що. Що сталося б, якби всі негри на Півдні раптом отримали повні громадянські права? Я тобі скажу. Почалася б ще одна Реконструкція. Тобі б хотілося, щоб урядовими органами штату керували особи, які й гадки не мають, як ними керувати? Тобі б хотілося, щоб у місті заправляв... Ні, зачекай! Вілоубі, звісно, шахрай, але чи відомий тобі хоч один негр, який знає стільки, скільки знає Вілоубі? Зібо, мабуть, став би мером Мейкома. Тобі б хотілося, щоб людина зі здібностями Зібо розподіляла бюджет штату? А їх, як відомо, більше, ніж нас... Доню, ти не розумієш, що тутешні негри як народ досі перебувають на стадії дитинства. Ти не можеш цього не знати, бо бачила це все своє життя. Вони дивовижно просунулися вперед в сенсі пристосування до звичаїв білих, але їм ще до нас дуже далеко. Вони дають собі раду, вони рухаються з непоганою швидкістю, дедалі більша кількість їх отримує право голосу. І тут виринає НАСПКН зі своїми фантастичними вимогами і недолугими ідеями про управління країною,— невже можна звинувачувати Південь за те, що він обурюється, коли люди, які гадки не мають про наші реальні проблеми, наказують нам, як саме слід тут поводитися з власним народом? НАСПКН байдуже, володіє негр своєю землею чи орендує її, наскільки вправно він там хазяйнує, намагається він чи ні опанувати якесь ремесло, щоб стати на ноги,— о ні, НАСПКН переймається лише його правом голосу. Тому ти не можеш звинувачувати Південь за те, що він опирається навалі людей, які так соромляться власної раси, що намагаються її позбутися... Ти ж тут

виросла, ти жила цим життям — і не бачиш нічого, крім десятої поправки? Джін-Луїзо, нас же прагнуть знищити — де ти була?

— Тут, у Мейкомі.

— Це ти про що?

— Про те, що я виросла у твоєму домі й ніколи не знала, про що ти думаєш. Я лише чула, що ти говориш. Ти забув мені повідомити, що ми від природи кращі за негрів, хай будуть благословенні їхні кучеряві голови, що їм дозволяється доходити тільки до певної межі — і ні на крок далі, забув розповісти мені те, що я вчора почула від містера О'Генлона. Це ти сам говорив отам — тільки вустами містера О'Генлона. Ти боягуз, а ще сноб і тиран, Атикусе. Коли ти розводився про справедливість, то забув сказати, що справедливість жодним чином не стосується людей... Я чула, як ти говорив сьогодні вранці про сина Зібо... не згадав ні про Келпурнію, ні про те, що вона означала для нашої родини, якою відданою нам вона була,— ні, ти бачив якось чорномазого, ти бачив НАСПКН, ти зважував шанси, хіба ні? Я пам'ятаю оту справу про зґвалтування, коли ти захищав негра, але тоді я не зрозуміла головного. Ти просто любиш юриспруденцію. Абстрактну справедливість, записану пункт по пункту в судовій справі, але той чорний хлопець для тебе був ніщо, ти просто хотів бездоганно провести процес. Його справа порушила порядок у твоєму чітко організованому розумі, й ти відновив лад на місці безладу. Це у тебе нав'язливий стан, і тепер він до тебе повертається...

Джін-Луїза схопилася на ноги і вчепилася в спинку стільця.

— Атикусе, я кажу тобі й не втомлюся повторювати: краще попередь своїх юних друзів: якщо вони хочуть зберегти Наш Спосіб Життя, то треба починати зі своєї домівки. Не зі школи, не з церкви, а тільки зі своєї родини. Скажи їм це і наведи як приклад свою сліпу, аморальну, зіпсовану доньку-чорнолюбку. Ходи поперед мене з дзвоником і виголошуй: "Нечестива!" Вказуй на мене як на свою помилку. Вказуй на

мене: Джін-Луїза Фінч, яка наслухалася усіляких теревенів від білого бидла, з яким училася в школі, але могла б і зовсім не ходити до школи, бо це не справило на неї ніякого враження. Все, що для неї було Святим Письмом, вона вивчила у себе вдома, від свого батька. Ти засіяв це поле, Атикусе, і тепер це повертається до твого дому...

— Ти вже все сказала?

Вона криво посміхнулася.

— Не сказала й половини. Я ніколи не пробачу тобі того, що ти зі мною зробив. Ти мене ошукав, ти вигнав мене з рідної домівки, і тепер я в сірій зоні, мені немає місця у Мейкомі, а деінде я завжди почуватимуся чужою.

Голос у неї зірвався.

— Чому, ну чому ти не оженився вдруге? Знайшов би собі якусь симпатичну дурноверху південну леді, яка б виховала мене як слід. Перетворила б мене на манірну, солодкомовну магнолію, яка лупає очима, схрещує ручки і живе лише задля свого дорогоцінного чоловіченька. Тоді, принаймні, я жила б у блаженстві. Я була б типовою, стовідсотковою мейкомкою; проіснувала б мирно, подарувала б тобі онуків, яких би ти обожнював; розповзлася б ушир, як тітонька, обмахувалася б віялом на парадній веранді й померла б щасливою. Чому ти не пояснив мені, що є одна справедливість для одних та інша справедливість для інших, що є правда одна і правда інша? Чому?

— Не вважав за потрібне, як не вважаю і зараз.

— Але воно було потрібно, і тобі це відомо. Боже! До речі, говорячи про Бога, чому ти не розтлумачив мені, що Бог створив раси і помістив чорних людей у Африку з наміром тримати їх там, аж доки не прибудуть місіонери і не повідають їм, що Ісус їх любить, але хоче, щоб вони не

полишали Африки? Що те, що ми їх вивезли сюди, було страшною помилкою, тому вони самі винні? Що Ісус любив усе людство, але існують різні люди, за різними загорожами, й Ісус хотів, щоб вони залишалися в межах своїх загорож...

— Джін-Луїзо, спустись на землю.

Батько промовив це так легко, що вона зупинилася на півслові. Його накрила хвиля її звинувачень, а він сидів зовсім спокійно. Він не збирався сердитися. Десь у глибині душі Джін-Луїза відчувала, що поводиться не як леді, але ніяка сила на світі не могла примусити його забути, що він джентльмен. Але запал її не минув, і вона провадила:

— Гаразд, я спущуся на землю. Спущуся безпосередньо у вітальню нашого дому. Я спущуся до тебе. Я вірила в тебе. Я дивилася на тебе, Атикусе, як не дивилася ні на кого в житті й ніколи не подивлюся. Якби ти мені бодай раз натякнув, якби бодай раз не дотримався своїх обіцянок, якби ти злостився або дратувався — як пересічний чоловік,— можливо, я б дещо побачила. Якби раз чи двічі я застукала б тебе на чомусь лихому, я б тоді зрозуміла учорашній день. Я б тоді сказала: що ж, такий він уже є, Мій Старий, бо я була б готова до такого заздалегідь.

Обличчя батька стало жалісним, майже благальним.

— Ти, схоже, вважаєш, що я замішаний у чомусь відверто лихому,— сказав він.— Ця рада — наш єдиний захист, Джін-Луїзо...

— А містер О'Генлон — теж ваш єдиний захист?

— Доню, я радий повідомити, що містер О'Генлон не типовий член ради білих громадян округу Мейком. Сподіваюся, ти помітила, як лаконічно я його представив.

— Лаконічно чи не лаконічно, Атикусе, але цей чоловік...

— Містер О'Генлон не упереджений, Джін-Луїзо. Він садист.

— Тоді навіщо ж ти йому надав слово?

— Бо він того хотів.

— Сер?

— Бачиш,— туманно пояснив батько,— він виступає на зборах рад білих громадян по всьому штату. Звернувся до нас із проханням виступити перед нами. Гадаю, йому платить якась організація у Массачусетсі.

Батько відвернувся і подивився у вікно.

— Я намагався показати тобі, що рада Мейкома, принаймні,— це просто спосіб захисту від...

— Захисту, дідько! Атикусе, ми зараз говоримо не про Конституцію. Я хочу, щоб ти дещо зрозумів. От ти, наприклад, ставишся до всіх людей однаково. Я в житті не бачила, щоб ти до когось ставився зверхньо чи зневажливо, як половина наших білих ставляться до негрів, просто коли розмовляють з ними, коли просять їх щось зробити для них. А коли говориш ти, в твоєму голосі ніколи не чути: "Забирайся геть, чорномазий". І все ж таки ти зупиняєш цей народ і кажеш: "Отут зупиніться. Далі вам не можна!"

— Мені здалося, ми домовилися, що...

В тоні Джін-Луїзи був лише сарказм:

— Ми домовилися, що вони відсталі, що вони безграмотні, що вони немиті, кумедні, ледачі й нікчемні, що вони ще просто діти, головно

нерозумні,— проте ми не домовилися про одну річ і не домовимося ніколи. Ти відмовляєш їм у праві бути людьми.

— Тобто?

— Ти відмовляєш їм у надії. Кожна людина, яка народилася на світ, Атикусе, кожна людина, яка має голову, руки й ноги, народжується з надією в серці. В Конституції ти цього не знайдеш, я це почула десь у церкві. Негри прості, безхитрісні люди, більшість із них, але це не робить їх недолюдками. Ти кажеш, що Ісус їх любить, але любить не дуже сильно. Ти використовуєш страхітливі засоби, щоб виправдати мету, яку вважаєш світлою для більшості. Можливо, твоя мета й непогана,— я, мабуть, також у неї вірю,— але не можна ставитися до людей як до пішаків, Атикусе. Не можна. Гітлер і отой набрід у Росії робили подібні чарівні речі у себе в країнах і замордували десятки мільйонів людей...

— Гітлер, кажеш? — посміхнувся Атикус.

— Ти не кращий за нього. Ні на йоту не кращий. Тільки ти намагаєшся вбити їхню душу, а не тіло. Ти намагаєшся їм сказати: "Глядіть, будьте чемними. Поводьтеся гарно. Якщо будете чемні й поштиві до нас, зможете жити пристойним життям, а якщо не будете до нас поштиві, ми вам нічого не дамо і відберемо те, що вже дали". Я розумію, що це нешвидкий процес, Атикусе, я це розумію пречудово. І, втім, я розумію, що цей процес повинен іти. Цікаво, що сталося б, якби Південь запровадив "Тиждень чемності з неграми"? Якби лише впродовж одного тижня Південь виявив до них елементарну, неупереджену ввічливість? Цікаво, що б тоді сталося. Як гадаєш, вони б набундючилися — чи почали відчувати самоповагу? Тебе колись зневажали, Атикусе? Тобі відоме це відчуття? От тільки не кажи мені, що негри як діти і нічого не відчувають: я була дитиною і добре все відчувала, тому дорослі діти теж мають відчувати все. Зневага й презирство, Атикусе, примушують людину вважати, що вона занадто мерзенна, аби інші люди з нею спілкувалися. Як негри й досі залишилися такими добрими, для мене просто загадка,— адже сто років заперечувалося, що вони люди. Цікаво,

яке б диво ми могли створити цим тижнем чемності... Не варто мені було все це тобі говорити, адже я знаю, що ти не поступишся ні на дещицю, ніколи в житті. Ти ошукав мене у невимовний спосіб, але хай тебе воно не бентежить, бо постраждала тут лише я. Ти єдиний, кому я довіряла цілковито, а тепер мені кінець.

— Я убив тебе, Скауте. Я мусив.

— От тільки досить з мене вже цього лицемірства! Ти симпатичний, люб'язний старий джентльмен, але я вже ніколи не повірю жодному твоєму слову. Я тебе зневажаю, як і все те, що ти обстоюєш.

— А я тебе люблю.

— Не смій мені цього казати! Любиш мене, авжеж! Атикусе, я тікаю звідси якнайшвидше, не знаю куди, але тікаю. Ніколи в житті я хочу бачити нікого з Фінчів, ані чути про них!

— Роби як знаєш.

— Ти, лицемірний, шилохвостий сучий сину! Сидиш тут і патякаєш: "Роби як знаєш",— а сам звалив мене з ніг, топчеш мене, плюєш на мене, та ще й сидиш і патякаєш: "Роби як знаєш",— а я втратила все, що любила в житті, а ти сидиш і патякаєш: "Роби як знаєш", "Я тебе люблю!". Ти — сучий син!

— Досить, Джін-Луїзо.

Досить. Цим словом він завжди закликав її до порядку в ті дні, коли вона йому вірила. "Отже він вбиває мене, та ще й руки викручує... як може він так з мене глузувати? Як може так до мене ставитися? Отче небесний, забери мене звідси... Отче небесний, забери мене звідси..."

Частина VII

18

Джін-Луїза не пам'ятала, як завела машину, як не збилася з дороги, як дісталася додому, не потрапивши в серйозну аварію. Я тебе люблю. Роби як знаєш. Якби він цього не сказав, вона б, можливо, і вижила б. Якби він боровся з нею чесно, вона б могла шпурнути ці слова йому в обличчя, але як ухопити ртуть і тримати її в руках?

Вона пройшла до своєї кімнати і кинула на ліжко валізу. "Я народилася саме тут, де лежить валіза. Чого ти тоді мене одразу не задушив? Чому ти дозволив мені жити так довго?"

— Джін-Луїзо, чим ти займаєшся?

— Пакую речі, тьотю.

Александра підійшла до ліжка.

— Але ж ти маєш провести з нами ще десять днів. Щось не так?

— Дайте мені спокій, тьотю, заради Христа!

Александра пішла плямами.

— Буду вдячна, якщо ти не вживатимеш оцей вираз янкі в нашому домі. Що сталося?

Джін-Луїза відчинила шафу, зірвала з вішаків свої сукні й почала пхати їх у валізу.

— Так речі не пакують,— зауважила Александра.

— А я пакую.

Вона вигребла з-під ліжка своє взуття і кинула на сукні.

— Що сталося, Джін-Луїзо?

— Тьотю, можете видати комюніке про те, що я вибираюся з округу Мейком так далеко, що і за сто років не повернуся. Я ніколи більше не хочу бачити це місто, так само як і вас усіх, включаючи трунаря, суддю у справах заповітів і голову правління методистської церкви!

— Ти посварилася з Атикусом, гадаю?

— Так.

Александра сіла на ліжко і сплеснула руками.

— Джін-Луїзо, не знаю, в чому річ, але судячи з твого вигляду, відбулося щось жахливе, це мені ясно. Фінчі не втікають.

Джін-Луїза обернулася до тітки.

— Господи Ісусе Христе, тільки не кажіть мені, що Фінчі роблять і чого Фінчі не роблять! У мене вже отут сидить те, що Фінчі роблять, і я вже більше не витримаю! Хіба ви мені не втовкмачували від самого мого народження: твій тато те, Фінчі се! Мій батько — це щось невимовне, а дядько Джек — персонаж з "Аліси в Дивокраї"! А ви — пихата, вузьколоба, стара...

Джін-Луїза обірвала себе на півслові, загіпнотизована сльозами, що потекли з очей Александри. Вона ніколи не бачила, щоб тітка плакала; плачучи, Александра стала схожа на нормальну людину.

— Тітонько, пробачте мені, будь ласка. Прошу, скажіть, що не сердитеся,— це був удар нижче поясу.

Александра смикала мереживо на покривалі.

— Все гаразд. Не переймайся.

Джін-Луїза поцілувала тітку в щоку.

— Я сьогодні сама не своя. Мабуть, коли тобі боляче, інстинктивно бажаєш завдати болю іншому. З мене ніяка леді, тітонько, а от ви — справжня.

— Ти помиляєшся, Джін-Луїзо, якщо вважаєш, що ти не леді,— промовила Александра і витерла очі.— Просто іноді ти поводишся дуже дивно.

Джін-Луїза зачинила валізу.

— Тітонько, думайте собі, що я леді, бодай деякий час, до п'ятої години, коли повернеться Атикус. А тоді ваша думка зміниться. Що ж, прощавайте.

Вона саме несла валізу до машини, коли побачила, як під'їжджає єдине в місті таксі, а з нього виходить доктор Фінч.

Приходь до мене. Коли тобі буде несила терпіти, приходь до мене.

"От мені вже несила терпіти. Мені вже несила зносити твої притчі й вихиляси. Дайте мені спокій. Ви чудові, ви милі тощо, але, прошу, дайте мені спокій".

Краєчком ока вона бачила, як дядько неквапно чимчикує під'їзною доріжкою. "У нього великі кроки як на такого невисокого чоловіка. Отак я його і запам'ятаю". Вона відвернулася, встромила ключ у багажник, але ключ не підійшов, вона спробувала інший. Цей підійшов.

— Кудись збираєшся?

— Так, сер.

— Куди ж?

— Сяду в машину, доїду до Мейкомської вузлової, почекаю, поки прибуде перший-ліпший потяг і сяду на нього. Перекажи Атикусу, що коли йому знадобиться машина, він може по неї послати.

— Годі тобі вже себе жаліти. Вислухай мене.

— Дядьку Джеку, я так смертельно втомилася вислуховувати вас усіх, що ось-ось кричатиму на ґвалт. Чому ви не дасте мені спокій? Чому не можете відчепитися від мене бодай на хвилину?

Вона грюкнула кришкою багажника, вирвала ключ із замка і не встигла випростатися, як отримала від доктора Фінча навідліг по губах.

Голова її смикнулася ліворуч — і потрапила під ще один жорстокий ляпас. Джін-Луїза, захитавшись, зіперлася на машину, щоб не втратити рівновагу. Обличчя дядька мерехтіло серед маленьких рухливих іскорок.

— Я намагаюся,— промовив доктор Фінч,— привернути до себе твою увагу.

Джін-Луїза притиснула пальці до очей, до скронь, до голови. Головне — не зомліти, не блювати, не очманіти. На губах вона відчувала смак крові й сплюнула безтямно на землю. Поволі звуки гонгу в голові стихли, у вухах припинило дзвеніти.

— Розплющ очі, Джін-Луїзо.

Вона кілька разів примружилася, доки дядько не потрапив у фокус. Його ціпок спокійно відпочивав на згині ліктя, жилетка була бездоганна, у петлиці — бутон червоної троянди.

Дядько простягнув Джін-Луїзі носовичок. Вона узяла його і витерла рот. Почувалася геть спустошеною.

— Весь свій запал витратила?

Вона кивнула.

— Не маю я більше сили з ними боротися,— мовила вона.

Доктор Фінч узяв її за руку.

— А приєднатися до них ти також не можеш, так? — пробурмотів він.

Джін-Луїза відчувала, що губи у неї набрякають, вона ледь могла ними ворушити.

— Ти мене мало не вбив, Я така змучена!

Мовчки він повів її до хати, а там через передпокій — до ванної. Всадовив на край ванни, а сам відчинив аптечку. Одягнув окуляри, задер голову та з верхньої полички узяв якийсь флакон. Відщипнув трохи вати і повернувся до Джін-Луїзи.

— Підніми-но пику,— звелів дядько, змочив тампон рідиною з флакона, притиснув їй до верхньої губи і, промокаючи ранки, скорчив страхітливу гримасу.

— Це тобі допоможе... Сандро! — загорлав він.

Александра прибігла з кухні.

— Що таке, Джеку? Джін-Луїзо, а я думала, що ти вже...

— Облиш. У цьому домі знайдеться пляшка місіонерської ванілі?

— Джеку, не верзи дурниць.

— Не прикидайся, я же знаю, що ти її тримаєш для фруктового торту. Боже милостивий, сестро, принеси мені віскі! Іди до вітальні, Джін-Луїзо.

Вона пішла до вітальні, як у тумані, і сіла у крісло.

Дядько з'явився, тримаючи в одній руці келишок, у якому було на три пальці віскі, а в другій — склянку води.

— Якщо вип'єш це одним духом, я дам тобі десять центів,— сказав він.

Джін-Луїза випила — і мало не вдавилася.

— Не вдихай, дурненька. А тепер запий.

Вона ухопила воду і швидко проковтнула. Заплющивши очі, відчула, як алкоголь поволі розтікається у неї всередині. Коли ж вона розплющила очі, то побачила, що дядько сидить на дивані й спокійно її роздивляється.

— Як почуваєшся? — спитав він.

— Мені гаряче.

— Це від віскі. А що з головою?

— Мілорде, пусто там,— відповіла вона безсило.

— Химерне дівчисько, не смій мене цитувати! Кажи, як почуваєшся?

Джін-Луїза нахмурилася, міцно склепила повіки й обережно торкнулася язиком ранок на своїх розпухлих вустах.

— Якось по-іншому. Сиджу отут, а враження, ніби я у себе вдома в Нью-Йорку. Не розумію — відчуття дивне.

Доктор Фінч підвівся, сховав руки у кишені, потім вийняв їх і склав за спиною.

— Так-так-так, гадаю, зараз мені самому треба хильнути трохи віскі. Ніколи в житті я не бив жінку. Може, піти вдарити твою тітку і подивитися, що станеться? Посидь тут трохи і не шарпайся.

Джін-Луїза сиділа тихо, але засміялася, почувши, як дядько на кухні свариться зі своєю сестрою.

— Звісно, я вип'ю, Сандро. Я на це заслужив. Не щодня я лупцюю жінок, а якщо людина до такого не звикла, воно її вельми виснажує... та з нею все гаразд... не бачу великої відмінності: випити чи з'їсти в торті... Всі ми потрапимо до пекла, це лише питання часу... не будь старою занудою, сестро, я ж іще не звалився під стіл... а чому б і тобі не випити зі мною?

Джін-Луїзі здавалося, ніби час зупинився, і вона десь у не позбавленому приємності вакуумі. Навколо ні землі, ні людей, а лише якась аура невловної приязні у тому незворушному місці. "Я п'янію",— подумала вона.

Дядько з галасом повернувся до вітальні, присьорбуючи з високої склянки, наповненої льодом, водою та віскі.

— Глянь-но, що я вирвав у Сандри. Завдав збитку її фруктовим тортам.

Джін-Луїза зробила спробу розпитати його.

— Дядьку Джеку, я маю враження, що тобі достеменно відомо, що саме трапилося сьогодні вдень.

— Так і є. Мені відоме кожне слово, яке ти сказала Атикусу, і я майже все чув зі свого будинку, коли ти наскочила на Генрі.

"Старий негідник, він поїхав за мною до середмістя".

— Ти підслуховував? Нічого собі!

— Звісно, ні. Гадаєш, ти вже готова це обговорювати?

Обговорювати ?

— Мабуть, так. Тобто, якщо ти не будеш викручуватися. Не впевнена, що зараз я витримаю єпископа Колензо.

Доктор Фінч зручно вмостився на дивані й трохи нахилився в її бік.

— Говоритиму з тобою цілком чесно, люба моя. І знаєш чому? Бо тепер я вже в змозі.

— В змозі?

— Так. Пригадай, Джін-Луїзо. Пригадай учорашній день, кавове частування сьогодні вранці, сьогоднішнє пообіддя...

— А що тобі відомо про ранок?

— Ти колись чула про існування телефону? Сандра залюбки відповіла на всі доцільно поставлені питання. Ти телеграфуєш свої виступи повсюди. Вдень я спробував тобі допомогти у непрямий спосіб, щоб пом'якшити твій стрес, дати тобі щось зрозуміти, полегшити трошки...

— Що полегшити, дядьку Джеку?

— Полегшити твій прихід у цей світ.

Дядько Джек ковтнув зі склянки, і Джін-Луїза побачила, як спалахнули його проникливі карі очі. "Ось що я повсякчас забуваю: він так метушиться, щоб я не помічала, як уважно він за мною стежить. Він хитрий, це безперечно, хитрий як лис. Але він знає набагато більше, ніж будь-який лис. Господи, я п'яна".

— ...пригадай собі,— говорив дядько,— все як було.

Вона пригадала. Все як було. До останнього слова. Але щось змінилося. Вона сиділа мовчки і пригадувала.

— Дядьку Джеку,— нарешті сказала вона.— Я пригадала все. Що сталося, те сталося. Але, знаєш, чомусь мені тепер трохи легше. Ніби це можна витерпіти.

Вона говорила правду. Вона не здійснила подорожі крізь час, яка все полегшує. Сьогодні було сьогодні, й вона подивилася на свого дядька з подивом.

— Слава Богу,— тихо промовив доктор Фінч.— А знаєш, чому стало можливо витерпіти, моя люба?

— Ні, сер. Мене задовольняє такий стан речей. Я не хочу допитуватися, я просто хочу, щоб усе лишалося, як воно є.

Вона відчувала на собі погляд дядькових очей і трохи відвернула голову. Вона зовсім йому не довіряла: "Якщо він почне розводитися про Макворта Прейда і скаже, що я на нього дуже схожа, то я опинюся на Мейкомській вузловій ще до заходу сонця.

— Ти б зрозуміла все й сама врешті-решт,— чула вона його голос.— Але дозволь, я прискорю цей процес. У тебе був важкий день. Тобі стало легше, Джін-Луїзо, бо ти тепер стала сама собою.

Сама собою. Не Маквортом Прейдом. Вона подивилася на дядька.

Доктор Фінч випростав ноги.

— Все доволі заплутано,— сказав він.— А я не хочу, щоб ти робила тяжку помилку — чванилася своїми комплексами, ти б нас тоді цим до смерті знудила, і ми б тебе уникали. Острів кожної людини, Джін-Луїзо, вартовий кожної людини — це її совість. Не існує такого поняття, як колективна совість.

Це було щось нове, а надто з його вуст. Але якщо дозволити йому говорити далі, він перескочить, так чи так, у своє дев'ятнадцяте століття.

— ...так от, міс, ти народилася зі своєю власною совістю, але якось пристебнула її до совісті свого батька. І зростаючи, і потім, коли вже виросла, ти цілком несвідомо для самої себе ототожнювала свого батька з Богом. Ти ніколи не бачила в ньому людину з людським серцем, з людськими недоліками,— погоджуюся, це важко побачити, він майже не робить помилок, але все ж таки робить, як і всі ми. Ти була емоційною калікою, ти покладалася на нього, отримувала від нього відповіді й припускала, що твої відповіді завжди будуть його відповідями.

Вона мовчки слухала, що говорить чоловік на дивані.

— А потім ти завітала до нас і побачила: батько робить таке, що видалося тобі антитезою його совісті — твоєї совісті, і тобі це видалося буквально нестерпним. Ти аж захворіла. Життя перетворилося для тебе на суцільне пекло тут, на землі. Ти мусила вбити себе, або він мусив вбити тебе, щоб ти почала жити власним життям, як окрема індивідуальність.

"Вбити себе. Вбити його. Я мусила вбити його, щоб жити".

— Ти так говориш, ніби давно про все знав. Ти...

— Звісно ж, знав. Як і твій батько. Іноді ми запитували себе, коли нарешті твоя совість і його совість розділяться і в якому питанні,— доктор Фінч усміхнувся.— Що ж, от ми й дізналися. Я дуже радий, що був неподалік, коли у вас почалися сутички. Атикус не міг говорити з тобою, як от я...

— Чому ж, сер?

— Ти б його не слухала. Наші боги дуже далеко від нас, Джін-Луїзо. Вони ніколи не повинні спускатися на рівень простих смертних.

— Через це він і не... не накинувся на мене з кулаками? Через це він навіть не намагався боронитися?

— Він дозволив тобі розбити твої ікони одну по одній. Він дозволив тобі звести його до рівня простого смертного.

Я люблю тебе. Роби як знаєш. Там, де Джін-Луїза просто палко посперечалася б, обмінялася поглядами з другом, хоч якими б різкими не були між ними протиріччя, тут вона намагалася знищити батька. Вона готова була його розірвати, зламати, стерти з лиця землі. Чайлд Роланд до темної вежі прийшов.

— Ти розумієш мене, Джін-Луїзо?

— Так, дядьку Джеку. Я тебе розумію.

Доктор Фінч закинув ногу за ногу і запхнув руки в кишені.

— Коли ти припинила втікати, Джін-Луїзо, коли ти роззирнулася навколо, тобі знадобилася фантастична мужність.

— Сер?

— Не та мужність, яка спонукає солдата іти в сіру зону. Така мужність викликається почуттям обов'язку. Така мужність — це частина його бажання жити, частина інстинкту самозбереження. Подеколи нам доводиться трохи вбивати, щоб вижити, коли ми не хочемо жити,— а коли жінкам погано, вони плачуть перед сном і просять своїх матерів щодня прати їм панчохи.

— Що то означає — коли я припинала втікати?

Доктор Фінч пирхнув.

— Знаєш,— сказав він,— ти дуже схожа на свого батька. Сьогодні я намагався тобі це показати; шкода тільки, що я для цього вдався до тактики, якій позаздрив би покійний Джордж Вашингтон Гілл[48],— ти дуже схожа на нього, тільки ти фанатик, а він ні.

— Перепрошую?

Доктор Фінч прикусив нижню губу.

— Атож. Фанатик. Не надто великий, звичайний собі фанатик завбільшки з ріпку.

Джін-Луїза підвелася і підійшла до книжкових полиць. Витягла словник і погортала його.

— Фанатик,— прочитала вона,— іменник. "Людина, яка вперто й нетерпимо віддана своїй церкві, своїй партії, своїм переконанням і віруванням". Будь ласка, поясніть, сер.

— Я намагався відповісти на твоє головне питання. Дозволь мені трохи розгорнути це визначення. Що робить фанатик, коли зустрічає людину, яка кидає виклик його думкам? Фанатик не відступає. Він непохитно стоїть на своєму. Навіть не намагається дослухатися, просто вибухає лайкою. От ти, скажімо, коли твій світ перекинувся догори дриґом, ти просто втекла геть. І як ти втекла! Ти, понад усякий сумнів, наслухалася чимало неприємного, приїхавши додому, але замість осідлати бойового коня і вступити у двобій, ти повертаєшся спиною і тікаєш. Ось що ти цим сказала: "Мені не до вподоби те, що роблять ці люди, тому я не витрачатиму на них свій час". Треба знайти для них час, моя люба, в іншому разі ти ніколи не подорослішаєш. Ти в шістдесят років лишишся такою самою, як зараз,— тоді ти вже будеш мені не племінниця, а пацієнтка. Ти не допускаєш, що люди можуть мати свої власні погляди, хай навіть вони і здаються тобі дурними.

Доктор Фінч сплів пальці й закинув руки за голову.

— На Бога, дитино, люди не погоджуються з Ку-клукс-кланом, але не заважають їм, звісно, закутуватися у простирадла і клеїти з себе дурнів на публіці.

Навіщо ти надав слово містеру О'Генлону? — Бо він того хотів. "Господи, що я накоїла?"

— Але ж вони б'ють людей, дядьку Джеку...

— Це вже інша річ, яку ти якраз не взяла до уваги стосовно свого батька. Ти там просторікувала про деспотів, Гітлерів, шилохвостих сучих синів... до речі, де ти це підхопила? Нагадує мені одну холодну зимову ніч, полювання на опосумів...

Джін-Луїза аж перекосилася.

— Він і це тобі переповів?

— Певна річ, та не дуже переймайся тим, як ти його обзивала. У нього адвокатська шкура. Його і не такими словами лаяли свого часу.

— Але ж не рідна донька.

— Так от, я казав...

Вперше на її пам'яті дядько сам повертав її до суті справи. Вдруге на її пам'яті дядько поводився незвично: перший раз був, коли він безмовно сидів у вітальні їхнього старого дому, дослухаючись до тихого бурмотіння: "Бог ніколи не посилає людині більше, ніж вона в змозі витримати",— а потім сказав: "У мене болять плечі. В цій хаті є хоч трохи віскі?" Сьогодні день чудес, подумала вона.

— ...Клан може маршувати де собі хоче, та коли вони починають нападати на людей, бити, кидати вибухівку, хіба ти не знаєш, хто перший спробує їх зупинити?

— Знаю, сер.

— Суть його життя — закон. Атикус зробить усе можливе, щоб нікому не дати бити людину, тоді він розвернеться і повстане навіть проти Федерального уряду — так само, як і ти, дитино. Ти розвернулася і повстала проти свого власного олов'яного божка,— але затям собі: твій

батько це робитиме згідно з буквою і духом закону. Це спосіб його життя.

— Дядьку Джеку...

— Тільки от не починай почуватися винною, Джін-Луїзо. Ти не вчинила нічого поганого сьогодні. І, заради Джона Генрі Ньюмена[49], не переймайся тим, яка з тебе фанатичка. Я вже сказав — завбільшки з ріпку.

— Але, дядьку Джеку...

— Затям ще одне: завжди легко озирнутися назад і пригадати, ким ми були вчора або десять років тому. Важко побачити, хто ми зараз. Якщо ти цього навчишся, ти впораєшся.

— Дядьку Джеку, я гадала, що подолала всі ці розчарування у батьках, ще коли писала бакалаврську роботу, але є дещо...

Дядько почав порпатися в кишенях піджака. Знайшов, що шукав, витяг цигарку з пачки і спитав:

— Маєш сірника?

Джін-Луїза завмерла, як загіпнотизована.

— Маєш сірника, кажу?

— Ти що, збожеволів? Ти мене мало не вбив, коли за цим застукав, старий ти негіднику!

Дядько без церемоній відлупцював її якось на Різдво, коли упіймав під хатою з поцупленими цигарками.

— Це мусить тобі підтвердити, що на землі немає справедливості. Я іноді покурюю. Це моя поступка старості. Буває, я нервуюся... а так бодай знаю, куди подіти руки.

Джін-Луїза узяла зі столу сірники, запалила один і піднесла дядькові прикурити. Знає, куди подіти руки. Цікаво, скільки разів оці руки у гумових рукавичках, безсторонні й усемогутні, допомагали якійсь дитині стати на ноги. Він справді божевільний.

Доктор Фінч тримав цигарку трьома пальцями, задумливо її роздивляючись.

— Ти не відрізняєш чорних від білих, Джін-Луїзо. Так завжди було, так завжди з тобою буде. Людей ти розрізняєш за зовнішністю, за розумом, за характером тощо. Ти ніколи не дивилася на людей як на расу, навіть нині, коли расові питання стали такі пекучі, ти не в змозі мислити в расовому аспекті. Ти бачиш просто людей.

— Але, дядьку Джеку, я ж не біжу одружуватися з негром абощо.

— Знаю; я сам майже двадцять років займався практичною медициною, тому, боюся, оцінюю людей за мірою їхніх страждань, але я ризикну зробити невеличку заяву. Ніде на світі не прописано, що як ти ходиш до школи з одним негром або з цілою їх ватагою, ти обов'язково схочеш одружитися з кимось із них. Це один з тамтамів, у які б'ють білі расисти. Скільки змішаних шлюбів ти бачила в Нью-Йорку?

— Дуже мало, як на те пішло. Відносно, звичайно.

— Ось тобі й відповідь. Білі расисти насправді дуже кмітливі. Якщо їм не вдається залякати нас ідеєю вродженої меншовартості, вони упаковують її в смердюче простирадло сексу, бо добре знають, що саме цього бояться найбільше в глибині душі наші місцеві фундаменталісти. Вони намагаються посіяти жах серед матусь-південок: а раптом їхні діти,

коли виростуть, закохаються у негрів? Якби вони самі не витягли на світ божий цю проблему, ніякої проблеми і не було б. А якби ця проблема й виникла, вона б розв'язалася на місцевому рівні. НАСПКН має тут багато за що відповісти. Але білі расисти бояться здорового глузду, оскільки знають, що здоровий глузд візьме над ними гору. Упередження, брудне слово, і віра, чисте слово, мають дещо спільне: обидва починаються там, де закінчується розум і здоровий глузд.

— Доволі дивно, правда?

— Одна з дивовиж нашого світу,— доктор Фінч підвівся з дивана і загасив цигарку в попільничці на столику.— А тепер, юна леді, відвезіть мене додому. Вже майже п'ята. Час їхати тобі забирати батька.

Джін-Луїза мало не підскочила.

— Забирати Атикуса? Та я ж йому вже ніколи не зможу подивитися в очі!

— Слухай, дівчино. Ти мусиш відкинути свою двадцятирічну звичку — і відкинути негайно. Починай просто зараз. Гадаєш, Атикус накинеться на тебе з лайкою?

— Після всього того, що я йому наговорила? Після...

Доктор Фінч грюкнув ціпком по підлозі.

— Джін-Луїзо, ти взагалі знайома зі своїм батьком?

"Ні. Не знайома". Вона була перелякана на смерть.

— Думаю, твій приїзд стане для нього сюрпризом.

— Дядьку Джеку, я не можу.

— Не смій казати мені "не можу", дівчисько! Почую ще раз — і так тебе бехну цим ціпком, що повік не забудеш!

Вони рушили до машини.

— Джін-Луїзо, ти колись думала повертатися додому?

— Додому?

— Буду безмежно вдячний, якщо ти не повторюватимеш останнє слово кожного мого речення. Додому. Так, додому.

Джін-Луїза широко всміхнулася. "Він знову став колишнім дядьком Джеком!"

— Ні, сер.

— Тоді, навіть ризикуючи перевантажити тебе, хочу попросити, щоб ти взяла на себе труд поміркувати про це. Можливо, тобі це не відомо, але тут для тебе є місце.

— Хочеш сказати, що я потрібна Атикусу?

— Не зовсім. Я думав про Мейком.

— О, це буде просто досконало: на одному боці — я сама, на другому — всі решта. Якщо життя — це безперервний плин отих розмов, яких я наслухалася сьогодні вранці, сумніваюся, що я тут потрібна.

— Ти прогледіла дещо, притаманне нашим краям. Тебе вразило б, якби ти дізналася, скільки людей стоять саме на твоєму боці, якщо бік —

правильне слово. Ти зовсім не якась особлива. У наших лісах повно людей, схожих на тебе, але нам потрібна саме ти.

Джін-Луїза завела машину і виїхала заднім ходом на вулицю.

— Але що ж я можу зробити? Побороти їх я не в змозі. В мене вже не лишилося сил...

— Я не мав на увазі боротьбу, я мав на увазі просте життя: ходити вранці на роботу, повертатися ввечері додому, зустрічатися з друзями.

— Дядьку Джеку, не можу я жити у місці, з яким я не в злагоді та яке не в злагоді зі мною.

— Гм, лорд Мельбурн сказав...

— Якщо ти скажеш бодай слово про лорда Мельбурна, я зупиню машину і викину тебе на вулицю, чуєш! А я ж знаю, що ти терпіти не можеш ходити пішки — ти ледь спромагаєшся дійти до церкви і назад і вигуляти у дворі свою кицьку. Викину тебе на вулицю, навіть не сумнівайся!

Доктор Фінч зітхнув.

— Ти аж надто агресивно ставишся до немічного дідугана, але якщо й надалі хочеш перебувати у невігластві, це твоє право...

— Немічний дідуган, тої самої! Немічний, як крокодил! — Джін-Луїза торкнулася свого рота.

— Добре, добре, як не даєш мені зацитувати, що сказав Мельбурн, перекажу своїми словами: час, коли твої друзі потребують тебе, це час, коли вони помиляються. Вони не потребують тебе, коли праві.

— Що це означає?

— Те, що необхідна певна зрілість, щоб жити на Півдні в наші дні. Ти ще не маєш такої зрілості, але якийсь натяк на неї вже з'явився. Тобі бракує упокорення духу...

— Я гадала, що страх божий є початком мудрості.

— Це одне й те саме. Упокорення.

Вони під'їхали до дядькового будинку. Джін-Луїза зупинила машину.

— Дядьку Джеку,— сказала вона.— Як мені бути з Генком?

— Зрештою, роби те, що хочеш.

— Дати йому піти?

— Угу.

— Чому?

— Він тобі не пара.

"Кохайся з ким хочеш, одружуйся з рівнею",— пригадала вона.

— Слухай, я не збираюся обговорювати з тобою відносні заслуги бидла...

— Я зовсім не це мав на увазі. Ти мене втомлюєш. Я хочу їсти.

Доктор Фінч, простягнувши руку, вщипнув її за підборіддя.

— На все добре, міс,— промовив він.

— Чому ти сьогодні так переймався моїми справами? Я ж знаю, що для тебе ціле діло вийти з дому.

— Тому що ти — моє дитя. Ви з Джемі були дітьми, яких я ніколи не мав. Ви двоє дали мені дещо багато років тому, і я намагаюся сплачувати свої борги. Ви двоє допомогли мені...

— Як це, сер?

Брови доктора Фінча поповзли вгору.

— Невже ти не знала? Невже Атикус тобі так нічого і не розказав? Дивно, що навіть Сандра... Господи Боже, я думав, увесь Мейком про це знає.

— Про що знає?

— Що я був закоханий у твою матір.

— У мою матір?

— Так! Коли Атикус з нею одружився, а я приїхав додому з Нешвіла на Різдво, то закохався в неї до нестями. Я і досі її кохаю — невже ти цього не знала?

Джін-Луїза поклала голову на кермо.

— Дядьку Джеку, мені так за себе соромно, я просто не знаю, що діяти. Я верещала, немов... та я ладна себе прибити.

— Я б не робив цього на твоєму місці. Досить з нас самогубств на один день.

— І весь цей час ти...

— Так, звісно, люба.

— Й Атикус усе знав?

— Певна річ.

— Дядьку Джеку, я почуваюся такою жалюгідною!

— Я цього зовсім не хотів. Ти ж не сама, Джін-Луїзо. Ти не якась особлива. А тепер їдь по свого батька.

— І ти можеш отак просто про це говорити?

— Угу. Отак просто. Як я сказав, ви з Джемі були для мені дуже дорогі — ви були моїми вимріяними дітьми, але, як сказав Кіплінг, це вже зовсім інша історія... завітай до мене завтра, і ти побачиш серйозного чоловіка.

Дядько був єдиний з усіх, кого вона знала, хто міг перефразувати трьох авторів у одному реченні, й це мало сенс:

— Дякую, дядьку Джеку.

— Тобі дякую, Скауте.

Доктор Фінч виліз із машини і зачинив дверцята. Потім просунув голову у віконце, підвів брови і продекламував вишуканим тоном:

Колись я була дуже дивна пані —

Ниділа й верзла дурниці [50].

Вже на півдорозі до середмістя Джін-Луїза пригадала кінець вірша.

Натиснувши на гальмо, вона вистромилася з віконця і гукнула до худорлявої фігури у далечині:

— Дурниці поважні та бездоганні, так, дядьку Джеку?

19

Джін-Луїза увійшла до вестибулю контори. Генрі досі сидів за робочим столом, і вона підійшла до нього.

— Генку?

— Чого? — відізвався той.

— О сьомій тридцять сьогодні?

— Так.

Коли вони домовлялися про це прощальне побачення, повінь ширилася, наступала, і Джін-Луїза кинулася їй назустріч. Генрі — частина її життя, така ж незмінна, як Пристань Фінча, як Канінгеми і Старий Сарем. Мейком — місто і округ — навчили його тому, про що вона ніколи не знала, ніколи не могла б утямити, і Мейком зробив її непотрібною йому в будь-якій іншій якості, крім однієї — бути його найдавнішим другом.

— Це ти, Джін-Луїзо?

Батьків голос налякав її.

— Так, сер.

Атикус вийшов зі свого кабінету до вестибулю, узяв з вішака капелюх і ціпок.

— Готова? — спитав він.

"Готова. Він завжди каже мені — готова. Хто ж ти такий: я намагалася тебе знищити, зрівняти з землею, а ти питаєш — готова? Я не можу тебе побороти, я не можу до тебе приєднатися. Ти це знаєш?"

Вона підійшла до батька.

— Атикусе,— сказала вона,— мені шкода...

— Тобі, можливо, і шкода, але я тобою пишаюся.

Підвівши очі, вона побачила, що батько аж світиться.

— Що ти сказав?

— Що я тобою пишаюся.

— Не розумію тебе. Взагалі не розумію чоловіків — і ніколи не зрозумію.

— Бачиш, я завжди сподівався, що моя донька зможе відстоювати те, що вважає справедливим, і зможе виступити проти мене — передусім.

Джін-Луїза почухала ніс.

— Я обзивала тебе усілякими огидними словами...

— Мені байдуже, хай як мене обзивають, якщо це неправда. Ти навіть і лаятися як слід не вмієш. До речі, де це ти викопала цього шилохвоста?

— Тут, у нас, у Мейкомі.

— Боже правий, чого ти тут тільки навчилася!

"Боже правий, чого я тут тільки навчилася. Я не хотіла, щоб втручалися у мій власний світ, але хотіла знищити чоловіка, який намагається цей світ для мене зберегти. Я хотіла розтоптати всіх, хто на нього схожий. Гадаю, це як літак: ми штовхаємо його вперед, а вони тягнуть його назад, і нашими спільними зусиллями він тримається в небі. Забагато нас — задирається носова частина, забагато їх — хвостова, все це питання рівноваги. Я не можу побороти його, я не можу приєднатися до нього..."

— Атикусе!

— Мем?

— Мабуть, я тебе дуже сильно люблю.

Джін-Луїза побачила, як розслабилися плечі її нещодавнього ворога, як він зсунув капелюха на потилицю.

— Їдьмо додому, Скауте. День видався щось надто довгий. Відчини мені дверцята.

Джін-Луїза відступила, щоб дати йому дорогу. Пішла за ним до машини, спостерігаючи, як він із зусиллям залізає на переднє сидіння. Коли вона мовчки повертала його до числа людей, її штиркнуло раптове

відкриття, і вона здригнулася. "Хтось пройшов по моїй могилі,— подумала вона,— напевне, Джемі з якимось дурнуватим дорученням".

Вона обійшла автомобіль і, сідаючи за кермо, припильнувала, щоб не стукнутися головою об занизький верх.

Примітки

1

Сидні Ланьє (1842-1881) — американський музикант і поет, служив у армії Конфедерації.— Тут і далі прим. ред.

2

Алджернон Чарльз Свінберн (1837-1909) — англійський поет, драматург і критик.

3

Плем'я мискокі, або кріки (від англ. creek — струмок).

4

Альберт Швейцер (1875-1965) — німецький філософ, музикант, лікар, місіонер, лауреат Нобелівської премії миру, який у 1913 році вирушив до Африки, щоб відкрити там благодійну лікарню.

5

Книжка Вільяма Аллена Джовіта, присвячена американському урядовцю, обвинуваченому в шпигунстві на користь СРСР.

6

Роберт Браунінг (1812-1889) — англійський поет. Сама фраза взята з популярної в 30-ті роки вистави "Барети з Вімпоул-стріт".

7

Ідеться про справу 1954 року, коли Верховний суд визнав неконституційним існування державних шкіл окремо для білих і для чорних.

8

Ідеться про справу Рози Парке, чорношкірої громадської діячки, яка в автобусі відмовилася поступитися місцем білому чоловікові, за що її арештували (1955 р.). Це призвело до річного бойкоту громадського транспорту чорношкірими.

9

Ідеться про справу Емета Тілла, чорношкірого підлітка, якого лінчували за те, що він начебто залицявся до білої жінки (1955 р.).

10

Невдала атака піхоти Конфедерації, влаштована за наказом генерала Лі.

11

Національна асоціація сприяння прогресу кольорового населення.

12

У "Вбити пересмішника" сина звуть Генрі, Френсис — онук (прим. пер.).

13

З комічної опери Гілберта і Саллівана "Суд присяжних" (1875). (Пер. віршів на стор. 41, 68, 69, 83, 99, 109, 181, 190, 284 Наталі Тисовської).

14

Ідеться про війну за незалежність Іспанії (1808-1814). Війна й революція призвели до прийняття конституції Іспанії 1812 року, яка у подальшому стала наріжним каменем європейського лібералізму.

15

Див. псалом 120:4 (прим. пер.).

16

Герберт Генрі Асквіт (1852-1928) — ліберал, за чийого прем'єрства ліберальна партія провела низку реформ, включаючи запровадження соціального страхування і зменшення влади палати лордів.

17

Ідеться про справу сажотруса, який знайшов у комині коштовність, і суд постановив, що він може залишити її собі, якщо не знайдеться справжній власник, таким чином створивши прецедент у подібних справах. Назва походить від вірша Вільяма Блейка про сажотруса Тома.

18

Джон Мак Браун (1904-1974) — американський футболіст і актор.

19

Герой роману Маргарет Мітчелл "Звіяні вітром", батько Скарлет.

20

Ідеться про бій на річці Алабама в листопаді 1813 року, в якому Семюел Дейл з меншими силами захопив індіанське бойове каное.

21

Рядки з вірша Метью Арнольда (1822-1888) "Поховане життя".

22

The Reason Why — історична праця Сесиль Вудем-Сміт, присвячена так званій Атаці легкої кавалерії — невдалому нападу британської кавалерії на позиції російської армії в ході Балаклавської битви 1854 р.

23

170 см.

24

Вінтроп Макворт Прейд (1802-1839) — англійський політик і поет.

25

Pounding the Preacher — давня традиція зустрічі нового проповідника, коли паства "фундує", тобто приносить йому пожертви у вигляді, переважно, харчів.

26

З комічної опери Гілберта і Саллівана "Мікадо" (1885).

27

Ідеться про Елеонору Рузвельт, за сприяння якої у федеральному уряді на середину 1935 р. працювало вже сорок п'ять чорношкірих.

28

Г'юї Пірс Лонг (1893-1935) — американський політичний діяч, сенатор від штату Луїзіана на прізвисько Морський Цар. Він виступав за збільшення оподаткування заможних верств і великих приватних корпорацій, за використання бюджетних коштів на будівництво доріг, мостів і розвиток системи освіти. Був убитий.

29

Мабуть, переплутала з бар-міцва — досягненням повноліття у єврейських хлопчиків у 13 років (прим. пер.).

30

"Підметений двір" (англ, swept yard) — традиційний для Західної Африки чисто виметений земляний двір; цю традицію чорношкірі раби привезли з собою в Америку.

31

Нат Тернер (1800-1831) — чорношкірий раб, який очолив повстання рабів у Вірджинії у 1831 році.

32

"Роза Ейлмер" — так називається вірш англійського поета Волтера Севеджа Лендора (1775-1864).

33

Артур Стенлі (1815-1881) — англійський священик, автор творів з історії церкви.

34

Анні Безант (1847-1933) — відома британська соціалістка, теософ, активістка боротьби за права жінок.

35

Гаррієт Мартіно (1802-1876) — відома англійська економістка і соціолог.

36

Кароліна Лем (1785-1828) — британська письменниця, більше відома своїм романом з лордом Байроном.

37

Ідеться про династію Гемптонів (Вейд Гемптон I, Вейд Гемптон II, Вейд Гемптон III), які були великими землевласниками в Південній Кароліні та впливовими політиками.

38

Роберт Едвард Лі (1807-1870) — головнокомандувач армії конфедератів Північної Вірджинії під час Громадянської війни.

39

Ідеться про Битву при Шайло 1862 року, під час Громадянської війни.

40

Герой поеми Роберта Браунінга (1812-1889).

41

Нині поширений мем "Keep calm" вперше з'явився в обігу під час Другої світової війни на плакатах, які мали підвищити бойовий дух британців.

42

Натяк на відомий англійський дитячий віршик:

Маленька міс Морбик

Присіла на горбик,

Щоб попити собі киселю.

Десь узявся павук,

Миску вирвав їй з рук,

І вона заридала з жалю.

(Прим. пер.).

43

Десята поправка до Конституції твердить, що всі повноваження, крім тих, що віднесені до юрисдикції Федерального уряду, належать самим штатам і народу.

44

Ідеться про дев'ятьох членів Верховного суду США.

45

Оуен Джозефус Робертс, один з суддів Верховного суду, помер 1955 р.

46

Двайт Девід Ейзенхауер (1890-1969) — 34-й президент США, республіканець.

47

Томас Джефферсон (1743-1826) — третій президент США, автор Декларації незалежності США, демократ.

48

Джордж Вашингтон Гілл (1884-1946) — президент корпорації "Американський тютюн", який домігся дозволу для жінок курити в громадських місцях.

49

Джон Генрі Ньюмен (1801-1890) — кардинал Ньюмен, центральна фігура в релігійному житті Вікторіанської Англії.

50

З комічної опери Гілберта і Саллівана "Рудигор" (1887).